

PHRYGIA BÖLGESİNDE TİCARET

Pamukkale Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Yüksek Lisans Tezi
Arkeoloji Anabilim Dalı
Klasik Arkeoloji Bilim Dalı

Sedat AKYOL

Danışman: Yrd. Doç. Dr. Mustafa BÜYÜKKOLANCI

Ekim 2006

DENİZLİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ ONAY FORMU

Arkeoloji Anabilim Dalı, Klâsik Arkeoloji Bilim Dalı öğrencisi Sedat AKYÜ tarafından Yrd. Doç. Dr. Mustafa BÜYÜKKOLANCI yönetiminde hazırlanan “Phrygia Bölgesi’nde Ticaret” başlıklı tez aşağıdaki jüri üyeleri tarafından 10.10.20 tarihinde yapılan tez savunma sınavında başarılı bulunmuş ve Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Doç. Dr. Celal Şimşek

Jüri Başkanı

Yrd. Doç. Dr. Mustafa BÜYÜKKOLANCI

Jüri Üyesi (Danışman)

Doç. Dr. Kadir PEKTAŞ

Jüri Üyesi

Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu'nun 27.11.2006. tarih ve ...21/02... sayılı kararıyla onaylanmıştır.

Prof. Dr. Nazım Kadri EKİNCİ
Müdür

TEŞEKKÜR

Bu konuyu seçmemi öneren ve çalışmalarım sırasında beni yönlendiren hocam Doç. Dr. Celal ŞİMŞEK ve danışman hocam Yrd. Doç. Dr. Mustafa BÜYÜKKOLANCI'ya sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Çalışmalarım sırasında maddi ve manevi olarak beni destekleyen babama, anneme ve kardeşlerime sonsuz minnet ve şükranlarımı sunarım. Ayrıca Şuhut'takti kalıntıları gezmem sırasında bana rehberlik eden Harun AKYOL'a ve Dinar'daki yardımlarından dolayı Bayram GÜÇLÜ ve Burhan ÖZDEMİR'e teşekkür ederim. Afyonkarahisar Müzesi'ndeki yardımlarından dolayı Müze Müdürü Mevlüt ÜYÜMEZ ve müze personeline teşekkür ederim. Çalışmalarım sırasına verdikleri destek ve yardımlarından dolayı çalışma arkadaşlarım Uzm. Bahadır DUMAN, Arş. Gör. Tunç SEZGİN, Arş. Gör. Ayşem TARHAN, Arş. Gör. Mehmet OKUNAK, Arş. Gör. Erim KONAKÇI ve Arş. Gör. Halil ÖZYİĞİT'e teşekkürü bir borç bilirim. Manevi destekleri için arkadaşlarım Arkeolog Öznur KUŐ, Av. Ahmet TÜREGÜN, Av. Mehmet PARSAK ve Av. Alperen PEKTAŞ'a teşekkürlerimi sunarım. Haritalar ile resimlerin hazırlanmasında ve metnin düzeltmelerinin yapılmasındaki yardımları için Emre EKİN, Sinem ARSLAN, Gülay DEMİRKIRAN, Seçil KAYACIK, Leyla KORKMAZ, Mehmet BAŐCI, Arkeolog Ersin ERDEMLİ ve Arkeolog Mevlüt KOÇAN'a; İtalyanca'dan çevirdikleri metinler için Sadi YAREN ve Mehmet AKSU' ya teşekkür ederim.

Bu tezin tasarımı, hazırlanması, yürütülmesi, araştırılmalarının yapılması ve bulgularının analizlerinde bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini; bu çalışmanın doğrudan birincil ürünü olmayan bulguların, verilerin ve materyallerin bilimsel etiğe uygun olarak kaynak gösterildiğini ve alıntı yapılan çalışmalara atfedildiğini beyan ederim.

İmza :

Öğrenci Adı soyadı : Sedat AKYOL

ÖZET

PHRYGIA BÖLGESİ'NDE TİCARET

Akyol, Sedat

Yüksek Lisans Tezi, Arkeoloji ABD

Tez Yöneticisi: Yrd. Doç. Dr. Mustafa BÜYÜKKOLANCI

Ekim 2006, 106 Sayfa

Phrygia Bölgesi, Orta Anadolu'da en önemli ticaret yollarının geçtiği ve kavşak noktalarının bulunduğu bir konumdadır. Bölge halkı da çağlar boyunca bölgenin konumundan en iyi şekilde yararlanmış, Anadolu'nun çeşitli kentlerindeki limanlar sayesinde, ürettikleri malları Akdeniz Havzası'na, hatta Karadeniz'e ihraç etme imkânı bulabilmişlerdir. Bu ihracat, bölgede zaten yoğun olarak kullanılan eski ticaret yollarına yeni yolların eklenmesini ve ticari hareketliliğin artmasını sağlamıştır. Bölgenin önemli ihraç ürünlerinin başında Dokimeion ocaklarından çıkarılan mermer gelmektedir. Pantheon ve Halikarnassos Mausoleum'u gibi önemli yapılarda kullanılmış olması, ticari değerini, pazarlandığı alanın genişliğini ve yüzlerce yıl boyunca yapılarda ve heykeltıraşlık eserlerinde tercih edildiğini gösterir. Bölgenin diğer ticari malları da en az mermer kadar beğenilmiş ve ün kazanmıştır. Başta tekstil olmak üzere, maden eserler, içimi güzel şaraplar elde edilebilen üzümler gibi tarım ürünleri, Phrygia Bölgesi'nin ekonomisinde önemli paylara sahip olmuşlardır. Nakliyelerinin büyük bölümünün karayoluyla, bir kısmının da nehir yoluyla yapılmış olması, ürünlerin fiyatlarını yükseltmiş olsa da, her dönemde kolaylıkla pazarlanabilmişler ve özellikle zengin kesim tarafından lüks ürünler kategorisinde talep görmüşlerdir. Bu da bölgenin ekonomisinin güçlü olmasını sağlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Phrygia, ticaret, mermer, Dokimeion, Synnada.

ABSTRACT**TRADE IN PHRYGIA REGION**

Akyol, Sedat

M.A. Thesis in Archaeology

Supervisor: Assist. Prof. Dr. Mustafa BÜYÜKKOLANCI

October 2006, 106 Pages

Phrygia Region has a location there the most important trade routes of Central Anatolia passing throughout and where the junctions of these roads are. The people of the Region have used the benefits of this location for ages, and exported their products to Mediterranean Basin and Black Sea Basin from several harbors of Anatolia. This exportation provided to construct new trade routes as the additions and extensions to the most used old routes and improved commercial activities. The leading exportation product of the region is the marble of Dokimeion quarries. Its usage at the important buildings such as Pantheon and Mausoleum of Halikarnassos shows the commercial importance, width of its marketing area and had been chosen by people for buildings and sculptural artifacts. Other commercial goods of the region had won approval and fame. Textile in the lead, metal artifacts, agricultural products such as grapes which are suitable to produce quality wines, had important lots within the economy of the Phrygia Region. Despite the transportation mostly by land and particularly by rivers which increasing the prices, they had been requested as luxury products by riches. This provided strength to the economy of the region.

Keywords: Phrygia, trade, marble, Dokimeion, Synnada.

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	i
ABSTRACT.....	ii
İÇİNDEKİLER.....	iii
HARİTALAR DİZİNİ.....	v
RESİMLER DİZİNİ.....	vi
KISALTMALAR DİZİNİ.....	viii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

TİCARET

1.1. TİCARÎ FAALİYET.....	3
1.2. KARA TİCARETİ.....	3
1.3. DENİZ TİCARETİ.....	8
1.4. NEHİR TAŞIMACILIĞI.....	11
1.5. DOĞRUDAN TİCARET.....	11
1.6. ARACILI TİCARET.....	12

İKİNCİ BÖLÜM

PHRYGİA BÖLGESİ

2.1. BÖLGENİN SINIRLARI.....	13
2.2. BÖLGENİN TARİHÇESİ.....	13

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

PHRYGİA BÖLGESİ'NDE TİCARET

3.1. BÖLGENİN YOLLARI.....	15
3.1.1. Kral Yolu.....	15
3.1.2. Güney Karayolu.....	16
3.1.3. Akdeniz Ticaret Yolu.....	18
3.1.4. Karadeniz Ticaret Yolu.....	18
3.1.5. Dokimeion Mermer Ticareti Yolu.....	19
3.1.6. Phrygia Bölgesi'nde nehir taşımacılığı.....	20
3.1.7. Göllerin taşımacılıkta kullanılması.....	23
3.2. PHRYGİA'DA ÇAĞLAR BOYU TİCARET.....	23
3.2.1. Bölgenin Ticarî Merkezleri.....	24
3.2.1.1. Gordion (Yassihöyük).....	24
3.2.1.2. Kelainai-Apameia Kybotos (Dinar).....	25
3.2.1.3. Kolossai (Honaz).....	29
3.2.1.4. Synnada (Şuhut).....	30
3.2.1.5. Dokimeion (İschehisar).....	35
3.2.1.6. Laodikeia (Goncalı).....	35
3.2.1.7. Hierapolis (Pamukkale).....	39
3.3. BÖLGEDE TİCARETİ YAPILAN ÜRÜNLER.....	39
3.3.1. Mermer.....	39
3.3.1.1. Dokimeion Mermer Ocakları.....	40
3.3.1.1.1. Dokimeion mermerinin özellikleri ve isimleri.....	40
3.3.1.1.2. Yapılan araştırmalar.....	41

3.3.1.1.3. Roma İmparatorluk Dönemi öncesinde kullanımı	42
3.3.1.1.4. Roma İmparatorluk Dönemi'nde kullanımı	43
3.3.1.1.4.1. Ocakların mülkiyeti.....	44
3.3.1.1.4.2. Ticareti	45
3.3.1.1.4.3. Kullanıldığı bölgeler	47
3.3.1.1.4.4. Stoklandığı merkezler	49
3.3.1.1.5. Bizans Dönemi ve sonrasında kullanımı	51
3.3.1.1.6. Dokimeion mermerinin nakliyesi.....	51
3.3.1.2. Yukarı Tembris Vadisi Mermer Ocakları	53
3.3.1.3. Thiunta (Gözler) Mermer Ocağı	54
3.3.2. Tekstil.....	54
3.3.4. Tuz.....	55
BULGULAR	57
TARTIŞMA	58
SONUÇ	59
KAYNAKLAR.....	62
HARİTALAR.....	69
RESİMLER	77

HARİTALAR DİZİNİ

	Sayfa
Harita 1. Küçük Asya'nın bölgeleri. (Sevin, 2001)	70
Harita 2. Phrygia Bölgesi (Sevin, 2001).	71
Harita 3. Kral Yolu (Young, 1963)	72
Harita 4. Anadolu'daki başlıca ticaret yolları	73
Harita 5. Dokimeion Mermer Ticareti Yolu	74
Harita 6. Phrygia Bölgesi mermer ocakları.....	75
Harita 7. Yukarı Tembris (Porsuk) Vadisi mermer ocakları.....	76

RESİMLER DİZİNİ

	Sayfa
Resim 1. Dinar. Tiyatro'nun bulunduğu tepeden Dinar Ovası'nın görünümü (Fotoğraf: Sedat AKYOL).....	78
Resim 2. Dinar. Tepe üzerindeki tiyatronun görünümü (Fotoğraf: Sedat AKYOL).....	78
Resim 3. Dinar. Nymphaeum olması muhtemel yapıya ait kalıntı (Fotoğraf: Sedat AKYOL).....	79
Resim 4. Dinar. Odeon veya benzer bir yapıya ait mermer oturma sıraları (Fotoğraf: Sedat AKYOL).....	79
Resim 5. Synnada. Önde antik bloklar; arkada höyük (Fotoğraf: Sedat AKYOL).....	80
Resim 6. Synnada. Önde antik duvar, arkada höyük (Fotoğraf: Sedat AKYOL).....	80
Resim 7. Synnada. Höyüğün üzerine çıkan yol kenarına sıralanmış mermer eserler ve parçaları (Fotoğraf: Sedat AKYOL).....	81
Resim 8. Synnada. Osmanlı Dönemine ait bir çeşmede devşirme olarak kullanılan antik bloklar (Fotoğraf: Sedat AKYOL).....	81
Resim 9. Synnada. Iulia'ya (Çay) giden yol üzerindeki köprü (Fotoğraf: Sedat AKYOL)....	82
Resim 10. Synnada. Kral Yolu'yla birleşen yol üzerindeki Roma Dönemi köprüsü. (Fotoğraf: Sedat AKYOL).....	82
Resim 11. Synnada sikkesi.....	83
Resim 12. Synnada sikkesi.....	83
Resim 13. Pavonazzetto (Fotoğraf: Röder, 1971: Taf. 2 ve Sedat AKYOL).....	83
Resim 14. “Afyon Beyaz” (Fotoğraf: Röder, 1971: Taf. 2).....	83
Resim 15. “Afyon Şeker” (Fotoğraf: Roder, 1971: Taf. 2).....	83
Resim 16. Bacakale, Dokimeion. Alimoğlu Mermer A.Ş.ye ait ocak (Fotoğraf: Sedat AKYOL).....	84
Resim 17. Bacakale, Dokimeion. Alimoğlu Mermer A.Ş.ye ait ocak ve antik sütun parçaları (Fotoğraf :Sedat AKYOL).....	84
Resim 18. Alimoğlu A.Ş.ye ait ocak içinde yazıtlı bloklar (Fotoğraf: Sedat AKYOL).....	85
Resim 19. Alimoğlu A.Ş.ye ait ocak içinde yazıtlı blok (Fotoğraf: Sedat AKYOL).....	85
Resim 20. Bacakale. Önde antik blok arkada ocak duvarı (Fotoğraf: Sedat AKYOL).....	86
Resim 21. Mimari eleman yapmak üzere kesilmiş blok (Fotoğraf: Sedat AKYOL).....	86
Resim 22. Bacakale. Ocak duvarı üzerinde, toprak altında kalmış Sütun taslağı parçası (Fotoğraf: Sedat AKYOL).....	87
Resim 23. Alimoğlu Mermer A.Ş. ocağının girişinde, üzerinde stok numarası görülen sütun taslağı parçası (Fotoğraf: Sedat AKYOL).....	87
Resim 24. İscehisar, Afyon Caddesi. Caddenin ortasındaki kaldırıma yerleştirilmiş sütun taslağı parçası (Fotoğraf: Sedat AKYOL).....	88
Resim 25. İscehisar, Afyon Caddesi. Tamamen işlenmiş postament (Fotoğraf: Sedat AKYOL).....	88
Resim 26. İscehisar, Atatürk Parkı. Stok numarası bloklar üzerine yerleştirilmiş arşitrav-friz bloğu (Fotoğraf: Sedat AKYOL).....	89
Resim 27. İscehisar, Atatürk parkı. Stok numarası yazıtlı, yaklaşık 3 m. yüksekliğindeki blok ve detayı (Fotoğraf: Sedat AKYOL).....	89
Resim 28. Afyonkarahisar Müzesi. Bahçede yer alan yazıtlı blok (Fotoğraf: Sedat AKYOL).....	90
Resim 29. Afyonkarahisar Müzesi. Bahçede yer alan sütun taslakları (Fotoğraf: Sedat AKYOL).....	90

Resim 30. Afyonkarahisar Müzesi. Bahçede yer alan lahit taslağı (Fotoğraf: Sedat AKYOL).....	91
Resim 31. Afyonkarahisar Müzesi. Bahçede yer alan 3 sütun yapmak üzere yontulmuş blok (Fotoğraf: Sedat AKYOL).	91
Resim 32. Resim 27'deki bloğun detayı (Fotoğraf: Sedat AKYOL).	92
Resim 33. Afyonkarahisar Müzesi. Dokimeion seksiyonunda sergilenen heykel taslakları ve steller (Fotoğraf: Sedat AKYOL).	92
Resim 34. Roma. Mars Ultor Tapınağı'nın bugünkü durumu.	93
Resim 35. Roma. Ultor Tapınağı'nın rekonstrüksiyonu.....	93
Resim 36. Roma. Pantheon (Fotoğraf: Zeliha GİDER).	94
Resim 37. Pantheon. İçerden görünüm (Fotoğraf: Sedat AKYOL).	94
Resim 38. Pantheon. Pavonazzetto kullanılan nişlerden biri (Fotoğraf: Sedat AKYOL).	94
Resim 39. İncehisar, Atatürk Parkı. Üzerinde farklı zamanlarda yazılmış konsül isimleri ve ocak işaretleri bulunan blok (Fotoğraf: Sedat AKYOL).	95
Resim 40. Dokimeion, Bacakale. Üzerinde farklı zamanlarda yazılmış konsül isimleri ve ocak işaretleri bulunan blok (Fotoğraf: Sedat AKYOL).	95
Resim 41. Afyonkarahisar Müzesi. Üzerinde farklı zamanlarda yazılmış konsül isimleri ve ocak işaretleri bulunan blok (Fotoğraf: Sedat AKYOL).	95
Resim 42. Via Marmorata'yı gösteren Roma planı.	96
Resim 43. Vitruvius'un anlatımına göre mermerin taşınmasını gösteren çizim (Fotoğraf: Landels, 1996: Şekil 61).....	96
Resim 44. Afyonkarahisar Müzesi. Mermerin yük arabası ile taşınmasını betimleyen mezar steli (Fotoğraf: Sedat AKYOL).	97
Resim 45. Resim 40'tan detay (Fotoğraf: Sedat AKYOL).	97
Resim 46. Thasos Limanı'nda gemilere mermer yükleme mekanizmasını gösteren tasvir (Fotoğraf: Koželj, 1988: Pl. 33).	98

KISALTMALAR DİZİNİ

AJA	American Journal of Archaeology
AST	Araştırma Sonuçları Toplantısı
BAR	British Archaeological Reports
JRS	Journal of Roman Studies
KST	Kazı Sonuçları Toplantısı
BSA	The Annual of the British School at Athens
BSR	Papers of the British School at Rome
M.Ö.	Milattan Önce
M.S.	Milattan Sonra
Res.	Resim
Har.	Harita
ZPE	Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik
JdI	Jahrbuch des deutschen archäologisches Institut

GİRİŞ

Ticaret, gerek insanların tüketici olarak ihtiyaçlarını karşılamada ve üretici olarak geçimlerini sağlamadaki rolü ile gerekse farklı bölgeler, ülkeler ve kültürler arasında ki bağlantıyı sağlaması sayesinde, insan hayatında önemli bir yere sahiptir. İnsanın ihtiyaçlarının artmasıyla birlikte, ticaret de gelişerek yaygınlaşmıştır. Zamanla, bireysel bir faaliyet olmaktan çıkarak, kurumsallaşmış bir sektör haline gelmiş ve ülkelerin ekonomilerinde büyük paylara sahip olmuştur.

Phrygia Bölgesi, Batı Anadolu'nun iç kısımlarından Orta Anadolu'ya uzanan geniş bir bölgedir. Günümüz Ankara, Afyon, Eskişehir, Kütahya illerinin tamamı ile Denizli ve Uşak illerinin bir kısmını kapsamaktadır. Orta Anadolu'dan gelen önemli ticaret yolları bölgenin içinden geçerek, Batı Anadolu'daki liman kentlerine ulaşmaktadır. Bu yollar, bölgenin ticarî açıdan avantajlı bir konuma gelmesini sağlamıştır. Phrygia Bölgesi'nde yaşayan insanlar da, topraklarından geçen bu önemli yolları kullanarak, kendi ürettikleri malları Phrygia ve Anadolu dışına kolaylıkla pazarlama imkânı bulmuşlardır. Öyle ki, Laodikeia ve Apameia gibi kentler ticaret sayesinde oldukça zenginleşmiş, güçlenmiş ve Anadolu'nun en önemli kentleri arasına girmişlerdir. Sahip oldukları bu ticarî güç, idarî açıdan da bu kentleri söz sahibi olmalarını sağlamış, özellikle Laodikeia imtiyazlar elde etmiştir.

Çalışmamızın amacı, ticaretin önemini vurgulamak ya da Phrygia Bölgesi'nin ticaret sayesinde yaptığı kültürel etkileşimleri incelemek değildir. Bunun aksine, ürünler ve ticaret yolları gibi ticarî faaliyetlerin bazı unsurlarından yola çıkarak, Phrygia Bölgesi'nde ticarî açıdan ne tür gelişmeler yaşandığını ve bunların bölgeye ve kentlerine zaman içindeki etkilerini ortaya koymaktır. Phrygia Bölgesi'nin sahip olduğu ticarî gücü oluşturan bölge için oldukça önemli olan ürünleri; bunların bölgeye sağladıkları katkıları ortaya koymaya çalışmaktır. Bunun yanı sıra, Phrygia Bölgesi merkezinde ticarî faaliyetler ve ticaret hayatı ile ilgili bilgileri değerlendirerek, bölgenin Anadolu ticaretinde sahip olduğu payı belirlemeye çalışmaktır.

Çalışmamız, Phrygler'in bölgeye yerleşmelerinin ardından, Gordion'u başkent olarak bir ticaret merkezi konumuna getirmelerinden itibaren, Erken Bizans Dönemi'ne kadar, bölgede gerçekleştirilen ticarî faaliyetleri, bölgenin başlıca ticaret ürünlerini kapsamaktadır. Başlangıçta, Phrygia'da üretilen tuz, tahıl gibi ürünleri de tezimizin kapsamı içine almıştık. Fakat daha sonra mermer ticaretinin diğerlerinden de öncelikli olduğu ve diğer ürünlerdeki uygulamaların da bununla paralel olduğu kanısına vardık. Bu nedenle, özellikle Helenistik ve Roma çağlarındaki mermer ticaretini tezimizin ana konusu haline getirdik. Phrygia Bölgesi'ndeki İmparatorluğa ait mermer ocaklarının tarihi, işletilmesi, pazarlama güzergâhları gibi konular üzerinde durduk.

Tezimiz, ağırlıklı olarak kütüphane çalışması yapılarak hazırlanmıştır. Kullanılan kaynakların büyük bölümü Ankara'daki BIAA (British Institute of Archaeology at Ankara) ve ARIT (American Researches in Turkey) kütüphaneleri ile Lecce Üniversitesi Arkeoloji Bölümü (Università delgi Studi di Lecce Dipartimento di Beni Culturali) kütüphanesinden temin edilmiştir. Başta antik yazarlar olmak üzere, Phrygia bölgesinde yer alan mermer ocakları ile birlikte diğer mermer ocakları hakkındaki yayınlar taranmış, mermer ticareti hakkında yapılan araştırmalar incelenmiştir. Bununla birlikte, İscehisar'ın topoğrafik yapısı ve mermer ocakları gezilerek, bugünkü durumları belgelenmiştir. Ayrıca, Şuhut ilçe merkezinde yer alan, üzerinde Synnada'nın kurulu olduğu höyük de gezilmiştir. Çalışmamız, fotoğraflar ve haritalarla desteklenmiştir.

Çalışmamızda Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün Tez Yazım Kuralları ve Türk Dil Kurumu'nun İmla Kılavuzu esas alınmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

TİCARET

1.1. TİCARÎ FAALİYET

En basit şekliyle ticarî faaliyet, tüketicinin bir mal veya hizmete olan ‘talep’ini karşılayacak ürünlerin, üretici veya tedarikçi tarafından ‘arz’ edilmesiyle gerçekleşir. Dolayısıyla, bir ticarî faaliyetin gerçekleşebilmesi için öncelikle *talep* ve sonrasında *arz* olması gereklidir. Bundan başka, ürünün bulunduğu ve tüketileceği yer arasındaki mesafenin kat edilerek, son kullanıcıya ulaşmasını sağlayan nakliye de ticarî faaliyetin bir parçasıdır. Ürünü tüketiciye pazarlayan *tüccar* da bu işlemdeki yerini alır. Pazarlama işlemi farklı bölgelerde aktarma yapılarak birden fazla tüccar tarafından yapılıyorsa, işlemin ilk bölümünü gerçekleştiren kişi *aracı* (günümüzde komisyoncu, simsar) olarak adlandırılabilir. Son olarak, ticareti denetleyen ve bunlardan vergi alan devlet de ticarî faaliyet zincirine katılır.

1.2. KARA TİCARETİ

Ticaretin başlangıcında kara taşımacılığı tek yöntemdi. İnsanlar, Neolitik Çağ’dan itibaren özellikle Mezopotamya ve Anadolu’da obsidiyen ticareti ile kara taşımacılığı yapmaya başlamışlar ve bunu zaman geçtikçe düzenli bir şekilde geliştirmişlerdir. Tunç Çağı’na gelindiğinde, durum önceki dönemle aynıydı. Bronz alaşımının elde edilmesinde kullanılan kurşun ve kalay farklı bölgelerden kara taşımacılığı ile temin ediliyordu. Sonraki dönemlerde kıyı bölgelerindeki kentlerin üretim kapasiteleri, tüketimi karşılamaya yetecek kadar değildi. Kaldı ki, madenlerin veya bazı gıdaların kıyılarda bulunması her bölge için mümkün değildir. Bu durumda, kara ticaretinin öneminin oldukça fazla olduğunu kabul etmek gerekir. Yine de, kara ticaretinin asıl hedefinin malları denizaşırı bölgelere pazarlamak üzere limanlara ulaştırmak olduğundan, deniz ticareti ile sıkı bir bağlantı içerisindeydi.

Neolitik Çağ’da, insanların yerleşik hayata geçerek üretim ve hayvancılık yapmaya başlamasıyla, ihtiyaçları artmıştır. Bunun sonucunda insanlar yeni

hammadde kaynakları arayışına girmişlerdir. Bu kaynakların belirli bölgelerde bulunması, ticaretin başlamasını sağlamıştır. Obsidiyen, bilinen ilk ticari mallardan biridir. Kaynakları Orta Anadolu'da Melendiz ve Hasan Dağları bölgesinde yer alan obsidiyenden yapılmış alet ve silahlar, obsidiyen kaynağı bulunmayan Doğu Akdeniz'deki Ras Şamra, Jeriko gibi merkezlerde de ele geçmiştir¹. Aynı şekilde, Doğu Anadolu'daki kaynaklardan çıkarılan obsidiyenden yapılan aletler, Kuzey Mezopotamya ve Kuzeybatı İran'daki merkezlerde bulunmuştur. Batı Anadolu'daki merkezlerde bulunan aletlerin yapımında kullanılan obsidiyenin de Kyklad Adaları'ndan biri olan Melos'tan geldiği belirlenmiştir. Obsidiyen dışında, hammadde ticaretini gösteren Kızıldeniz ve Akdeniz kökenli deniz kabukları, nitelikli çakmaktaşı, takı ya da heykelcik yapımında kullanılan yarı değerli taşlar gibi günümüze kadar ulaşabilen maddelerin yaygın bir dolaşımı olduğu belirlenmiştir². Ayrıca, günümüze kadar gelemeyen tuz, çeşitli dokumalar, hasır işleri, boyalar ve bazı mayalanmış besinlerin de bu tür bir dolaşıma sahip olduğu düşünülmektedir³.

Geç Kalkolitik Çağ'da, saf bakırdan yapılan alet ve silahlar kullanılmaya başlanmıştır. Anadolu'daki başlıca bakır madeni yatakları Karadeniz Bölgesi'nde Murgul, Güre Bakırçay, Kozlu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde Ergani'de yer almaktadır. Bakırdan yapılmış alet ve silahlara, bu yataklardan oldukça uzakta yer alan Kuruçay, Yumuktepe gibi merkezlerde de rastlanmıştır.

Anadolu ile Mezopotamya arasındaki ticaret, M.Ö. 4000 civarında başlamıştır. Malatya yakınlarındaki Arslantepe ve Değirmentepe'de bulunan Mezopotamya kökenli mühür ve baskıları⁴, bu ticaretin açık bir kanıtıdır. Ayrıca, bu mühürler, mülkiyetin özelleştiğini ve ekonominin de merkezleştiğini göstermiştir⁵.

İlk Tunç Çağı'nın ikinci döneminde gümüş, altın, kurşun gibi metaller de kullanılmaya başlanmıştır. Bu dönemde bakır saf olarak değil, başlangıçta arsen ve sonraları kalay alaşımı olarak kullanılmıştır. Anadolu'da arsen ve kalay⁶ çok azdır⁷. Her iki maden de, birer ticari ürün olarak, Anadolu'ya Doğu'dan ithal edilmiştir. Kaş

¹ Bilgi, 1997: 3-4; Özdoğan 2002, 78.

² Özdoğan, 2002: 78.

³ Özdoğan, 2002: 78.

⁴ Bilgi, 1997: 7; Fiandra, 2003: 32-35.

⁵ Frangipane, 2003: 12-28.

⁶ Muhly, 1973: 404-413.

⁷ Özgüç, 2005: 23.

açıklarında bulunan Uluburun Batığı'nda bugüne kadar bilinen en eski kalay külçeleri bulunmuştur⁸. Ayrıca, akik, lapislazuli gibi yarı kıymetli taşlardan yapılmış eserlerin Anadolu'da Kültepe, İkiztepe ve Troia'da ele geçmiş olması, Doğu ile ticari ilişkilerin gelişmiş olduğunu açıkça sergilemektedir⁹.

Assurluların Anadolu ile olan ilişkileri M.Ö. 2000 yıllarında başlamıştır. Anadolu ile Assur ticaret ilişkilerine ışık tutan, *Ticaret Kolonileri* olarak adlandırılan Assurlu tüccarların Anadolu ile olan ilişkilerinin kayıtları olan 20 bini aşkın çivi yazılı tablet, büyük oranda ticaretle ilgilidir¹⁰. Assur Ticaret Kolonileri Çağı'na ait Kültepe-Kaniş tabletleri içinde en büyük grubu, iş mektupları oluşturur¹¹. Bunlar içinde en çok bulunan belgeler borç senetleri, çeşitli kayıt ve mahkeme tutanaklarıdır. Az sayıda da aile hukukunu ilgilendiren evlenme, boşanma, miras konuları, ev ve köle satışları hakkındaki belgeler bulunur¹². Eski Assur dilinde yazılan bu tabletler de, Anadolu'da yaklaşık 80–100 yıl sürmüş olan dönemin, Assur Ticaret Kolonilerine mensup tüccarların kurmuş oldukları ticaret ağı ve ticaret yaptıkları maddelerin kayıtları vardır. Yabancı bir ülkede ticaret kolonisinin varlığını kanıtlayan bu tip belgelere şimdiye kadar ne Ortadoğu'da, ne Akdeniz ve Ege dünyasında ne de Assur'un kendisinde rastlanmıştır¹³.

Assur, Kültepe-Kaniş'in 1000 km. güneydoğusunda Bağdat'ın 350 km. kuzeyinde, Anadolu'yu kuzey, güney Mezopotamya'ya ve İran'a bağlayan nehir ve kervan yollarının üzerindeydi. Uygulamalara göre bu ticaret reformu, devletin tekeline kaldırması, ticaretin aile fertlerinin kuracağı firmalar tarafından sürdürülmesi yani kolektif ticaret esasına dayanıyordu. Ticarete deneyimli Assurlular zamanla bu süreci ticaret kolonisi anlamında geliştirdiler. Bu dönemde şehir devletleri ile yönetilen Anadolu'da, başta Kültepe-Kaniş olmak üzere Karumlar (ticaret merkezleri) kurdular¹⁴.

Kültepe-Kaniş, Hattuşa kentinin 124 km. güneyinde, Kayseri'nin 8 km. kuzeydoğusundadır. Kent, Sivas'tan gelen doğu-batı yönünde, Malatya ve Adana'dan

⁸ Alpözen, 1997: 91.

⁹ Bilgi, 1997: 6.

¹⁰ Özgüç, 2005: 12.

¹¹ Özgüç, 2005: 12-13.

¹² Özgüç, 2004: 11.

¹³ Özgüç, 2004: 10.

¹⁴ Donbaz, 1997: 58; Özgüç, 2004: 10.

gelen doğal, tarihi yolların üzerinde yer alır. Anadolu'da tarihi başlatan Kültepe-Kaniş, Hititlerin ilk başkenti olmanın yanında en eski, uzak mesafeli organize ticaretin koloni merkezidir. Bütün Karumlar Kültepe-Kaniş'e, o da Assur'a bağlıydı. Karum Evi (Bet Karim) Assurlu tüccarların kentteki yönetim merkeziydi ve Assur'daki Şehir Evi'nin (Bet Alum) en yüksek karar mercii meclisin denetimindeydi. Yabancılar, Anadolu krallarıyla Assur arasında yapılan anlaşmalar uyarınca ticaret yapıyorlardı. Bu tür belgelerden çok az sayıda ele geçmiştir. Karumda ilki Kültepe-Kaniş ile Assur, diğeri ticaret merkezi Hahhum ile yapılan iki antlaşma metni bulunmuştur¹⁵.

Assurlular bakır kaynakları zengin Anadolu'ya büyük olasılıkla, Afganistan'dan getirdikleri kalayı ve yerlilerin çok beğendikleri Babil dokumalarını satıyorlardı¹⁶. Dokumanın bir bölümü tüccar aileler tarafından Assurda hazırlanıp, ailenin Anadolu'daki reisine gönderiliyordu. Ailenin ekonomik düzene entegre olması, Assur ticaretinin esasını oluşturuyordu. Kalayın tamamı, dokumanın bir bölümü ticaret malıydı. Ayrıca süs taşları lapis-lazuli, akik, hematit de getirilip satılıyordu. Bunlar yerlilere, alınan fiyatın iki katına, altın ve gümüş karşılığı verilirdi. Amaç satmak, kazanılan gümüşü, yeni mal temini için Assur'a götürmekti¹⁷.

Assurlular Anadolu içinde bakırın, yünün ve dokuma ürünlerinin belli türlerinin ticaretini yapıyordu. Yün, iç ticarete önemli bir yer tutuyordu ve bu nedenle Assur'a yün gönderilmezdi. Kent Evi, bu ticareti organize eden, yatırımların toplandığı merkezdi. Yerlilerin rol aldığı bu yün ve bakır ticareti, bütün Anadolu'ya yayılmıştı¹⁸. Bakır ticaretini de organize eden, ticarete katılan merkez Karum Evi idi. Assurluların kontrol altında tuttıkları bu ticarete yerlilerin de önemli bir yeri vardı¹⁹.

Bakır ve dokuma, en çok 14 eşekten oluşan kervanlarla getirilir, Kültepe-Kaniş yolculuğu yaklaşık 6 hafta sürerdi. Kalay yükü 65 kilo iken masraf için yapılan ilavelerle 90 kiloya ulaşır, 20-30 parça dokuma 70-80 kiloyu bulurdu. Yük

¹⁵ Özgüç, 2004: 11.

¹⁶ Özgüç, 2005: 23.

¹⁷ Özgüç, 2004: 11-12.

¹⁸ Özgüç, 2004: 12.

¹⁹ Özgüç, 2004: 12-13.

Assur'da Kaniş'de tartılır, kil mühür baskıları kırılır ve tanıkların yanında açılırdı. Bakır ve kalay, yerliler arasında para olarak da kullanılırken, asıl para gümüşü²⁰.

Anadolu'da ticaret, Assur Ticaret Koloni'leri Çağı'nda oldukça sistemli bir hale gelmişti. Borç, faiz, kredi senetleri, ortaklık ve diğer konulardaki çeşitli anlaşmalar gibi bu dönemde ortaya çıkan unsurlar, modern ekonomide gelişerek antik çağdan günümüze kadar varlığını sürdürmüştür.

M.Ö. 1200'lü yıllarda, Deniz Kavimleri Göçü olarak adlandırılan göç hareketleri Hitit Krallığı'nın yıkılmasına, Anadolu'nun siyasi ve etnik yapısının tamamen değişmesine sebep olmuştur.²¹ Bu göç hareketleri sırasında Trak boylarından biri olan Phrygler de Balkanlar üzerinden Anadolu'ya gelmiştir.²²

Phrygler'in devletleşme sürecini tamamladığı M.Ö. 8. yüzyılın ortalarına kadar Anadolu'nun ticari faaliyetleri ile ilgili bilgiler fazla olmamakla birlikte, Assur Ticaret Kolonileri Dönemi'nde kullanılan yolların korunduğunu söyleyebiliriz. M.Ö. 8. yüzyılın ortalarından itibaren, Phrygler'in başkenti olan Gordion'da yapılan kazılar, Anadolu'daki kara ticareti hakkında bilgiler vermiştir²³. Kimmerler'in M.Ö. 8. yüzyılda Gordion'u tahrip etmesine ve Phryg Devleti'ni yıkmasına²⁴ rağmen, eskisi kadar olmasa da, Gordion ticari etkinliğini uzun bir süre daha korumuştur.

M.Ö. 9. yüzyılın ortalarında, Doğu Anadolu'da bir krallık kuran Urartular²⁵ da kara ticaretinde etkili olmuşlardır. Phrygler ile ilişkiler kuran Urartular, ürünlerini Suriye veya Phrygia üzerinden batı'ya ihraç etmişlerdir²⁶.

Phryg Devleti'nin yıkılmasından sonra, Orta Anadolu'nun egemenliği Lydialılar'ın eline geçmiştir²⁷. Lydialılar, Dünya tarihi açısından bir devrim olan sikkeyi icat etmiş ve ticarete kullanmışlardır. Başkentleri Sardes ise, daha sonraları "Kral Yolu" olarak adlandırılan ticaret güzergâhı üzerindeki konumu sayesinde, bir ticaret merkezi haline gelmiştir²⁸. Sardes, Persler'in Lydia Devleti'ne son verdiği M.Ö. 547/6 yılından sonra da bu özelliğini uzun bir süre korumuştur.

²⁰ Özgüç, 2004: 13.

²¹ Akurgal, 2000: 190-191; Sevin, 2001: 1;

²² Akurgal, 2000: 265; Sevin, 2001: 193.

²³ Young, 1963: 350.

²⁴ Young, 1963: 351; Akurgal, 2000: 265.

²⁵ Akurgal, 2000: 247-252;

²⁶ Loon, 1977: 229.

²⁷ Akurgal, 2000: 283.

²⁸ Aktüre, 2003: 175.

Lydia Devleti'nin yıkılmasından sonra, Persler'in satraplık merkezi haline gelen Sardes'e bağlı olan Phrygia kentleri, Roma Dönemi'nin sonlarına kadar Anadolu'nun kara ticaretini büyük ölçüde kontrol etmişlerdir. Bu kentler, Arkaik Dönem'den itibaren Kelainai-Apameia, Klasik Dönem'den sonra Kolossai, Hellenistik Dönem'de ve Özellikle Roma İmparatorluk Çağı'nda Laodikeia olarak sıralanabilir.

Kara ticaretinde, mallar büyükbaş hayvanların çektiği arabalar üzerinde veya eşek, katır gibi yük hayvanlarının sırtında taşınırdı²⁹. Yük arabaları ve yük hayvanlarının koşumları, taşınacak yükün özelliklerine göre düzenlenirdi. Nakliye, üretim ve pazarlama ile birlikte organize edilirdi. Pazarlanacak ürüne göre nakliye aracı ve güzergâh belirlenirdi. İzlenecek güzergâh, nakliyecilerin ve malların güvenliği açısından da önemliydi. Savaşlar, korsanlar, yağmacılar gibi tehlikeler hem nakliyecilerin can güvenliğini, hem de malların pazarlanacağı yerlere zarar görmeden ulaşmasını engellerdi. Korsanlık ve haydutluk, Roma İmparatorluk Dönemi'nde Antonius, Servilius Isauricus ve Sulla gibi komutanların önderliğinde, imparatorluk yollarının güvenliğini sağlamaya yönelik mücadeleler sonucunda büyük ölçüde önlenmiştir³⁰.

1.3. DENİZ TİCARETİ

Bilinen en erken su taşıtları, M.Ö. 4. binyılın ortalarında Mısırlılar tarafından kullanılmaya başlanan sazdan yapılmış kayıklardır. Mısırlılar, sonraki birkaç yüzyıl içinde bu taşıtları geliştirerek dümen ve küreklerle hareket ettirilebilecek büyük gemiler yapmışlardır. M.Ö. 3500 civarında ise, gemilere yelken ekleyen Mısırlılar rüzgâr gücünden yararlanan ilk uygarlık oldular ve M.Ö 3000 yıllarında ahşaptan gemiler yapmaya başladılar³¹. Mısırlılar bu gemilerle, piramitlerin yapımında kullanılan taşları da Nil Nehri boyunca taşıyorlardı. Denizaşırı yolculuk yapıldığını gösteren en erken tarihli kanıt, M.Ö. 2475 civarında tahtta olan firavun Sahure'nin Mısır kıyılarından Doğu Akdeniz'e gönderdiği filoyu tasvir eden tapınak kabartmasıdır³². Denize açılan gemilerin resmedildiği sonraki tasvirler, bundan ancak bin yıl sonrasına tarihlenmektedir. Kraliçe Hatçepsut'un M.Ö. 1500 civarında

²⁹ Langels, 1996: 189.

³⁰ Charlesworth, 1926: 80.

³¹ Casson, 2002: 9.

³² Casson, 2002: 18.

Etyopya'nın Kızıldeniz kıyılarına veya Somali kıyılarına yaptığı seferi resmeden mezar kabartmalarının altındaki yazıtta, seferin detayları ve taşıdığı yük de (abanoz, mür, fildişi, altın, kraliçe için güneyden getirilen bir panter) anlatılmıştır³³.

Doğu Akdeniz'de ilk olarak amphora imal eden Kenanlılar, bu kapları özellikle ihracatta kullanmışlardır. Yunanistan ve Kıbrıs'ta ele geçen verilere göre, M.Ö. 3. binyıldaki şarap ticaretinin Kenanlılar tarafından yönlendirildiği anlaşılmıştır. Kenanlılara ait amphora formu, daha sonra Mısırlılar tarafından taklit edilmiştir³⁴.

M.Ö. 2. binyılın ikinci yarısında, Mikenliler'in deniz ticaretinin bir bölümünü elinde bulundurduğu düşünülmektedir. Miken seramikleri, ya Mikenli tüccarlar tarafından doğudaki kentlere pazarlanmış veya Yunanistan'a mal getiren doğulu tüccarlar tarafından taşınarak değişik limanlarda satışı yapılmıştır³⁵.

Sonraki yıllarda, Fenikeliler Akdeniz ticaretini büyük ölçüde kontrol ettiler³⁶. M.Ö. 2. binyılın ikinci yarısına tarihlenen Mısır mezarlarındaki resimler, Fenikeliler'in Doğu Akdeniz ticaretindeki yerini göstermektedir³⁷. Kulak biçimindeki kulpları karakteristik özelliği olan Fenike amphoraları, Fenikelilerin Doğu Akdeniz deniz ticaretindeki üstünlüğünün göstergesidir. M.Ö. 8. yüzyılda başlayan kolonizasyon hareketinde Fenikeliler de yerlerini almışlar, M.Ö. 815 civarında Kartaca'yı kurmuşlardır. Bu dönem, Fenikeliler'in Doğu Akdeniz deniz ticaretindeki üstünlüğü ellerinde tutmak için Yunanlılarla rekabet etmeye başladığı dönemdir. Fenikeliler Batı Akdeniz'de kendi pazarlarını kurarak, şarap ihracatı yapmıştır. Şarapçılık geleneğini kendi kolonilerine taşıyarak üretime geçmişlerdir. Hellenistik Dönem'in sonlarına kadar, Fenike Bölgesi şarapçılıkta ünlü bir merkez olmuştur³⁸.

Suriye kıyılarında ilk kolonilesi olan Al-Mina'yı M.Ö. 8. yüzyılda kuran Yunanlılar, bu dönemden itibaren Fenikeliler'in bölge ticaretindeki tekeline kıvrarak,

³³ Casson, 2002: 19.

³⁴ Alpözen vd, 1995: 52.

³⁵ Alpözen vd, 1995: 52.

³⁶ Doğer, 1992: 10-11.

³⁷ Casson, 2002: 35, Res. 30-31.

³⁸ Alpözen vd, 1995: 53.

Akdeniz'in yeni ticari gücü olarak karşımıza çıkarlar³⁹. Yunan kolonileşme hareketinin M.Ö. 8. yüzyılın ortalarından M.Ö. 6. yüzyıla kadar sürmesi, ana kıta ile koloniler arasında yoğun bir ticarete neden olmuştur. Batı Anadolu kıyıları ile Karadeniz'den İtalya'ya kadar yayılan bu koloniler, şarap ve zeytinyağı için büyük bir pazar oluşturmuşlardır⁴⁰. Belli malların üretimine bağlı olarak Atina, Samos, Thasos, Rodos, Knidos, Khios gibi bazı merkezler ve şehirler önem kazanmışlardır. Ticari amphora kulpları üzerinde görülen ve üretildikleri kenti belirten mühürler, bazı kentlerin ticari marka olarak kabul edilebilir⁴¹. Her Yunan kenti, kendi amphora tipini üretmiş ve ürünlerin bunlar içinde pazarlamıştır. Buna göre, amphoraların veya mühürlü kulplarının buluntu yerleri, Arkaik Dönem'den Hellenistik Dönem'in sonlarına kadar deniz ticaretinin boyutlarını gösterecek niteliktedir. Örneğin; Atina Agorası'ndaki 40.000 mühürlü amphora kulpunun %65'i Knidos amphoralarına, Alexandria'daki (İskenderiye) 90.000 mühürlü kulpun %85'i Rodos amphoralarına aittir⁴².

Ayrıca, sualtı kazılarıyla ortaya çıkarılan gemi batıkları deniz ticareti hakkında en önemli arkeolojik verileri oluştururlar. Deniz ticareti hakkında verilebilecek en iyi örnek Uluburun batığıdır⁴³. Antalya'nın Kaş ilçesi açıklarında bulunan ve M.Ö. 14. yüzyılın sonuna tarihlenen Uluburun batığı, dünyanın bilinen en eski batığıdır. Gemide bulunan eserler yedi farklı kültüre (Miken, Yunan, Kıbrıs, Mısır, Kast, Assur ve Nubya) aittir⁴⁴. Bu ticaret gemisi, yükünün değeri, kapasitesi, mallarının niteliği ve çeşitliliği açısından, antik çağ deniz ticaretiyle ilgili birçok konuya ışık tutmuştur.

Antik çağlarda, ticaret büyük ölçüde deniz yoluyla yapılırdı. Gemiler, hem bir seferde kara yolu araçlarından daha fazla yük taşıyabilir, hem de malları daha uzak mesafelere daha kısa zamanda götürebilirdi. Bunun için özel gemiler inşa ediliyor, hatta bazı gemiler taşınacak yüke göre tasarlanıyordu. Zaman içinde denizcilikte görülen gelişmeler, deniz ticaretini daha da avantajlı duruma getirmiştir. Gemilerin

³⁹ Doğer, 1992: 11; Alpözen, vd: 1995, 53.

⁴⁰ Alpözen vd, 1995: 53-54.

⁴¹ Doğer, 1992: 71-79.

⁴² Doğer, 1992: 17; Alpözen, vd. 1995, 31.

⁴³ Alpözen, 1997: 90-91.

⁴⁴ Alpözen vd, 1995: 52.

boylarının 20 m.yi geçmesi ve dolayısıyla kapasitelerinin artması, bir defada daha çok mal taşınabilmesini sağlamıştı.

Deniz ticaretinin avantajı ve yaygınlığı, liman kentlerinin gelişmesine ve zenginleşmesine sağlamıştır. Ephesos, Alexandria, Knidos gibi liman kentleri, antik çağdaki önemlerini ve zenginliklerini büyük ölçüde deniz ticaretine borçludur. Bu kentler, nüfusları dolayısıyla büyük birer tüketim pazarları olmalarının yanı sıra, iç bölgelerdeki ürünlerin diğer bölgelere pazarlanmasını ve dışarıdan gelen malların iç bölgelere aktarılmasını da sağlıyorlardı.

1.4. NEHİR TAŞIMACILIĞI

Denizaşırı yük taşımak için inşa edilen gemilerin nehirler üzerinde hareket ve manevra kabiliyetleri yoktur. Bu nedenle, nehir yoluyla malların taşınabilmesi amacıyla tasarlanmış gemiler veya tekneler inşa edilmiştir⁴⁵. Tiber, Ren, Moselle, Saar, Tuna ve Nil gibi nehirlerde kullanmak için kürekle, yelkenle ya da çekerek hareket ettirilebilen yerel tekneler bulunmaktaydı⁴⁶. Bu tekneler, nehir kenarlarına kurulmuş, fakat nehir ağzındaki limanlardan içerde olan kentlere malların taşınmasını kolaylaştırıyor ve hızlandırıyordu. Şartları uygun olan nehirlerde akıntıya karşı kullanılan nehir tekneleri, şüphesiz akıntı yönünde denize doğru taşımacılık için de kullanılıyorlardı. Bu şekilde, ihraç edilmek üzere iç bölgelerden getirilen mallar, nehir yoluyla çok daha hızlı ve kolayca kıyıdaki limanlara taşınıyordu.

1.5. DOĞRUDAN TİCARET

Malların üretim yerinden son kullanıcıya kadar tek bir tüccar tarafından pazarlanması şeklinde yapılan ticarettir. “Taşınmalı ticaret” olarak da adlandırılan bu ticaret türünde, pazarlamacı tüccar malları üretici veya üreticilere sipariş vererek ya da sipariş olmaksızın toplayarak satın alır. Daha sonra kendi kervanları ve varsa gemisi ile malları son tüketicilerin bulunduğu bölgeye taşıyarak orada satışını gerçekleştirir. Bu şekilde yapılan ticarete, malların satışına kadarki bütün ticarî riskler, tek bir tüccar tarafından üstlenilmektedir. Doğrudan ticaret ile ilgili güzel bir örnek, Hierapolis’te bulunan bir anıt mezar üzerindeki yazıtta⁴⁷, Malea Burnu’nu gemilerle yetmiş iki kere geçtiğini anlatan Flavius Zeuxis isimli bir tüccardır. Bu

⁴⁵ Casson, 2002: 145.

⁴⁶ Casson, 2002: 145-147, r. 95-104; Langels, 1996: 189.

⁴⁷ Meijer ve Nijf, 1992: 17; D’Andria, 2003: 66-67.

tüccar, M.S. 1. yüzyılın ikinci yarısında Hierapolis'teki kendi atölyesinde ürettiği veya yine Hierapolisli üreticilerden topladığı ürünleri Ephesos ve diğer Batı Anadolu limanlarına deniz yoluyla ulaştırmış olmalıdır. Bu limanlarda kendisine ait veya kiraladığı bir gemiyle, Yunanistan'da yer alan Malea Burnu'nu aşarak İtalya'da ve özellikle Roma'da bu malları pazarlamış olmalıdır. Böylece, bu tüccarın üretimden pazarlamaya kadar ticaretin her aşamasında fiilen yer aldığı, yani doğrudan ticaret yaptığı anlaşılmaktadır.

1.6. ARACILI TİCARET

Malların üretim yerinden doğrudan üreticiler veya yerel tüccarlar tarafından ticaret merkezi konumundaki iç kentlere veya liman kentlerine götürülüp, denizaşırı ticaret yapan tüccarlara pazarlanmalarıyla yapılan ticarettir. Böylece, pazarlamayı da kendisi yapan üretici veya malları üreticilerden alan yerel tüccar, riskin bir kısmını üstlenmektedir. Bununla birlikte, malları daha uzak mesafelere taşımadan, mallarının ve emeğinin karşılığını alabilmektedir. Ayrıca, bölgesine dönerken, kendi ihtiyacını veya pazarlamak üzere başka mallar da alabilir.

Aktarmalı ticaretin tercih edilme sebepleri için birkaç düşünce öne sürülebilir. Bu sebepler, ürünlerin durumları ve talep oranlarıyla bağlantılı olmalıdır. Sebeplerden biri olarak; pazarlama mesafesiyle ürünün kârlılığı arasındaki ilişki söylenebilir. Malın üreticiden son tüketiciye tek bir tüccar tarafından nakledildiği takdirde, nakliye süresinin, masraflarının ve risklerinin maldan elde edilebilecek kârı çok düşük bir düzeye indirmesi, belki de zarar ettirmesi aktarmalı ticaretin tercih edilmesini ortaya çıkarmış olmalıdır.

İKİNCİ BÖLÜM

PHRYGIA BÖLGESİ

2.1. BÖLGENİN SINIRLARI

Phrygia Bölgesi doğusunda Kappadokia ve (M.Ö. 3. yüzyıldan itibaren) Galatia; güneyinde Lykaonia, Pisidia; batısında Mysia, Lydia ve Karia; kuzeyinde Bithynia ve Paphlagonia bölgeleri ile çevrilidir (**Har. 1**). Ayrıca güneyinde Kabalis, Milyas ve Kibyratis yöreleri de yer alır (**Har. 2**). Genel olarak çizilen bu çerçeveye karşın, bölgenin sınırları dönemlere göre değişmiştir⁴⁸.

Bölgenin kuzeydoğudaki sınırını Halys Irmağı (Kızılırmak); doğudaki sınırını Tatta (Tuz) gölü; güneybatıdaki sınırını Kadmos (Honaz) Dağı ve Salbakos Dağı (Babadağ); kuzeydeki sınırını Sündiken Dağları; batıdaki sınırını Sindros (Banaz) Çayı Vadisi oluşturmaktadır⁴⁹ (**Har. 2**).

Bölge geniş bir alanı kapsadığından, kendi içinde yörelere ayrılmıştır. Güneybatıda, Göller Bölgesi'nin kuzey kesiminde, Holmi ile Tyriaion arasında uzanan vadi *Phrygia Paroreios* adını taşıyordu. Kuzeybatıda, Mysia'nın Abbaitis yöresiyle ilişkili diğer bir kesimine *Küçük Phrygia* veya *Phrygia Epiktetos* adı verilmiştir. Sonraları güneybatıdaki bölümleri Pisidia'ya bırakılan Phrygia ikiye ayrılarak, bunlara birinci ve ikinci anlamına gelen *Prima* ve *Secunda*, daha sonra büyük ve küçük anlamlarına gelen *Magna* ve *Parva*, son olarak da 360 yıllarından itibaren *Pakatiane* ve *Saloutaria* denmeye başlamıştır. Son iki yöre ismi, yalnızca kilise örgütlenmesi, yani piskoposluklar açısından önem taşımaktaydı⁵⁰.

2.2. BÖLGENİN TARİHÇESİ

Bölge adını M.Ö. 1190 civarında Anadolu'ya göç eden ve Thrak kavimlerinden biri olan Phrygler'den almıştır. Hitit metinlerinde Brig olarak geçen bu topluluk, yavaş yavaş Orta Anadolu'yu eline geçirmiştir. Phrygler, siyasi topluluk

⁴⁸ Sevin, 2001: 195.

⁴⁹ Sevin, 2001: 196-197.

⁵⁰ Sevin, 2001: 198.

olarak M.Ö. 750'den sonra ortaya çıkmışlardır. Midas zamanında ise (M.Ö. 725–695/675) bütün Orta ve Güneydoğu Anadolu'ya egemen, güçlü bir krallık düzeyine ulaşmışlardı. Hint-Avrupa kökenli oldukları halde, kısa bir süre içinde Anadolulaşmışlar ve bir yandan Grek, diğer yandan Geç Hitit etkileri altında kalmış olmakla birlikte, özgün ve Anadolulu bir kültür oluşturmuşlardır⁵¹. Phrygler, Doğu'da Urartular ve güneyde Assurlular ile ilişkiler kurdular. Yine Midas Dönemi'nde, göçebe Kimmer boylarının saldırısına uğramış, başkent Gordion yakılıp yıkılmış, Kral Midas da kendi hayatına son vermiştir. Midas'ın ölümünden sonra Phryg Krallığı çökmüş ancak tarih sahnesinden tümüyle silinmemiştir. Yıkımdan kısa bir süre sonra, Gordion yeniden yerleşmelere sahne olmasına rağmen, artık başkent değildir. Buna karşılık, Kimmerler'den kaçmayı başarabilen kral ailesinin önde gelenleri Yukarı Sakarya Vadisi'ne, kimileriye Kızılırmak'ın doğusundaki Hattuşaş (Boğazköy) ve Pazarlı gibi merkezlere çekilerek, burada M.Ö. 547 yıllarına kadar bağımsız olarak yaşamlarını sürdürmüşlerdir⁵².

Lydia Krallığı'nın yıkılışından sonra Phrygia, Pers İmparatorluğu'nun satraplık sistemi içine alınmış; Kappadokia, Paphlagonia ve Hellespontos ile beraber Büyük Phrygia Satraplığı'na bağlanmıştır. M.Ö. 333 yılında Büyük İskender'in eline geçmiş; onun ölümünden sonra ise generalleri arasında çekişme konusu haline gelmiştir. Önce Antigonos, M.Ö. 301 yılındaki Ipsos Savaşı'ndan sonra Lysimakhos, M.Ö. 281'deki Kurupedion Savaşı'ndan sonra da Seleukos'ların eline geçmiştir. M.Ö. 277 yılında bir Kelt boyu olan ve Anadolu'ya Balkanlar'dan gelen Galatların istilalarına sahne olmuş; kuzeydoğudaki Yukarı Sakarya ve Orta Kızılırmak bölümü zamanla Galatia adıyla anılmaya başlanmıştır. M.Ö. 228 tarihinden sonra Bergama kralı I. Attalos'un (M.Ö. 241-197) denetimine giren bölgenin batı kesimi, M.Ö. 190 yılında Manisa yakınlarında yapılan savaştan sonra, Roma ile Seleukos kralı III. Antiokhos (M.Ö. 223-187) arasında M.Ö. 188 yılında imzalanan Apameia Barışı ile, savaşın galibi Romalılar tarafından Bergama egemenliğine verilmiştir. Bergama kralı III. Attalos M.Ö. 133 yılında ölünce, Pontos kralı Mithridates ile Bithynia kralı II. Nikomedes arasında paylaşılmış; M.Ö. 116 yılında ise Roma'nın Asia eyaleti sınırları içine alınmıştır⁵³.

⁵¹ Akurgal, 2000: 265.

⁵² Sevin, 2001: 194.

⁵³ Sevin, 2001: 195.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

PHRYGIA BÖLGESİ'NDE TİCARET

3.1. BÖLGENİN YOLLARI

Phrygia, önemli ticaret yollarının geçtiği bir coğrafya üzerindedir. Ayrıca, bu yollar üstündeki kavşak noktalarında kurulmuş kentler sebebiyle Anadolu ticaretinde etkin roller üstlenmiştir. Fakat bölgede az sayıdaki kentlerde kazı yapılmış olması nedeniyle, ticarî faaliyetleri ile ilgili veriler oldukça sınırlıdır. Phrygia Bölgesi'nin ekonomisinin en önemli kaynaklarından biri, Anadolu'nun bölgenin içinden geçen ana karayollarıdır. Özellikle Doğu'dan Batı'daki liman kentlerine ulaşımı sağlayan yollar, günümüzde bile önemini koruyan binlerce yıllık geçmişe sahiptir⁵⁴. Hermos (Gediz), Kaystros (Küçük Menderes) ve Maiandros (Büyük Menderes) nehirlerinin batıya doğru uzanan dağlar arasında oluşturduğu vadiler (**Har. 2**), bu yolların doğal güzergâhını oluşturmuştur.

Phrygia Bölgesi'nden geçerek liman kentlerine ulaşan başlıca dört adet karayolu olduğunu, bunların çeşitli uzantılarla birbirlerine bağlandığını söyleyebiliriz. Bu yollardan ikisi, Anadolu'yu doğudan batıya geçen *Kral Yolu* ile *Güney Karayolu* olup, erken dönemlerden beri kullanılan güzergâhlardır. Diğerleri ise, Hellenistik Dönem'de gelişmeye başlayan ve Roma Dönemi'nde yaygın olarak kullanıldığını düşündüğümüz ve *Karadeniz Ticaret Yolu* ile *Akdeniz Ticaret Yolu* olarak adlandırdığımız yollardır.

3.1.1. Kral Yolu

Ramsay, Herodotos'un "Kral Yolu" olarak adlandırdığı güzergâhın (**Har. 3**) Anadolu'daki kara ticareti ağının önemli bir hattını oluşturduğunu ve bu yolun Pers Dönemi'nde daha çok idarî amaçla kullanılmış olduğunu yazar⁵⁵. Herodotos, bu yolu "Büyük Kral'a ulaşan yol" olarak tanımlamış ve bütün yol boyunca kraliyet

⁵⁴ Magie, 1950: 39.

⁵⁵ Ramsay, 1960: 43.

konutlarının ve kervansarayların olduğunu belirtmiştir⁵⁶. Pers İmparatorluğu'nun başkenti olan Susa'dan başlayan Kral Yolu, Kuzey Suriye'ye kadar Euphrates (Fırat) Nehri'nin güzergâhını izler. Anadolu'da Kilikia Bölgesi'nden kuzeye döndükten sonra, Kaniş (Kültepe) üzerinden Boğazköy'e ulaşır. Burada itibaren Ankyra (Ankara) ve Gordion'dan batıya doğru devam eder. Yol daha sonra Eskişehir yakınlarında güneye döndükten sonra, Afyon yakınlarında tekrar batıya yönelerek Sardes'te son bulur. Bu yolun son uzantısı Smyrna (Bayraklı-İzmir) ve Ephesos'ta Ege Denizi kıyılarına ulaşır⁵⁷. Özellikle Roma Dönemi'nde birçok uzantı ve ara yollarla diğer önemli ticaret yollarına bağlanmıştır. Bu yol, antik çağlarda Batı Anadolu ile Orta Anadolu'yu birleştiren iki ana yol güzergâhından biridir.

Kral Yolu, Persler tarafından Anadolu'daki satraplıklarının merkezi olan Sardes'e ulaşmak için kullanılmıştı. Öncelikle idari amaçlara için düzenlenen yol, ticaret için de yoğun olarak kullanılıyordu⁵⁸. Herodotos'un genel hatlarıyla bahsettiği yol, Hitit İmparatorluk Dönemi'nden beri yoğun olarak kullanılıyordu⁵⁹. Pers Dönemi'nde Darius (M.Ö. 521-485) tarafından düzenlenen yol, Pers İmparatorluğu'nun yol sisteminin kuzeybatı bölümünü oluşturuyordu⁶⁰.

3.3.2. Güney Karayolu

Phrygia Bölgesi'nden geçen ve Orta Anadolu'yu Batı'daki liman kentlerine bağlayan ikinci güzergâh, Güney Karayolu olarak adlandırılır (**Har. 4**). Bu yol Ephesos'tan başlayıp, Büyük Menderes Havzası'nı izledikten sonra, Synnada'nın güneyinden geçerek Iulia üzerinden Lykaonia'ya ulaşır. Yolun bir uzantısı, Apameia'dan kuzeye dönerek Hieropolis'ten (Karasandıklı) geçerek Afyon yakınlarında Gediz Havzası'nı izleyen Kral Yolu ile birleşir. Ephesos'tan başlayan yol sırasıyla Ephesos, Magnesia ad Meandrum, Tralleis, Nysa, Mastaura, Antiocheia, Karoura, Attouda, Laodikeia ad Lykum, Kolossai, Sanaos, Apameia, Metropolis, Euphorbium, Lysias, Iulia, Philomelion, Tyriaion kentlerinden geçmektedir⁶¹. Buradan sonra doğu karayolu Melitene'ye (Malatya) kadar devam eder.

⁵⁶ Herodotos: V.51-52.

⁵⁷ Young, 1963: 348.

⁵⁸ Magie, 1950: 39.

⁵⁹ Magie, 1950: 39.

⁶⁰ Young, 1963: 349.

⁶¹ Chevallier, 1976: 141.

Büyük Menderes Vadisi'nin izleyerek Apameia'ya ulaşan bu yol, belki de başlangıçta Kral Yolu'nun bir bölümünü ya da uzantısını oluşturuyordu. Fakat yukarıda güzergâhını çizdiğimiz Kral Yolu ile Güney Karayolu'nu birbirinden kesin olarak ayırmak gerektiği kanısındayız. Smyrna-Sardes-Afyon-Dorylaion-Gordion güzergâhını izleyen Kral Yolu, Afyon'dan güneye dönerek Apameia'ya ulaşan yol ile Güney Karayolu'yla birleşirdi. Olasılıkla, Büyük İskender'in M.Ö. 333 yılında Anadolu'yu ele geçirmesinden Pers Dönemi'ndeki gibi idari amaçla kullanılmayan yol, yüzyıllar boyunca önemini korumuştur. Buna karşın, Ephesos'tan başlayan diğer eski yol olan Güney Karayolu ise, daha çok ön plana çıkmıştır. Magie, Güney Karayolu'nun Kral Yolu'ndan daha önemli olduğunu ve özellikle Ephesos limanı ile iç kısımlar arasındaki ticaretin önemli kısmını taşıdığını söyler⁶². Bizim görüşümüze göre de, özellikle Roma Dönemi'nde Apameia ve Laodikeia gibi önemli ticaret merkezlerinden Batı Anadolu'da Ephesos limanına ulaşan yol olması nedeniyle, Güney Karayolu'nun daha çok kullanılmış olması gereklidir.

Güney Karayolu, Apameia'dan kuzeydoğu'ya dönen ve Çölovası olarak adlandırılan vadiden geçerek Iulia'ya (Çay) ulaşan yol, Pers Dönemi'nden itibaren kullanılan Güney Karayolu'nun parçası olup, günümüzde de yoğun bir şekilde kullanılmaktadır (**Har. 4**). Yol, Aurokra Vadisi'ni (Dombey Ovası) aştıktan sonra bir dağ sırtını geçer. Yolun 22. km.sinde Çöl Ovası veya Türkmen Ovası olarak anılan uzun düzlüğe ulaşır⁶³. Apameia'dan 65 km. sonra Karaadilli Köyü'nün altından; 105 km. sonra ise Karacaören Köyü'nden geçer. 115 km. sonra Çay'a (Iulia) ulaşır ve buradan Kuzey Suriye ve İran'a kadar uzanır.

Ayrıca, Apameia'dan güneydoğuya dönüp, Uluborlu yakınlarında kuzeydoğuya yönelerek Pisidia Antiocheia'sına (Yalvaç) ulaşan yol, önceki yolun güneyinde neredeyse birbirilerine paralel olarak uzanır⁶⁴ (**Har. 4**).

Çöl Ovası'nda yol ikiye ayrılır. Yolun kuzeydoğu uzantısı Iulia'ya (Çay) doğru devam eder. Kuzeye dönen yol ise Synnada'ya ulaşır. Synnada'nın kurulduğu höyük yakınlarında, bu yol üzerinde yer alan ve büyük olasılıkla ilk kez Roma Dönemi'nde inşa edilmiş bir köprünün kalıntıları vardır (**Res. 9**). Günümüzde, bu

⁶² Magie, 1950: 40.

⁶³ Ramsay, 1897: 747-748

⁶⁴ French, 1985: 130.

köprünün yanına inşa edilmiş bir başka köprü de bulunmaktadır. Fakat bu köprü ve Çöl Ovası'na ulaşan ve halen stabilize olan yol günümüzde fazla kullanılmamaktadır.

3.1.3. Akdeniz Ticaret Yolu

Bölgenin ticari faaliyetler hakkında genel kanı, ihracatın büyük ölçüde Ephesos üzerinden yapıldığıdır. Phrygia Bölgesi'nin ticari faaliyetlerini incelerken, Ephesos limanının bölgenin ürünlerinin ihracatı için tek liman olmadığı düşüncesi ortaya çıkmıştır. Ephesos limanı ihracatta öncelikle tercih edilmiş olsa bile, burada açıklayacağımız diğer limanların da büyük bir pay elde etmiş olduklarını düşünmekteyiz. Dolayısıyla, başta Akdeniz kıyısındaki Attaleia (Antalya) olmak üzere, Anadolu'daki birkaç limana ulaşan yolları da diğerlerinden ayrı olarak tanımlamak gerektiğini düşünmekteyiz.

Bu yollardan birincisi, *Akdeniz Ticaret Yolu* olarak adlandırdığımız, iki koldan oluşan güzergâhtır. Attaleia'dan başlatabileceğimiz bu güzergâhın birinci kolu kuzeye doğru ilerleyerek, Burdur Gölü üzerinde önce kuzeydoğuya, sonra kuzeybatıya dönemeç yaptıktan sonra Apameia'ya ulaşır. Bu yol, özellikle Dokimeion mermerlerinin Pamphylia'daki atölyelere nakliyesinde kullanılmış olmalıdır. Bununla birlikte, Apameia üzerinden Pamphylia ve Likya'ya da birçok ürün pazarlandığını düşünmekteyiz. Ayrıca, Attaleia limanından Kuzey Afrika, Suriye ve Mısır gibi denizaşırı bölgelere de başta mermer olmak üzere, Phrygia'nın önemli ürünlerinin nakliyesinde kullanıldığı görüşündeyiz.

Akdeniz Ticaret Yolu'nun ikinci kolu, Kibyra'dan geçerek Laodikeia'ya ulaşır. Phrygia bölgesinin önemli ticaret ve endüstri merkezlerinden biri olan Laodikeia'nın, bu yolu da yoğun bir şekilde kullanmış olması mümkündür. Apameia'dan gelen yola benzer şekilde, bu kolun da Lykos Vadisi'nde üretilen dokumaların pazarlanmasında belirli bir pay elde etmiş olduğunu düşünmekteyiz.

3.1.4. Karadeniz Ticaret Yolu

Bölgenin bir diğer önemli ticaret rotası ise, *Karadeniz Ticaret Yolu* olarak adlandırdığımız güzergâhtır. Öncelikle Dokimeion mermerinin Karadeniz Havzası'na nakliyesinde önemli bir yere sahip olduğunu düşündüğümüz bu güzergâhı, Bithynia'nın önemli bir limanı olan Nikomedia'dan başlatmak mümkündür. Mermer ticareti bölümünde ayrıntılarıyla anlatacağımız gibi,

Nikomedia limanı, Dokimeion mermerinin Karadeniz'e ihracatı için en uygun limandır. Ancak, mermerin Nikomedia'ya büyük ölçüde Sangarios üzerinden taşınmış olması gerekirdi. Karayolu ile taşınması gerektiğinde ise, Karadeniz Ticaret Yolu'nun kullanılmış olduğunu düşünmekteyiz. Nikomedia'dan başlayan yol ikiye ayrılarak, biri güneye ve diğeri güneydoğuya yönelir. Güneydoğuya dönen yol, Orkistos (Sivrihisar) yakınlarında güneybatıya yönelerek Dokimeion'a ulaşır. Dorylaion'dan güneye uzanan yol ise, Afyon yakınlarında Kral Yolu ile kesişir ve Apameia'ya kadar devam eder. Karadeniz Ticaret Yolu'nun, Lykos Vadisi'nde üretilen dokumaların Kuzey Phrygia ve Karadeniz'e pazarlanmasında kullanılmış olması da mümkündür.

3.1.5. Dokimeion Mermer Ticareti Yolu

Dokimeion Mermer Ticareti Yolu olarak adlandırdığımız kısa güzergâh, önemli bir ticaret yolu olmayıp, aslında Dokimeion'u ana yollara bağlayan rotadır. Bu güzergâhı ayrıca belirtmekteki amacımız, çalışmamızın başlıca konusu olan Dokimeion mermerinin nakliyesinde kullanılan yolları vurgulamaktır.

Dokimeion'dan Synnada'ya giden bir yol (**Har. 4**), günümüzde neredeyse hiç kullanılmamaktadır ve ayrıca antik yolun izleri de tümüyle kaybolmuştur. Çalışmamızla bağlantılı olarak, yolun geçtiği topografyayı gözlemlemek için, ilk 10-15 km.lik ve son 10-15 km.lik bölümleri tarafımızdan dolaşmıştır. Bugünkü İscehisar ilçesinin güneydoğusunda yer alan mermer ocaklarının güneybatısından başlayan yol, olasılıkla bugün Seydiler Barajı'nın yer aldığı havzadan ve Gebeceler Kasabası'nın doğusundan geçtikten sonra, Sülümenli Kasabası⁶⁵ ve Işıklar Kasabası civarında günümüzdeki Konya karayolu ile kesişir. Yolun buraya kadarki bölümü, az eğimli yamaçlara sahip alçak tepelerden ve düzlüklerden geçmektedir. Buradan itibaren, güneye bir süre devam ederek güneybatıya yönelen yol, Efeköy yakınlarında uzun bir ova içinden geçerek Synnada'ya ulaşmış olmalıdır. Synnada'nın kurulduğu höyük yakınlarında, bu yol üzerinde yer alan bir başka Roma köprüsü, günümüze kadar birçok onarım geçirmiş olmasına rağmen halen kullanılmaktadır (**Res. 10**).

⁶⁵ Sülümenli Kasabası'ndan Süleyman Çetinkaya, günümüzden 20-30 yıl öncesine kadar, köyün yakınlarındaki tarlalarda eski bir taş yolun izlerinin görülebildiğini, fakat günümüzde bunların tarlaların sürülmesi nedeniyle tahrip olduğunu söylemiştir.

Dokimeion ile Synnada arasındaki yol güzergâhını görmek amacıyla yapmış olduğumuz gezide, arazinin genel olarak düzlüklerden ve az eğimli tepelerden oluştuğu gözlemlenmiştir. Dokimeion'dan çıkarılan mermerin Synnada'ya yük arabaları kullanılarak karayoluyla nakliyesini zorlaştıracak arazi engebesinin olmadığı görülmüştür. Burada çizmeye çalıştığımız olası antik yol güzergâhının, Afyonkarahisar üzerinden Şuhut'a giden yola oranla daha uygun bir arazi yapısından geçtiğini söyleyebilmekteyiz. Zaman içinde Afyonkarahisar'ın gelişmesi ve bir kavşak noktası haline gelmesi nedeniyle, yol günümüzde Afyonkarahisar'dan geçmektedir.

Dokimeion mermerinin nakliyesinde kullanıldığını düşündüğümüz diğer yol, kuzeydoğuya doğru uzanan ve Orkistos (Sivrihisar) yakınlarında Sakarya Nehri ile buluşan yoldur. Aşağıda detaylı olarak anlattığımız üzere, mermerin Karadeniz'e nakliyesinde Sakarya Nehri'nin kullanılmış olması gereklidir. Bu durumda, Sangarios üzerinde nehir teknelerine yükleme yapmak için en yakın ve en uygun yerin Orkistos olması gerekir. Yolun uzantısı, Orkistos'tan kuzeydoğuya uzanır ve Pessinus'u geçtikten sonra Kral Yolu ile birleşir. Orkistos'tan kuzeybatıya dönen bir diğer yol ise, Tembris'i (Porsuk) aştıktan sonra Dorylaion'da Karadeniz Ticaret Yolu ile birleşir. Mermerin Sangarios üzerinde nehir taşıtlarına yüklenmesi için uygun olduğunu düşündüğümüz diğer noktalar da Dorylaion ve Pessinus'tur. Karayolu ile taşınmak zorunluluğu varsa, Dorylaion üzerinden Karadeniz Ticaret Yolu'na ulaştırıldığını düşünmekteyiz.

3.1.6. Phrygia Bölgesi'nde Nehir Taşımacılığı

Büyük Menderes ve kollarının, Doğu Ticaret Yolu boyunca malların nakliyesinde kullanılıp kullanılmadığı konusu tartışmalıdır. Antik yazarlar, Büyük Menderes için böyle bir uygulamadan bahsetmemektedir. Nehir boyunca, bu konuyu aydınlatmaya yönelik bir araştırma yapılmadığı için, bilinen bir arkeolojik veri de yoktur. Nehir, tarih boyunca kendi yatağında ve denize döküldüğü alanda büyük coğrafi değişiklikler yapmıştır. Örneğin, antik çağda liman kentleri olan Priene⁶⁶ ve Miletos⁶⁷, günümüzde kıyıdan km.lerce içerde kalmıştır. Bu durum, antik çağlarda

⁶⁶ Rumscheid, 2000: 1-2.

⁶⁷ Greaves, 2003: 18.

nehirin ticarî taşımacılıkta kullanılıp kullanılmadığı konusunun aydınlanmasında güçlükler yol açmaktadır.

Büyük Menderes üzerinde taşımacılık hakkında bazı araştırmacılar görüşlerini belirtmişlerdir. E. Akdeniz, Büyük Menderes Irmağı üzerinden taşımacılık yapıldığının varsayımlara dayalı olduğunu belirtir. Irmağın debisinin mevsimlere göre çok değişken olması ve Yukarı Büyük Menderes Havzası'nın çok dağlık olması sebebiyle, 'günümüzde' Büyük Menderes'in akarsu taşımacılığı için uygun olmadığı düşüncesindedir⁶⁸. M. Waelkens ve arkadaşları, Dokimeion mermerinin nakliyesinde Büyük Menderes'in kendisinin veya diğer herhangi bir ırmağın kullanılmış olduğuna inanmadığını ifade etmektedir⁶⁹. Greaves ise, nehrin taşımacılıkta kullanılmış olabileceğini, fakat nehrin şartlarına bağlı olarak sadece küçük tekneler veya salları için elverişli olabileceğini belirtmektedir⁷⁰. O. Bingöl, Synnada'dan Apameia'ya sevk edilen mermerin, Büyük Menderes üzerinden denize ulaştırıldığı düşüncesini benimsemiştir⁷¹. N. Asgari, ikinci derecedeki mermer ocaklarında çoğu zaman nehir yollarından yararlandığını belirtir ve Denizli'nin Yeşilköy-Kireçocakları mevkiindeki antik ocaklardan nehir yatağına inen bir yolu örnek olarak gösterir⁷². Ward-Perkins, mermerin nakliyesinde Büyük Menderes'in ve kuzeye doğru da Sangarios'un (Sakarya) kullanılmış olabileceğini ileri sürmektedir⁷³. Mermerin önce Gordion'a getirildiğini, burada Sangarios üzerindeki nehir taşıtlarına aktarıldığını ve Nikomedia'da gemilere yüklendiğini savunmaktadır.

Hierapolis'te bulunan ve M.S. 131 yılına tarihlenen bir yazıt, Laodikeia ve Hierapolis arasında, Lykos Vadisi'nde bir göl olduğunu ortaya çıkarmıştır⁷⁴. Bu da, söz konusu göl üzerinde taşımacılık yapılabileceğinin işaretidir. Ayrıca bu göl, Lykos'un Menderes ile birleştiği noktaya kadarki bölümünde, suyun akış hızının düşük olmasını sağlayarak, nehir taşımacılığı için elverişli hale getirmiş olabilir. Bu sayede, Laodikeialı ve Hierapolisli tüccarlar, mallarını bu göl kenarında teknelere

⁶⁸ Akdeniz, 1999: 4.

⁶⁹ Waelkens vd., 1988: 90, not 45.

⁷⁰ Greaves, 2003: 23.

⁷¹ Bingöl, 2004: 50.

⁷² Asgari, 1979: 454. N. Asgari, VIII. Türk Tarh Kongresi'nde sunduğu bildiriye slaytlar kullandığını, fakat bunları yayına koymadığını belirtmiştir. Bu nedenle, bildiri kitabında bu konuyla ilgili fotoğraf yer almamaktadır. Waelkens, bu yolun iyi korunmuş kesme taşlardan yapıldığını belirtir: Waelkens, vd., 1987: 117.

⁷³ Ward-Perkins, 1980: 28.

⁷⁴ D'Andria, 2005: 147-156.

veya sallaraya yükledikten sonra, Lykos Irmağı'nı izleyerek Büyük Menderes üzerinden liman kentlerine ulaşmış olabilirler. Dokimeion mermeri için de benzer bir uygulamadan söz etmek mümkündür. Eğer mermerin Synnada'dan Apameia'ya getirilmesi ve nehir yoluyla denize ulaştırılması söz konusuysa, bunun için en uygun yerlerden biri de Laodikeia olabilirdi. Bu görüşe dayanak oluşturabilecek iki noktaya sahibiz. Birincisi, az önce belirttiğimiz gibi Laodikeia'nın bir göl kenarında yer alması ve tekneler üzerine kolaylıkla mal yüklenebilecek bir konumda olmasıdır. Diğer sebep ise, Laodikeia'nın Apameia üzerinden gelen ticaret yolu üzerinde yer alması; diğer yollarla karşılaştırılırsa, Apameia'dan gelen malların denize ulaştırılmak üzere nehir yoluyla taşınması için daha iyi bir konumda yer almasıdır.

Büyük Menderes'in nehir yoluyla ticaret veya nehir taşımacılığı için, özellikle Dokimeion mermerinin taşınmasında kullanıldığına dair bilinen bir kanıt yoktur. Bu konu ile ilgili yukarıda görüşlerine yer verdiğimiz yazarlardan bazıları nehir yolu ile taşıma düşüncesini benimsememişlerdir. Fakat konuyla ilgili detaylı gerekçeler de göstermemişlerdir. Yukarıda da bahsettiğimiz gibi, Dokimeion'dan çıkarılan mermerlerin, Ephesos limanından sevk edildiği bilinmektedir. Eğer, mermerlerin taşınmasında Büyük Menderes kullanıldıysa, mermerin Priene veya Miletos'tan sevk edilmiş olması gerekirdi. Zaten Priene limanı, M.Ö. 1. yüzyılda Büyük Menderes'in taşıdığı alüvyonlar nedeniyle dolmuş ve kent denizden 7.5 km. içerde kalmıştı. Dolayısıyla, Dokimeion'dan yoğun bir şekilde mermer ihraç edilmeye başlandığı dönemde Priene ihracat için uygun bir liman değildi⁷⁵. Buna göre, güneybatıdaki ihracat limanının Miletos olması gerekirdi.

Yukarıda da bahsetmiş olduğumuz gibi, Dokimeion'da bulunmuş olan ve üzerinde stok kontrol numaraları işlenmiş bloklar, bize nakliyenin güzergâhı hakkında bilgi vermektedir. Bu bloklardan, Dokimeion haricinde Ostia'da, Portus'ta, Roma'da Via Marmorata'da ve Güney İtalya'da Crotone yakınındaki Punta Scifo batısında bulunmuştur⁷⁶. Portus'ta ve Ostia'dan, yaklaşık 20 km. uzaklıktaki Roma'ya hangi yolla taşınmış oldukları konusu net değildir. Roma'ya getirilen malların, Tiber nehri ağzında nehir teknelerine aktararak, Tiber üzerinden Roma'ya götürüldükleri, Ostia'da bulunmuş bir mozaik üzerinde gösterilmiştir⁷⁷. Bu mozaikte

⁷⁵ Greaves, 2003: 18;

⁷⁶ Fant, 1989: 18.

⁷⁷ Casson, 2002: 146, r. 96.

bir adam, amphoraları yük gemisinden nehir gemisine aktarırken betimlenmiştir. Bu tasvirde, insanın taşıyabileceği ağırlıklardaki malların deniz üzerinde nehir gemilerine aktarılarak Roma'ya götürüldüğünü göstermektedir. Yükleme ve boşaltma için vinç kullanılmasının zorunlu olduğu mermer gibi büyük hacimli yüklerin ise limanlarda boşaltılmış olduğu kesindir. Fakat yine limanlarda nehir gemilerine aktarılarak Roma'ya götürülmüş olabilecekleri gibi, kara yolu ile de taşınmış olmaları mümkündür.

3.1.7. Göllerin taşımacılıkta kullanılması

Bölge'den geçen karayolları, Acıgöl ve Burdur Gölü'nün de taşımacılıkta kullanılmasını mümkün kılmaktadır. Karayolu ile nakliyenin ürünün fiyatını arttırdığı düşünüldüğünde, maliyeti en az düzeye indirebilmek amacıyla su taşıtlarından mümkün olduğu kadar yararlanılmaya çalışılmış olmalıdır. Buna göre, nehirlerin yanı sıra, göllerin de taşımacılıkta kullanılmış olmaları ihtimal dâhilindedir. Acıgöl'ün Güney Karayolu boyunca uzanan konumu (**Har. 4**), özellikle mermerin taşınmasını kolaylaştırmak ve maliyetini azaltmak için tercih edilmiş olmalıdır.

Acıgöl'de olduğu gibi, Akdeniz Ticaret Yolu boyunca da Burdur Gölü'nün de taşımacılıkta kullanılmış olması mümkündür. Yolun Burdur Gölü'nün etrafından kavis yaparak güneye yöneldiği düşünüldüğünde, bu yolu kullanmak yerine, göl üzerinden doğrudan hızlı bir nakliye yapılmış olması mantıklı görünmektedir.

Sonuç olarak, nakliye maliyetini azaltmak amacıyla, su taşıtlarından en üst düzeyde yararlanıldığını kabul etmek gerekmektedir. Göl üzerinde taşınacak mesafe kısa olsa da, ürünleri önce kara taşıtlarından su taşıtlarına, sonra tekrar kara taşıtlarına aktarmanın, karayoluyla taşımaktan daha kolay bir işlem olduğu söylenebilir. Buna bağlı olarak, nehirler ve göllerin taşımacılıkta yoğun olarak kullanıldığı sonucuna ulaşılabılır.

3.2. PHRYGİA'DA ÇAĞLAR BOYU TİCARET

Phryglerin devletleştiği M.Ö. 8. yüzyılın ortalarından itibaren, bölgedeki ticarî faaliyetlerin ticarî merkez konumuna gelen kentler tarafından temsil edildiğini söyleyebiliriz. Bu kentlerin ticaretteki etkinliklerinin, bölgenin genelinde de ticaret hayatını şekillendirdiği düşünülebilir. Buna göre, ticaret merkezi statüsüne sahip

kentleri incelerken, Phrygia Bölgesi'nde çağlar boyu ticari faaliyetleri de kesintisiz olarak izlemek mümkündür.

3.2.1. Bölgenin Ticarî Merkezleri

3.2.1.1. Gordion (Yassihöyük)

Gordion, Ankara ili sınırları içinde, Sangarios (Sakarya) ile Tembris (Porsuk) ırmaklarının birleştiği yere yakın bir yerde, Sangarios'un doğu kıyısında kurulmuştur⁷⁸ (**Har. 2-4**). Kurulduğu yer, en azından İlk Tunç Çağı'ndan beri yerleşilmiş bir höyüktür⁷⁹. Kentin Phryg Devleti'nin ilk kralı olan Gordias tarafından kurulduğu; Gordion kelimesinin Gordias'tan geldiği düşünülmektedir⁸⁰.

Gordion'a M.Ö. 1000 yıllarına gelen Phrygler, M.Ö. 8. yüzyılın ortalarında güçlü bir devlet kurdular ve Gordion'u başkent yaptılar. Gordion'da yapılan kazılar, kentin M.Ö. 9. yüzyıldan itibaren görkemli yapılarla donatılmış olduğunu ortaya çıkarmıştır. M.Ö. 8. yüzyılın başlarında Kimmerler tarafından yıkılan kent, yeniden inşa edilmiş olmasına karşın eski görkemini kaybetmişti. M.Ö. 600 yıllarında Lydia Devleti'ne bağlanmış; M.Ö. 547/546-333 yılları arasında Persler'in yönetiminde kalmıştır. M.Ö. 333 yılında, Büyük İskender tarafından fethedilmiş, M.Ö. 277 yılında ise Galatlar'ın eline geçmiş ve Galatia Bölgesi sınırları içinde kalmıştır. Birkaç kesinti dışında Roma İmparatorluk Dönemi'ne kadar yerleşimin devam ettiği kent, Augustus Dönemi'nde küçük bir köy durumundaydı⁸¹.

Phrygler'in Orta Anadolu'ya yerleşmelerinin ve M.Ö. 8. yüzyılın ortalarında devletleşmeleriyle birlikte, başkentleri olan Gordion bölgenin ve Phrygler'in ticari merkezi haline gelmiştir. Bu dönemde Phrygler'in ticari ve ekonomik sistemleri hakkında bilgiler de genel olarak Gordion kazılarından bilinmektedir. İlk Demir Çağı'nda azalan kara ve deniz aşırı ticaret yolları, Erken Phryg Dönemi'nde yeniden önem kazanmaya başlamış; Gordion anayolların kesiştiği bölgede, stratejik bir konum elde etmiştir⁸². Orta Anadolu'yu büyük ölçüde denetimleri altına alan Phrygler, hem ticaret yollarını hem de tüm ticarî faaliyetleri de kontrol etmiş olmalıdırlar. Kimmer saldırıları sonucu Phryg Devleti'nin yıkılmış olmasına ve

⁷⁸ Sevin, 2001: 200;

⁷⁹ Young, 1963: 350; Sevin, 2001: 201.

⁸⁰ Akurgal, 2000: 266.

⁸¹ Sevin, 2001: 201.

⁸² Conka, 2006: 56-57.

Gordion'un artık başkent olmamasına rağmen, uzun bir süre daha ticaret yolu üzerindeki statüsünü korumuştur. Pers Dönemi'nde yeniden organize edilen eski ticaret yolunun Gordion kazılarında ortaya çıkarılan bölümü de bunun kanıtı olarak kabul edilebilir. Her iki tarafında bordür taşlarıyla sınırlanmış olan yolun genişliği 6 m.den fazladır⁸³.

Gordion'un ticarî merkez olmasını sağlayan bir diğer neden de, ürettikleri maden eserler ile dokumaların antik çağda çok beğenilmiş ve geniş bir alana ihraç edilmiş olmasıdır.

M.Ö. 8. yüzyıl başlarında yenilenen Gordion Kalesi'nde atölye olarak kullanılan megaron türü yapılar bulunmuştur. Çok sayıda öğütme taşı, depo alanları, tezgâh ağırlıkları, yün eğirme gereçleri gibi buluntular, kalede beslenme ihtiyacını karşılayan alanların yanı sıra, merkezi bir tekstil üretimi yapıldığının göstergesidir⁸⁴. Bununla birlikte, Gordion'daki tümülüslerde ele geçirilen keten ve yünden kumaş kalıntıları, Phryg dokumalarının en eski örnekleridir. Antik çağda *tapetes* adını taşıyan geometrik bezekli Phryg kilimleri oldukça ünlüydü⁸⁵.

Bu dönemde Kıta Yunanistan'da, Lindos, Samos ve Khios adaları ile Anadolu'da Ephesos, Smyrna (Bayraklı), Miletos, Lydia ve Urartu kentlerinde Phryg tarzı demir ve tunçtan buluntulara rastlanmıştır. Bu sayede Gordion'un Batı, Güneybatı ve Doğu Anadolu bölgeleri arasında metal ticaret ağının merkezi olduğu, böylece krallığın ekonomisine önemli katkılar sağladığı söylenebilir.

3.2.1.2. Kelainai-Apameia Kybotos (Dinar)

Apameia antik yerleşimi Afyonkarahisar İli'ne bağlı Dinar İlçesi sınırlarında yer alır (**Har. 2, 4, 6**). Kent, doğusunda yer alan ovaya hâkim tepe ve aşağısındaki düzlük alanda kurulmuştur (**Res. 1**). Modern yerleşim büyük oranda antik kent üzerine kurulmuş durumdadır. İlçe merkezinde, tepe üzerinde yer alan tiyatro (**Res. 2**), modern karayolunun her iki yanında yer alan ve biri nymphaeum (**Res. 3**), diğeri de odeon (**Res. 4**) olabileceğini düşündüğümüz iki yapı kalıntısının yanı sıra, birkaç yerde toplanmış çoğunluğu mermer olan eserlerin dışında görülebilecek fazla kalıntı

⁸³ Young, 1963: 348-349.

⁸⁴ Conka, 2006: 56-57.

⁸⁵ Sevin, 2001: 212.

bulunmamaktadır. Kentte sistemli kazılar yapılamadığından, kentin lokalizasyonu ve durumu hakkındaki bilgilerimiz antik yazarların aktardıkları ile sınırlıdır.

Kentin bilinen geçmişi M.Ö. 1200 yıllarına kadar uzanmaktadır⁸⁶. Kent, ilk kez Troia Savaşı'nda yenilerek Anadolu içlerine çekilen Ahiya (Akariyon) prenslerinden Geleinos tarafından M.Ö. 1200'lerde "Geleneia" adıyla kurulmuştur. Apameia Bölgesi, Pers dönemi yerleşimi ile eskiden gelen güçlü tarihe sahiptir.

Önceleri adı Kelainai olan kent, Helenistik Dönem'de Apameia adını almıştır. Herodotos⁸⁷, ordusuyla Sardes üzerine sefere giden Pers kralı Kserkses'in Halys Irmağı'nı geçip, Phrygia içinde yürüyerek Kelainai'ye geldiğini söyler. Ksenophon⁸⁸, Kyros'un Kolossai'den ayrılıp, üç günlük yürüyüşle, yirmi fersenk (yaklaşık 110 km.) aşp, Phrygia'da kalabalık, büyük ve zengin bir şehir olan Kelainai'ye ulaştığını aktarır. Burada, Kyros'un bir sarayının ve atlarına talim yaptırmak ve bedenini çalıştırmak istediği zaman atla avlandığı vahşi hayvanlarla dolu büyük bir parkı olduğunu ve Büyük Kral'ın Marsyas Irmağı'nın kaynağında, kalenin eteğinde bir şatosu olduğunu söyler. Bir söylentiye göre, Kserkses'in bu şatoyu ve Kelainai Kalesi'ni, Yunanistan'da bozguna uğradıktan sonra dönerken yaptırdığından bahseder. Kyros'un Kelainai'de 30 gün kaldığını ve Yunan askerlerinin ordusuna burada katıldığını, sonra bu askerleri parkta toplayarak denetlediğini ve saydırdığını belirtir. Strabon⁸⁹, Apameia'nın Marsyas Irmağı'nın kaynakları yakınında kurulmuş olduğunu, ırmağın kentin ortasından aktığını ve kaynaklarının kentin içinde olduğunu, Maiandros'un da üzerinde aynı isimli bir kent bulunan Kelainai adlı bir tepeden çıktığını anlatır. Seleukos kralı I. Antiokhos Soter'in Kelainai'de oturanları bugünkü Apameia'ya yerleştirmiş olduğunu, bu kentin de ismini kralın annesi olan Apama'dan aldığını söyler.

Apameia, M.Ö. 188 yılında Romalılar ile Seleukoslular arasında yapılan ve kentin adıyla anılan *Apameia Barışı*'na ev sahipliği yapmıştır.

Plinius, Apameia, Kibyra, Synnada ve Philomelium'u conventus kentleri olarak listeler. Apameia'nın, 17 kentin yer aldığı bir conventusun baş şehri olduğunu

⁸⁶ Topbaş, 1991: 309-310.

⁸⁷ Herodotos: VII.26

⁸⁸ Ksenophon: I.II.7-9.

⁸⁹ Strabon: XII.8.15

belirtir. Ephesos'ta bulunan ve "Asia Eyaleti Gümrük Yasası" olarak tanımlanan yazıttan, M.Ö. 17 yılında eyaletin 12 yönetim bölgesine ayrıldığını ve bunlardan birinin merkezinin Apameia olduğunu öğrenmekteyiz⁹⁰. M.S 395 yılında, Roma imparatoru Theodosius (M.S. 379–395) zamanında Roma ikiye ayrılınca, Apameia tamamen Bizans hâkimiyetinde kalmıştır.

Şehir, önemini, Kral Yolu üzerinde bulunmasından, Ankara'dan Attaleia'ya ve Doğu'dan Ephesos'e, güneydoğuya doğru Pisidia'ya giden anayolların kesişmesinden almış, bu sayede büyük bir ticari merkez konumuna gelmiştir. Belki de bu yüzden şehre sandık anlamındaki Kibotos'ta denilmektedir.

Tiyatro'da, 1986–1989 yılları arasında, Afyon Müzesi tarafından, Müze Müdürü Ahmet Topbaş başkanlığında kısa süreli kazılar yapılmıştır. Bütün bu benzerliklerden ve taş duvar tekniğinden, tiyatronun Arkaik Dönem'de yapıldığı⁹¹, Hellenistik Dönem'de onarıldığı, Roma Dönemi'nde ise yeniden onarılarak kullanıldığı ifade edilmiştir. Bugünkü hali ile M.Ö. 2. yüzyıla ait olduğu düşünülmektedir⁹².

Ksenophon'un anlattıkları⁹³, Kelainai'nin Arkaik ve Klasik çağlardaki durumu hakkında fikir yürütülmesine yardımcı olabilir. Buna göre, Kelainai'nin Arkaik Dönem'in başından, hatta daha öncesinden beri büyük ve zengin bir kent olduğu söylenebilir. Kurulduğu konum, çok önceden gelişmesini ve zenginleşmesini sağlamış olmalıydı. Batı'dan gelen malların, Anadolu'ya pazarlanmasında önemli bir role sahip olmalıdır. Ticaret yolları üzerindeki bir kavşak noktası konumundan farklı bir yönü olmalıydı. Kent ve halkı, ticari faaliyetlerde fiilen ve etkin bir paya sahipti.

Herodotos, Kelainai'de oturan ve Kserkses'e tüm mal varlığını vermek isteyen Atys oğlu Pythios isimli bir Lydialı'nın hikâyesini anlatır⁹⁴. Bu kişinin, kral Kserkses'ten sonra Persler tarafından bilinen en zengin insan olarak anlatılması ve Kelainai'de yaşıyor olması dikkat çekicidir. Bu kadar zengin olarak anlatılan bir

⁹⁰ Engelmann ve Knibbe, 1989: 199.

⁹¹ Ahmet Topbaş'ın bu görüşü tamamen yanlıştır. Anadolu'da Arkaik Dönem'de tiyatro inşa edilmemiştir.

⁹² Topbaş, 1991: 309-328.

⁹³ Ksenophon: 1.II.7.

⁹⁴ Herodotos: VII.27-29.

kişinin servetinin en önemli kaynağının ticaret olduğunu, bir tüccarın zenginleşmesi için de Kelainai'nin birçok elverişli etkene sahip olduğunu söyleyebiliriz.

Strabon, Apameia'nın Asia'nın büyük bir ticaret merkezi olduğunu ve Ephesos'tan sonra ikinci geldiğini söyler. Apameia'nın hem İtalya'dan hem de Hellas'tan gelen ticaret eşyasının genel ambarı olduğunu belirtir⁹⁵ ki, bu da Apameia'nın Ephesos'tan sonra ikinci sırada yer almasını ortaya koymaktadır. Kent, Batı Anadolu'dan Orta Anadolu'ya giden ana yolun, en önemli kavşak noktasında kurulmuştur. Ticaret sayesinde zenginleşmesini, tamamen konumuna borçluydu. Anadolu dışından gelen mallar buradan Anadolu içlerine veya daha Doğu'ya dağıtılabılırdi. Aynı şekilde, Doğu'dan gelen mallar burada birleştirilip, Ephesos üzerinden Batı'ya pazarlanabilirdi. Strabon'un söylediklerine dayanarak, Apameia kentinde yaşayanların önemli bir bölümünün ticaret ve ona bağlı alanlarda çalıştıkları söylenebilir. Tüccarların zenginleşmesini sağlayacak tüm koşullar mevcuttu. Tüccarlarla birlikte, tüm ticarî faaliyetlerden vergi alan kent hazinesinin de oldukça zengin olması akla yatkındır.

Burada, Strabon'un Apameia'yı "genel ambar" olarak tanımlamasından hareketle, bazı görüşler ileri sürmek mümkündür. Apameia, Doğu'ya giden kervanların konaklama noktasından daha farklı bir role sahip olmalıydı. Eğer tüccarlar, malı doğrudan İtalya veya Hellas'tan, belki de Ephesos'tan satın alıp, pazarlama yapacakları Doğu kentlerine⁹⁶ kadar başka hiçbir alışveriş yapmadıysa, Apameia sadece bir konaklama kenti olurdu. Kentin ambar olarak tanımlanması için, ticaret kervanlarının konaklamasından farklı bir faaliyette bulunmuş olması gereklidir. Bu da bize, malların Apameia'da pazarlanmak üzere Ephesos'tan getirildikleri ve burada depolandıkları düşüncesini vermektedir. Bu noktada, tüccarların çalışma yöntemleri üzerinde durmak gereklidir. Malları İtalya, Yunanistan veya Ephesos'tan satın alarak son kullanıcıya kadar taşıyan tüccarlar, büyük olasılıkla pazarlama yaptıkları kentlerin vatandaşlarıydılar. Bu şekilde çalışan tüccarların yanı sıra, malları Ephesos'tan satın alıp, Apameia'da doğulu tüccarlara pazarlayan Apameia'lı tüccarların da bulunduğu düşüncesi akla yatkındır. Bu durum Strabon'un Apameia'yı "ambar" olarak tanımlamasıyla örtüşür. Belki de, Doğu'lu tüccarların çoğu, alışverişlerinin büyük bölümünü Ephesos'a kadar gitmeden,

⁹⁵ Strabon: XII.8.15

⁹⁶ Doğu kentleri ifadesi, Apameia'nın doğusunda kalan bütün kentler için kullanılmıştır.

Apameia'da gerçekleştiriyorlardı. Bunun sebebi, Apameia'dan Ephesos'a gitmek için harcanan süreden, işgücünden ve paradan tasarruf edilmesi olarak açıklanabilir. Böylece, Ephesos'tan satın alacakları malları, belki de kendilerinin gidip almasından daha avantajlı şartlarla temin edebiliyorlardı. Bu sayede, Apameia'lı tüccarların Anadolu ticaretinde önemli bir pazar payına sahip oldukları söylenebilir.

3.2.1.3. Kolossai (Honaz)

Kolossai Phrygia'nın güney batısında, Denizli'nin 25 km. doğusunda, Büyük Menderes (Maiandros) nehrinin güneyindeki Lykos Vadisi'nde yer alır⁹⁷ (**Har. 2, 4**). Batıda Babadağ (Salbakos), Doğuda Çökelez, Kuzeyde Buldan, Güneybatıda Honaz (Kadmos) dağlarıyla çevrilidir. Kolossai coğrafi konumuyla iç bölgelerle kıyı arasında geçişi sağlayan batıda Ephesos, kuzeybatıda Apameia, doğuda ise Göller Bölgesi'ne açılan yollar üzerindedir⁹⁸.

Geçmiş Prehistorik dönemlere dayanan Kolossai, İncil'de adı geçen 7 kentten biridir⁹⁹. Herodotos¹⁰⁰, Pers Kralı Kserkses'in büyük bir Phrygia kenti olan Kolossai'den geçtiğini söyler. Ksenophon¹⁰¹ ise, Kyros'un Maiandros'u aşım kalabalık, büyük ve zengin bir kent olan Kolossai'ye ulaştığını ve orada 7 gün kaldığını anlatır. Strabon¹⁰², Kolossaililer'in Laodikeia'dakilerle aynı renk koyunlardan yararlandıklarını söyler. Kolossai, Laodikeia'nın Hellenistik Dönem boyunca zenginleşip büyümesini ve bölge ticaretini kontrolü altına almasından sonra, gücünü kaybetmeye başlamıştır. Roma Dönemi boyunca sevilen bir şehir olma özelliğini sürdürse de, Arkaik ve Klasik dönemlerdeki ününe, zenginliğine ve konumuna tekrar ulaşamamıştır¹⁰³. Kentte şimdiye kadar yapılan tek arkeolojik kazı ise Denizli Müzesi tarafından 1997 yılında nekropol alanında gerçekleştirilmiştir¹⁰⁴. Üç ayrı tümülüste yapılan kazılarda Helenistik Dönem'e ait buluntular elde edilmiştir.

Kolossai, Hellenistik Dönem'e kadar Lykos Vadisi'nin tek tekstil merkeziydi. Bölgede başka bir üreticinin olmaması ve Ephesos'a giden Güney Karayolu

⁹⁷ Duman ve Konakçı 2006.

⁹⁸ Şimşek, 2002: 4.

⁹⁹ Ramsay, 1895, 208–234; Şimşek, 2002, 8.

¹⁰⁰ Herodotos, VII.30

¹⁰¹ Ksenophon, I.II.6

¹⁰² Strabon, XII.8.16.

¹⁰³ Şimşek, 2002: 6.

¹⁰⁴ Yıldız, 1999: 247–249.

üzerindeki konumu sayesinde, tekstil ticaretinden elde ettiği gücü Hellenistik Dönem'in ortalarına kadar korumuş olmalıydı. Her ne kadar bu gücünü daha sonra Laodikeia'ya kaptırmış olsa da, Roma Dönemi boyunca da bölge kentleriyle birlikte kendine bir Pazar bulmuş olmalıydı.

3.2.1.4. Synnada (Şuhut)

Synnada, Afyonkarahisar İli'nin yaklaşık 25 km. güneydoğusunda, bugünkü Şuhut ilçesinin bulunduğu yerde, park olarak kullanılan bir höyük ve çevresinde kurulmuştur (**Har. 2, 4-6 ve Res. 5**). Antik kentten günümüze fazla kalıntı ulaşmamıştır (**Res. 6**). Belediye tarafından ilçenin çeşitli yerlerinden toplanan mermer ve kireçtaşı eserler, höyük girişine ve höyüğe çıkan yola yerleştirilmiştir (**Res. 7**). İlçedeki çeşitli binalarda, Roma ve Bizans dönemlerine ait mermer bloklar devşirme malzeme olarak kullanılmıştır (**Res. 8**).

Kentin kuruluş efsanesinde, Truva Savaşı'ndan sonra Theseus'un oğlu Akamas'ın Phrygia'ya gittiği ve orada Synnada'yı kurduğu anlatılmaktadır¹⁰⁵. Synnadalılar da sikkelerinde kentlerinin efsanevi kurucusu Akamas'ın portresine yer vermişlerdir¹⁰⁶. Ayrıca, yine sikkeler üzerinde, kentin Dor ve Ion kökenini gösteren **CVNNAΔEΑΩΝ ΙΩΝΩΝ**, **CVNNAΔEΑΩΝ ΔΟΡΙΩΝ ΙΩΝΩΝ** ethnikonları vardır¹⁰⁷. Kent halkının yerli Phrygialı kısmı ise Thynnaros'u ataları ve kahramanları olarak kabul ederdi¹⁰⁸.

Synnada, en geç M.Ö. 4. yüzyıldan itibaren bölgenin metropol kentiydi¹⁰⁹. Dokimeion'un kurucusu olan Dokimos, M.Ö. 302 yılında Synnada'yı Lysimakhos'a teslim etmiştir¹¹⁰. M.Ö. 168 yılında, Attalos'un talebi üzerine Romalılar Galatyalılar ile görüşmelerini Synnada'da gerçekleştirmişlerdir¹¹¹. Kent, Roma Dönemi'nde Asia eyaleti sınırları içinde kalmış ve içinde 22 yerleşimin bulunduğu bir *conventus*'un merkezi olmuştur¹¹². Strabon, Synnada'nın büyük bir kent olmadığını, fakat önünde çevresi hemen hemen 60 stadion olan zeytin ağaçları dikili bir ova uzandığını

¹⁰⁵ Ramsay, 1960: 12-13.

¹⁰⁶ Ramsay, 1960: 12-13; Head, 1906: c; Head, 1977: 686.

¹⁰⁷ Head, 1906: c; Head, 1977: 686.

¹⁰⁸ Ramsay, 1960: 13.

¹⁰⁹ Ramsay, 1960: 41.

¹¹⁰ Ramsay, 1960: 41; Head, 1977: 672.

¹¹¹ Magie, 1950: 22.

¹¹² Sevin, 2001: 206.

söyler¹¹³. Yukarıda da bahsedilen “Asia Eyaleti Gümrük Yasası”na göre, 12 yönetim merkezinden biri de Synnada’dır¹¹⁴.

Strabon, Synnada’nın büyük bir kent olmadığını vurgular¹¹⁵. Ancak, M.Ö. 17 yılında Asia eyaletindeki 12 yönetim merkezinden biri olduğu kesindir¹¹⁶. Bu noktada, Roma dünyasında çok talep edilen bir ürünü üreten ve pazarlayan kentin, bölgenin diğer kentleri kadar, ya da çok talep edilen ürünleri pazarlayan kentler kadar büyük ve gelişmiş olmadığı sorusu akla gelir. Kanımızca, bu sorunun cevabını Synnada’nın kurulmuş olduğu konumda aramak gerekir. Ticari açıdan, kentlerin önemli ve değerli ürünlerin elde edildiği bölgelerde kurulu olması, onların zengin ve büyük bir kent olmaları için yeterli değildir. Aynı zamanda, önemli ticaret yolları üzerinde yer almaları, ticari hareketlilik açısından önemlidir. Synnada, Kral Yolu olarak adlandırılan önemli ticaret güzergâhı üzerinde olmadığı için, ticaret kervanlarının uğramak zorunda oldukları bir merkez de değildi. Ocaklardan çıkarılan mermerlerin, sadece siparişler doğrultusunda hazırlandığını kabul edersek, olası müşterilere pazarlanmak üzere hazırda bekletilen ürünler üretilmediği şeklinde bir durum ortaya çıkabilir. Dolayısıyla, mermerden yapılan ürünlerin pazarlama alanının büyük ölçüde dış siparişlerle sınırlı kaldığı, bunların daha geniş bir kitleye pazarlanmasına çalışılmadığı söylenebilir. Ürünlerin satışı belirli bir kesimle sınırlı kaldığı için, kentin bunlardan elde ettiği gelirlerin de sınırlı kalmış olduğu, bu yüzden çok zenginleşip büyümemiş olduğu görüşü ileri sürülebilir.

Her ne kadar kent büyük olmasa da, bölgenin idari merkezi olabilecek kadar güçlü bir kent olduğu açıktır. Dolayısıyla yönetim bölgesindeki tüm ticarî ve ekonomik faaliyetleri yönettiği ve denetlediği söylenebilir. Bununla birlikte, üretimini yaptığı ve aşağıda belirttiğimiz ürünler de kentin ticarî faaliyetleri arasında büyük paylara sahipti. Özellikle Dokimeion mermer ocakları ve heykeltıraşlık atölyesini yöneten kent olması, bölgenin ticarî faaliyetlerini ne derecede kontrol ettiğinin göstergesi olabilir. Caracalla, Marcus Aurelius ve Lucius Verus zamanlarında Ephesos ve Hierapolis ile yaptığı çeşitli anlaşmalar üzerine bastırılan

¹¹³ Strabon: XII.8.14.

¹¹⁴ Engelmann ve Knibbe, 1989: 199.

¹¹⁵ Strabon: XII.8.14

¹¹⁶ Engelmann ve Knibbe, 1989: 199.

homonía'lar¹¹⁷ (anlaşma sikkeleri), kentın ticarî açıdan ne kadar etkin olduğunu ve bu etkinliğin Geç Antik Çağ'a kadar sürdüğünü ortaya koyar.

Synnada, bölgenin yönetim merkezi olarak Dokimeion'daki mermer ocaklarının yönetimini üstlenmişti. Bu nedenle Dokimeion mermerleri, *marmor synnadicum* adıyla da bilinirdi¹¹⁸. Geç İmparatorluk Dönemi sikkeleri üzerinde, olasılıkla Dokimeion yakınlarındaki Persis Dağı'nı betimleyen dağ tasviri, mermer ocaklarının yönetiminin Synnada'da olduğunun göstergesidir¹¹⁹.

Dokimeion ocaklarından çıkarılan antik bloklar üzerinde yer alan yazıtlardan yola çıkılarak yapılan bir değerlendirmede; ihraç edilecek bloklar üzerine işlenen ve 'N' ile kısaltılan numaranın, Phrygia'da hiçbir blok üzerinde bulunmaması nedeniyle, N numarasının idarî merkez olan Synnada'da son bir kontrol numarası olarak eklendiği öne sürülmüştür¹²⁰. Fant, bu görüşün tam olarak araştırılmadığını ve bilinen örneklerin bu görüşü biraz daha kuvvetlendirdiğini belirtmektedir. Fakat her blokta yer almayan bir işarete dayanarak ileri sürülen bu görüşün bazı konular için açıklayıcı olmadığını söyleyebiliriz. Örneğin, kuzeydeki bölgelere gönderilecek ürünlerin Synnada'ya götürülüp, aynı yoldan dönülerek (toplamda fazladan yaklaşık 100 km.lik bir yol kat edilerek) kuzeydeki kentlere gönderilmesi hem uzun zaman alacağından, hem de nakliye masraflarını arttıracığından pratik bir uygulama olarak görünmemektedir. Mermerin gönderileceği bölgelere göre, farklı güzergâhlardan taşınmış olması muhtemeldir. Bu durumda, ocaktan çıkan tüm blokların ve ürünlerin fiilen Synnada'ya götürülmediği düşünülmelidir. Sonuçta Synnada'nın ocak faaliyetlerini her zaman fiilen değil, bazen de bürokratik yazışmalarla kâğıt üzerinde yönettiği düşüncesi akla gelmektedir. Aşağıda belirteceğimiz gibi, Synnada'da *procurator phrygie* ve Dokimeion'da da *procurator marmorum* bulunmaktadır. Bu iki görevli, hem imparatorluğun hem de bireylerin taleplerini karşılamak için birbirleriyle eşzamanlı çalışarak, mermer ocağı faaliyetlerini düzenlemişlerdir.

Synnada, Büyük Phrygia'nın idari merkezi olmasının yanında, ticarî açıdan da bölgenin önemli kentlerinden biriydi¹²¹. Yukarıda da bahsettiğimiz gibi,

¹¹⁷ Dönmez-Öztürk, 2006: 98.

¹¹⁸ Fant, 1989: 7; Koch: 2001, 17.

¹¹⁹ Head, 1906: ci.

¹²⁰ Fant, 1989: 17.

¹²¹ Engelmann ve Knibbe, 1989: 199

Dokimeion'dan çıkarılan mermerlerin ihracatında kontrol Synnada'daki yöneticilerdeydi. Fakat Synnada hakkında, antik ve modern kaynaklarda üzerinde durulmayan başka bir konu ise, Synnada'nın bir tarım merkezi olduğudur. Kent, idarî ve ticarî konumu nedeniyle, kendisine bağlı bölgedeki tüm tarıma dayalı ekonomik faaliyetleri yönetiyor olmalıydı. Bununla birlikte, Strabon'un¹²² belirttiği gibi, önünde çevresi hemen hemen 60 stadion olan zeytin ağaçları ekili bir ova uzanıyordu. Bu geniş ovada yetiştirilen ürünler de, kentin ticarî faaliyetleri içerisinde bir pay sahibi olmalıydı.

Synnada'nın tarımsal ve ticarî kaynaklarından biri, günümüzde de yetiştirilen haşhaştır. Synnada'da basılmış olan ve M.Ö. 133'ten sonraya tarihlenen gümüş sikkelerde (**Res. 11-12**) haşhaş kapsülü görülmektedir. Bu da bölgenin haşhaş üretimindeki öneminin göstergesi olarak kabul edilebilir. Haşhaşın her iklim koşulunda yetiştirilemediği, günümüzde de Orta Anadolu'da (başta Afyonkarahisar çevresi olmak üzere) belirli alanlarda yetiştirildiği düşünüldüğünde, Synnada için de haşhaşın önemli bir tarım ürünü olduğu ileri sürülebilir.

Haşhaştan (*papaver somniferium*) bilinen en eski ağrı kesici olan afyon çıkarılır¹²³. Hippokrates, hastalarına haşhaşın beyaz suyunu kullanmalarını önermiş, çeşitli ilaçların hazırlanmasında kullanıldığından bahsetmiştir¹²⁴. Ayrıca, haşhaşın uyku verici olarak kullanılmıştır¹²⁵. Uyku tanrısı Hypnos'un elinde haşhaş demeti ile tasvir edildiği eserler vardır¹²⁶. Anadolu'da haşhaş, Hitit İmparatorluk Çağı'ndan beri bilinmektedir¹²⁷. Synnada sikkelerinde görülen haşhaş kapsülü de, bu bitkinin en azından Hellenistik Dönem'den itibaren bölgede yetiştirildiğini gösterir.

Synnada sikkelerinde görülen haşhaş betimi, ticarî ürünler arasında haşhaşın da yer aldığını düşündürmektedir. Belirttiğimiz gibi, haşhaşın ekim alanlarının azlığı, onu Synnada için önemli bir ticarî ürün konumuna getirmiş olabilir. Synnada, olasılıkla Anadolu'daki haşhaş ticaretinin merkeziydi ve üretiminden pazarlamasına kadar kontrolü elinde bulunduruyordu.

¹²² Strabon: XII.8.14.

¹²³ Sumner, 2000: 126.

¹²⁴ Kapoor, 1995: 5.

¹²⁵ Kapoor, 1995: 3.

¹²⁶ Lochin, 1990: 591-609.

¹²⁷ Kapoor, 1995: 9.

Bölgenin diğer önemli tarım ürünleri de tahıl ve mısırdır. Yukarıda bahsettiğimiz gümüş sikkeler üzerinde haşhaş kapsülünün yanında buğday başağı ve mısır koçanı da yer almaktadır (**Res. 12**). Sikke üzerindeki betimleme, bölgenin Hellenistik Dönem'den (belki de öncesinden) itibaren, tahıl ve mısırın üretiminde ve ticaretinde kendine yer bulduğunun göstergesi olabilir. Tahıl ve mısırın antik çağda birçok bölgede üretilbildiği dikkate alındığında, Synnada'nın sikkelerinde buğday başağına yer vermesi, üretiminden fazlasının olduğunu işaret etmektedir. Eğer tahıl, mısır ve haşhaş Synnada için önemli ticarî mallardan biri olmasaydı, bu sikkelere basılmaları mümkün olmazdı¹²⁸. Bunun dışında, Phrygia Bölgesi'nin Roma'nın tahıl kaynakları arasında yer aldığı bilinmektedir. Önceki dönemde, tahıl üreticisi olarak kendini duyuran Synnada'nın, Roma Dönemi'nde de tahıl ticaretinin kontrolünü elinde bulunduran kent konumunu koruduğu ve Phrygia adına Roma'ya tahıl gönderdiği kabul edilebilir.

Synnada'nın bir diğer tarım ürünü de zeytindir. Günümüzde Synnada'da zeytin yetişmemektedir. Fakat Strabon zamanında, kentin önündeki ovada zeytin ağaçlarının yetişebilmesi, bölgenin ikliminin tarım için ne kadar elverişli olduğunun göstergesidir. Bununla birlikte, Synnada'da iyi zeytin üretildiği ve Kykladlar üzerinden Roma'ya yağ götüren tüccarların kayıtları bilinmektedir¹²⁹. Ayrıca, Synnada sikkeleri üzerinde amphoralar da görülmektedir¹³⁰. Bu sikkeler, Synnada'nın zeytinyağı ihracatının kanıtı olarak kabul edilebilir.

Batı Anadolu ve Yunanistan'da zeytinyağı üretimi yapan ve ürünleri Akdeniz Havzası'na yayılan birçok kentin yanı sıra, Synnada'dan Roma'ya zeytinyağı götürülmüş olması şaşırtıcıdır. Fakat bu ticaretin ne kadar yoğun yapıldığı ve ihracatın yayılım alanı bilinmemektedir. Buna karşın, Roma'ya ihracat yapabilecek kadar bir üretimin söz konusu olması, bölgenin zeytinyağı ticaretinin hiç de az olmadığına göstergesi olabilir.

¹²⁸ Antik çağda kentlerin önemli ticarî mallarına sikkeler üzerinde yer verdikleri bilinmektedir. Bu konuda en iyi örneklerden birisi, önemli bir şarap üretim merkezi olan Khios sikkeleridir. M.Ö. 5 yüzyılın üçüncü çeyreğine tarihlenen Khios sikkeleri üzerinde, Khios'a özgü ticarî amphora görülmektedir. Sikke üzerindeki tasvirin aynısı, yine Khios ticarî amphoralarının kulplarına damga olarak basılmıştır.

¹²⁹ Charlesworth, 1926: 91.

¹³⁰ Head, 1906: xcvi, 392; Head, 1977: 685-686.

3.2.1.5. Dokimeion (İscehisar)

Dokimeion, Orta Phrygia'da şimdiki Afyonkarahisar'ın çevresindeki açık oavadan kuzeye uzanan iki vadinin doğusunda; Afyonkarahisar'a 20 km uzaklıkta, Ankara karayolunun 1 km. batısında yer alan İscehisar ilçesindedir (**Har. 2, 4-6**). Antik kent, büyük olasılıkla modern kentin altında kalmıştır. Strabon, Dokimeion'u bir köy olarak tanımlamıştır¹³¹. Kent, Antigonos'un generali olan Dokimos tarafından M.Ö. 302 yılında kurulmuştur¹³². M.S. 2. yüzyılda kentte basılan sikkelerde görülen *Makedonôn Dokimeiôn* ethnikonu, kentte Makedon kökenli nüfusun varlığının göstergesidir¹³³. Strabon'un¹³⁴ kenti bir köy (*kome*) olarak tanımlaması nedeniyle, kentin Dokimos tarafından kurulmuş olduğu efsanesinin, köylüler tarafından kentin tarihini açıklamak için uydurulmuş olduğu ileri sürülmüştür¹³⁵. Her ne kadar Strabon döneminde bir köy konumunda olsa da, M.S. 2. yüzyılda sikke bastırılmıştır. Bununla birlikte, Ephesos ile ticari anlaşma yaptığını gösteren sikke¹³⁶ vardır. Buna göre, ocakların aktif olarak kullanıldığı ve özerk konuma geldiğini düşündüğümüz M.S. 2. yüzyılda, Dokimeion'un daha çok mermer sektöründe çalışanların yaşadığı küçük bir kent olduğu söylenebilir. Dokimeion, Roma Dönemi boyunca, Synnada'da bulunan *Procurator Phrygiae*'ye bağlı bir yerleşim olarak kalmıştır. M.S. 6. yüzyılda piskoposluk merkezi Synnada ile birlikte Phrygia Saloutaria kapsamına alınmıştır¹³⁷.

3.2.1.6. Laodikeia (Goncalı)

Denizli ilinin 6 km. doğusunda, Eskihisar, Goncalı, Bozburun köyleri sınırları içinde kalan, Lykos (Çürüksu) Vadisi'nin en önemli ve büyük antik kenti Laodikeia (**Har. 2, 4, 6**), Seleukoslar (Suriye) Kralı, II. Antiokhos tarafından eşi Kraliçe Laodike adına M.Ö. 3. yüzyılın ortalarında, II. Antiokhos'un tahta geçtiği M.Ö. 261 ile Laodike'den boşandığı M.Ö. 253 yılları arasında kurulmuştur¹³⁸. Antik yazar Plinius'a¹³⁹ göre, antik kentin yerleşim alanının bulunduğu yerde önce Diospolis ve sonra Rhoas adlarını taşıyan bir köy vardı. Laodikeia'nın yer aldığı Lykos Ovasına

¹³¹ Strabon: XII.8.14.

¹³² Head, 1906: lvi; Ramsay, 1960: 41; Head, 1977: 672; Fant, 1989: 6; Sevin, 2001: 206.

¹³³ Ramsay, 1960: 13, 41; Head, 1906: lvi; Head, 1977: 672.

¹³⁴ Strabon: XII.8.14.

¹³⁵ Fant, 1989: 7.

¹³⁶ Dönmez-Öztürk, 2006: 98; Head, 1977: 672.

¹³⁷ Sevin, 2001: 206.

¹³⁸ Şimşek ve Ceylan, 2003: 147.

¹³⁹ Plinius: V.105

adını veren Lykos (Çürüksu) nehri, Honaz (Kadmos) dağı eteklerinden doğarak Lykos (Çürüksu) Ovasının ortasından geçip, Sarayköy yakınında Büyük Menderes nehrine karışmaktadır. Ovayı güneyde Babadağ (Salbakos) dağ silsilesi, batıda ve kuzeyde Buldan ve Çökelez dağları, doğuda ise Honaz (Kadmos) dağı çevirmektedir.

Lykos (Çürüksu) Vadisi M.Ö. 190 yılında Seleukoslar ile Bergama Krallığı arasında yapılan Magnesia Savaşına kadar, Seleukoslar yönetiminde kalmıştır¹⁴⁰. Bu savaşı Roma desteğinde kazanan Bergama Krallığı M.Ö. 188 yılında imzalanan Apameia Barışı ile bölge yönetimini ele almıştır. Bergama Krallığı, III. Attalos'un M.Ö. 133 yılında ölmesiyle ve kralın vasiyeti üzerine, bölge Roma İmparatorluğu'na bağlanmıştır. M.Ö. 129 yılından itibaren Batı Anadolu Asya eyaletine bağlanmış olup, Roma İmparatorluğu'nca atanan prokonsüller tarafından (eyalet valileri) bölge yönetimi sağlanmıştır¹⁴¹.

M.Ö. 88-85 yıllarında Pontus Kralı Mithridates Savaşları'nda Laodikeia büyük zarar görmüştür¹⁴². M.Ö. 51 yılı sonu 50 yılı başlarında Kilikia Valisi ve Romalı büyük devlet adamı Cicero 10 hafta boyunca Laodikeia'da yargı işlerini yürütmüş ve yasaların hazırlanmasını sağlamıştır. Daha sonra Parth güçleriyle bölgeye M.Ö. 40 yılında gelen Labienus'a Laodikeia'lı Zenon adlı soylunun karşı direnişi sonucu, Laodikeia Roma İmparatorluğu'nca büyük saygı görmüştür. Bunun sonucu Zenon'a Pontus Bölgesi (Karadeniz Bölgesi) hediye edilmiş ve Laodikeialılar Roma yurttaşı sayılma ayrıcalığını elde etmiştir¹⁴³.

Laodikeia'da her yıl birlik üyeleri arasında toplanan altınlar Kudüs'e gönderiliyordu. Roma'nın M.Ö. 62 yılındaki vetosu üzerine, bu altınlar Kamu Hazinesi'ne aktarıldı ve bundan sonra Laodikeia hızlı bir şekilde gelişti. M.S. 60 yılındaki büyük depremde tüm Lykos (Çürüksu) Vadisi kentleri yerle bir oldu. Hierapolis ve diğer kentler, Roma İmparatorluğu yardımlarıyla ayağa kaldırılırken, Laodikeia kendi kendini imar etmeyi başardı. M.S. 2. yüzyıl sonlarına doğru iyice zenginleşen kent, İmparator Commodus (M.S.180-192) adına bir tapınak yapmış, bundan dolayı da *Neokoros* tapınak koruyuculuğu unvanını alarak vergiden muaf

¹⁴⁰ Şimşek ve Ceylan, 2003: 148.

¹⁴¹ Şimşek ve Ceylan, 2003: 148.

¹⁴² Strabon: XII.8.16.

¹⁴³ Şimşek, 2004.

tutulmuştur. Kentin tapınak koruyuculuğu unvanı, İmparator Caracalla zamanında (M.S. 211-217) ve Alexander Severus zamanında da (M.S. 222-235) devam etmiştir¹⁴⁴.

Laodikeia M.S. 3.yy'a kadar Kibyra (Göhlhisar) Coventus birliğine dâhil olmuştur. M.S. 3. yy'dan sonra Laodikeia, Phrygia Pakatania'nın başkenti olmuştur. Laodikeia M.S. 494'teki depremde tamamen yıkılmış ve bir daha toparlanamamıştır. Özellikle de M.S. 7. yy. başında meydana gelen diğer bir büyük deprem sonunda, yolları bozulmuş, ova kentlerini gittikçe tehdit altına alan Sâsâni ve Arap istilaları sonucu, korumasız olan kent, güneye Denizli Kaleiçi'ne Ladik adıyla taşınmıştır. Laodikeia'da, 2003 yılından beri Doç. Dr. Celal ŞİMŞEK başkanlığında kazı ve restorasyon çalışmaları yürütülmektedir¹⁴⁵.

Laodikeia, özellikle M.S. 2. yüzyıl'da Phrygia Bölgesi'nin önemli bir ticaret ve tekstil üretim merkezi haline gelmiştir¹⁴⁶. Bu durumun başlıca iki nedeni vardır. Birincisi, ürettiği ve Akdeniz Havzası'nın büyük bölümüne ihraç ettiği yünlü dokumaları sayesinde çok zenginleşmiş olmasıdır. Diğer bir sebep ise Batı Anadolu'daki liman kentlerine ulaşan ticaret yollarının önemli bir kavşak noktasında kurulmuş olmasıdır. Kent, bu iki özelliğinin sayesinde bölgenin idarî kenti konumuna gelmiştir¹⁴⁷.

Laodikeia ticarete ulaştığı mevki ile antik dünyada haklı olarak büyük bir ün sağlamıştır. Bu zenginliğin en büyük kaynağı, Laodikeia'da yetiştirilen kuzguni renkli bir tür koyun ve bunların yününden sağlanan dokuma ürünleridir. Strabon¹⁴⁸ Laodikeia'da kuzguni siyah renkli, yünü çok yumuşak bir cins koyun yetiştirildiğini, bu koyunların yünlerinin Miletos'ta (Balat) yetiştirilen koyunlarınkinden dahi üstün olduğunu, bu sayede Laodikeialılar'ın büyük gelirler elde ettiklerini yazmaktadır. Antik yazar Vitruvius¹⁴⁹ koyunların yünlerinin yumuşak oluşunu içtikleri bölgenin çürük kokulu suyuna bağlamıştır.

¹⁴⁴ Şimşek, 2004.

¹⁴⁵ Şimşek; 2005: 305-320; Şimşek, 2006: 419-434.

¹⁴⁶ Şimşek, 1999: 7.

¹⁴⁷ Şimşek ve Ceylan, 2003: 148.

¹⁴⁸ Strabon: XII.7.16.

¹⁴⁹ Vitruvius: VIII.3

Laodikeia, fabrikasyon tekstil üretiminde oldukça başarılı olmuştu. Lykos (Çürüksu) Vadisi kentleri, aralarında üretime dayanan bir birlik kurarak, ürettikleri tekstil ürünlerini Ephesos, Miletos, Smyrna, Nikomedia limanlarına götürmüşler, buradan da gemilerle Samos (Sisam) Adası, Atina ve İtalya'ya kadar ihraç etmişlerdir. Laodikeia'da dokunan ve Trimita adıyla bilinen tunikler o denli ünlüydü ki kent bir dönem *Trimitaria* olarak anılmıştır. Başlangıçta Lykos (Çürüksu) Vadisi'nde dokunan tekstil ürünleri Sardes'te (Salihli) toplanmış ve oradan tüm antik dünyaya dağıtılmıştır. Ancak daha sonra, Hierapolisli Flavius Zeuxis¹⁵⁰ gibi Lykos'lu tüccarlar ürünlerini kendileri ihraç etmeye başlamışlardır.

Dokimeion mermerinde olduğu gibi, Laodikeia ürünlerinin de birden fazla güzergâh kullanılarak Anadolu dışındaki bölgelere pazarlanmış olması gerekirdi. Doğal olarak, Dokimeion mermerinin nakliyesinde kullanılan yollar tercih edilmiş olmalıydı. Bunlardan biri, aşağıda da belirttiğimiz gibi, Lykos ve Büyük Menderes üzerinden Miletos'a ulaşan nehir yolu olmalıydı. Bu yol, Laodikeia'nın Lykos Vadisi'nin ortasında yer alması dolayısıyla, Laodikeia ve Lykos Vadisi'nde üretilen yünlülerin, en hızlı ve en ucuz nakliye yolu olmalıydı. Lykos Vadisi ürünleri için en çok kullanılan yol olması da mümkün olabilir. Bununla birlikte Ephesos, Smyrna ve Nikomedia limanlarından da ihracat yaptığı, bu kentlerle birlikte bastırıldığı *homonía*'lardan anlaşılmaktadır.¹⁵¹ Karayolu, daha çok İkonium gibi iç kesimlerde yer alan Anadolu kentlerine götürmek için tercih edilmiş olabilirdi.

Diocletianus'un fiyat kanununda, Laodikeia yünlülerinden *Laodikene* olarak söz edilmiş ve bazı ürünlerinin isimleri verilmiştir. Listede, yıkanmış Laodikeia yününün yaklaşık yarım kilogramı için 150 denarius fiyatı belirlenmiştir¹⁵². Laodikeia'dan kapüşonlu pelerin için 4500, en iyi kalite kapüşonlu pelerinleri için 5.000, Nervii kumaşını taklit eden Laodikene kapüşonlu pelerini için 10.000 denarius fiyat belirlenmiş ve bordürlü tünik için de mor renkli kumaşın fiyatının ilave edilmesiyle satılacağı belirtilmiştir¹⁵³. Ayrıca, Lyon'daki bir yazıtta, Laodikene kumaşları pazarlayan tüccar (*negotiator Laodikenarius*) Julius Verecundus'un adı geçmektedir¹⁵⁴.

¹⁵⁰ D'Andria 2003: 66-67; Meijer ve Nijf, 1992: 176.

¹⁵¹ Dönmez-Öztürk, 2006; 100.

¹⁵² Meijer ve Nijf, 1992: 105.

¹⁵³ Meijer ve Nijf, 1992: 108; Jones, 1974: 354.

¹⁵⁴ Meijer ve Nijf, 1992: 107.

3.2.1.7. Hierapolis (Pamukkale)

Hierapolis, Denizli'nin 15 km. kuzeyinde, Büyük Menderes'in kollarından biri olan Lykos Irmağı'nın (Çürüksu) aktığı vadinin üzerinde, sıcak su kaynakları ile şekillenmiş bir kireçtaşı düzlüğünün kenarında yer alır¹⁵⁵ (**Har. 2, 4, 6**). Kentin günümüze ulaşan kalıntılarının büyük kısmı, M.S. 60 yılında meydana gelen yıkıcı depremden sonra, Flaviuslar dönemindeki onarımlara aittir. Kent, ızgara planlı olup, 1.000 m. uzunluğunda ve 800 m. genişliğinde bir alana yayılmıştır¹⁵⁶.

Hellenistik Dönem'de kurulan kent, Seleukos Krallığı'nın yönetimi altındaydı. Apameia Barışı (M.Ö. 188) ile Bergama Krallığı yönetimine geçmiştir. III. Attalos'un topraklarını Roma'ya miras bırakması ile (M.Ö. 133), Kibyra'nın başkenti olduğu yönetim bölgesi içinde yer alır¹⁵⁷. Eyaletlerin de daha küçük toprak parçalarına bölünmesiyle kent, önce Karia ve Phrygia eyaletine, sonra da Phrygia Pacatania eyaletine katıldı¹⁵⁸. M.S. 60 yılında, Kolossai ve Laodikeia kentleri ile birlikte büyük bir deprem sonucunda tahrip olur. Domitianus Dönemi'nde (M.S. 81-96), Flavius sülalesi imparatorlarının isteği doğrultusunda kentte büyük inşaa faaliyetleri başlar. Antoninus Pius (M.S. 117-138) döneminde meydana gelen depreme rağmen, kent gelişmeye devam etmiştir. Bu dönemde Musevi toplulukları kente yerleşir. Aynı zamanda Hıristiyanlık gelişmeye başlar. Eliogabalos Dönemi'nde (M.S. 218-222), İmparatorluk Kültü adına Hierapolis'e *neokoros* (Tapınak Bekçisi) unvanı verilir. M.S. 5.-6. yüzyıllarda kent Hıristiyanlaşır ve Havari Philippus'un mezarı kente ayrıcalık sağlar. M.S. 535 yılında Phrygia Pacatania Secunda'nın başkenti olur. M.S. 7. yüzyılın 1. yarısında önemli yapıları tahrip eden güçlü bir deprem, kente büyük zarar verir. M.S. 8.-9. yüzyıllarda deprem sonucu yıkılan kentin üstüne yeni evler yapılmasına karşın, kent tarımsal bir kimlik kazanır.

3.3. BÖLGEDE TİCARETİ YAPILAN ÜRÜNLER

3.3.1. Mermer

Mermer, Phrygia Bölgesi'nin önemli ticarî ürünlerinden biriydi. Bölgede, bazı türleri çok kaliteli olan çeşitli mermerlere sahip birkaç mermer ocağı

¹⁵⁵ Ferrero, 1993: 70; D'Andria, 2001: 97-99; D'Andria, 2003: 21.

¹⁵⁶ D'Andria, 2001: 99.

¹⁵⁷ D'Andria, 2003: 9.

¹⁵⁸ Ferrero, 1993: 71.

bulunmaktaydı (**Har. 5**). Dokimeion, bu ocaklar arasında en önemlisiydi. Özellikle M.S. 2. yüzyıl boyunca ihraç edilen Dokimeion mermerleri, antik çağda çok beğenilen ve birçok alanda tercih edilen bir üründü. Bunun yanında, Dokimeion'un alt ocakları şeklinde işletilen Yukarı Tembris (Porsuk) Vadisi mermer ocaklarından da Dokimeion'unkiler kadar kaliteli mermer çıkarılmıştı. Bölgenin diğer ocaklar ise, büyük ölçüde kendi bölgelerinin ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik üretim yapmışlardır.

3.3.1.1. Dokimeion Mermer Ocakları

3.3.1.1.1. Dokimeion mermerinin özellikleri ve isimleri

Dokimeion, özellikle Roma Dönemi'nde yoğun bir şekilde işletilmiş olan mermer ocaklarına sahiptir (**Har. 5**). Buradaki ocaklardan, bugün 'somaki' veya İtalyan mermercileri tarafından verilen 'pavonazetto' (*pavonazetto*) adı ile anılan vişneçürüğü (menekşe rengi veya mor) ve sarı damarlı bir tür mermer (**Res. 13**) çıkarılmaktadır¹⁵⁹. Bu mermer türü, antik çağda çoğunlukla zemin döşemeleri, sütunlar ve kaideler gibi mimari elemanlarda kullanılmıştır. Ayrıca; bugün "Afyon Beyaz (**Res. 14**)" ve "Afyon Şeker (**Res. 15**)"¹⁶⁰ olarak adlandırılan çok ince taneli beyaz mermer, küçük renkli karışımlar içeren ince taneli beyaz mermer gibi değişik türler çıkarılmaktadır¹⁶¹. Bu mermer türü ise daha çok heykel, lahit ve kabartma gibi yontu sanatı eserlerinde kullanılmıştır. Strabon¹⁶², Dokimeion mermerinin renklerinin çeşitliliği bakımından hemen hemen su mermerine yakın olduğunu belirtir.

Dokimeion mermer ocaklarının özellikle Roma Dönemi'nde en çok kullanılan bölümü Bacakale ocağıdır¹⁶³ (**Res. 16-17**). Ocakların halen yoğun olarak kullanılması nedeniyle, günümüze etrafta dağınık olarak duran yazıtlı bloklar dışında, günümüze fazla kalıntı ulaşmamıştır. Alimoğlu Mermer A.Ş.ne ait mermer ocağını gezdiğimizde, bu bloklardan bazıları belgelenmiştir (**Res. 18-20**). İş makineleri çalışmakta olduğu için, olası bir kaza tehlikesine karşı ocağın içine girilmemize izin verilmemiş; fakat ocaktan ve çevredeki antik bloklardan fotoğraf

¹⁵⁹ Asgari, 1979: 452; Fant, 1984: 171; Dokimeion'dan çıkan tüm türler için Röder, 1971: 255, Taf. 2.

¹⁶⁰ Waelkens vd., 1987: 114.

¹⁶¹ MTA, 1966: 50-57.

¹⁶² Strabon: XII.8.14

¹⁶³ Fant, 1984: 171.

çekmemize izin verilmiştir. Ocak içinde görülen yazıtlı bloklardan bazıları, mimari elemanlar yapmak üzere taslak olarak biçimlendirilmiştir (**Res. 21-23**). Bacakale çevresinden toplanan birçok blok, İscehisar İlçesi'nde Afyon Caddesi ve Atatürk Parkı'nda toplanmıştır (**Res. 24-27**). Afyon Müzesi'nde de İscehisar'dakiler gibi taslak halde bırakılmış bloklar bulunmaktadır (**Res. 28-29**). Bunlar arasında, Müze bahçesinde yer alan sadece tekne kısmının içi yontulmuş bir lahit taslağı (**Res. 30**) ile 3 adet sütun elde etmek üzere yontulmuş bir blok (**Res. 31-32**) dikkat çekicidir. Ayrıca, Müze içinde de heykel taslakları sergilenmektedir (**Res. 33**). Bunların tümü, Dokimeion'daki Bacakale ocağı çevresinde bulunmuştur.

Dokimeion mermerine antik çağda *marmor phrygium*, *marmor synnadicum* veya *marmor docimium* denilirdi. Strabon, Synnada'nın ötesinde Dokimia Köyü ve *Synnadik* mermer ocaklarının bulunduğunu; yerlilerin bu mermere *Dokimetē* veya *Dokimaion* dediklerini, fakat *Synnadik* adını Romalılar'ın verdiğini belirtir¹⁶⁴. Strabon'un¹⁶⁵ da vurguladığı gibi, Dokimeion bir köydür. Kanımızca, Dokimeion'nun nüfusu büyük ölçüde taş ustaları ve işçilerin ailelerinden oluşmaktaydı. Dokimeion'daki ocaklardan çıkarılan mermerler, önce Synnada'ya getiriliyor, buradan da sorumlu memurların kontrolünde pazarlanıyordu. Bu yüzden, Romalılar Synnada'dan getirilen mermerleri *Synnadik* olarak adlandırmışlardır¹⁶⁶. Bu noktada, antik çağda ticarî malların üretildikleri kentin adıyla isimlendirilmesinin bir tür gelenek olduğunu, kent isimlerinin aynı zamanda ticarî markalar olduğunu söyleyebiliriz¹⁶⁷. Dokimeion mermerleri için ise, üretici kent olarak Büyük Phrygia'nın merkezi olan Synnada'nın bilinmesi sebebiyle *Synnadik* olarak adlandırılmıştır¹⁶⁸.

3.3.1.1.2. Yapılan araştırmalar

Mermer ocakları araştırmaları genel olarak Luigi Bruzza'nın 1870 yılında Roma'daki Via Marmorata'nın temizlenmesi sırasında bulunan yazıtlı mermer blokları ve sütunları yayınlamasıyla başlamıştır. Dokimeion'daki ilk araştırmalar ise, 1880'lerden başlayarak elli yıl boyunca bölgeye ilgi gösteren William Ramsay

¹⁶⁴ Strabon: XII.8.14

¹⁶⁵ Strabon: XII.8.14.

¹⁶⁶ Fant, 1989: 7; Koch, 2001, 17.

¹⁶⁷ Rodos şarapları, Knidos şarapları, çalışmamızda da anlatılmış olan ve Laodikene adıyla anılan Laodikeia yünlülere, yukarıda bahsettiğimiz uygulama için iyi birer örnek oluşturabilirler.

¹⁶⁸ Bu noktada, J. C. Fant tarafından aktarılan, antik yazarlardan birinin düştüğü yanılgıyı da belirtmek gerekir: Statius (I 5.37-38'de) mermer ocağının Synnada'da olduğunu söylemiştir. Fant, 1989: 7.

tarafından yapılmıştır. Daha sonra Mommsen, Dokimeion ocaklarındaki yazıtları 1904 yılında yayınlamıştır. 1950'li yıllarda mermer ocaklarını araştırmaya başlayan J. Röder, 1969 yılında Dokimeion ocakları hakkındaki ilk yayını yapmıştır. 1970 ve 1980'li yıllarda ise, M. Waelkens, J. B. Ward-Perkins, T. Drew Bear ve J. C. Fant tarafından birçok yayın yapılmıştır. Bunların dışında, N. Asgari de bazı yayınlarında Dokimeion mermer ocaklarından bahsetmiştir.

Yukarıda bahsedilen araştırmacıların çoğu, başlangıçta ocaklardan mermerin nasıl çıkarıldığı, en çok hangi bölümlerin kullanıldığı ve hangi tür ürünlerin yapıldığı gibi konular üzerinde durmuşlardır. T. Drew Bear ve sonrasında J. Clayton Fant tarafından bloklar üzerindeki yazıtlar ve ocak işaretleri araştırılmış, Dokimeion'un imparatorluk ocakları içinde en sistemli ve düzenli kaydı tutulmuş mermer ocaklarından biri olduğu belirlenmiştir¹⁶⁹. M. Waelkens, Dokimeion'daki atölyenin lokalizasyonunu yapmış ve burada üretilen lahitleri sınıflandırarak bir kitapta¹⁷⁰ toplamıştır. Waelkens, sonraki çalışmalarında, mermer ticareti üzerinde durmuş ve yeni tespitler yapmıştır. J. B. Ward-Perkins, Dokimeion ve mermer ticareti hakkında değerlendirmeler yapmış ve bazı görüşler ortaya koymuştur. G. Koch ise, özellikle Dokimeion atölyelerinde üretilen lahitlerin ve ostoteklerin ticareti konusuna değinmiştir.

Sonuç olarak, adı geçen araştırmacıların yayınlarında Dokimeion ve mermer ticareti ile ilgili tespitler yapılmış; ihracatın güzergâhı ve yayılım alanları belirlenmeye çalışılmıştır. Dokimeion mermerinin nehir yoluyla taşınması konusunda görüş ayrılığı olmakla birlikte, Büyük Menderes ve Sangarios'un kullanıldığını savunan araştırmacıların görüşleri benimsenebilir niteliktedir.

3.3.1.1.3. Roma İmparatorluk Dönemi öncesinde kullanımı

Dokimeion mermeri kullanılarak yapıldığı bilinen en erken tarihli eser, M.Ö. 5. yüzyılın sonlarına aittir. Yukarı Tembris (Porsuk) Vadisi'nde bulunan bir stelin Dokimeion mermerinden yapıldığı belirlenmiştir¹⁷¹.

S. Walker tarafından Halikarnassos'taki Mausoleum'un (M.Ö. 350) heykeltıraşlık eserlerinden alınan örnekler üzerinde yapılan izotop analizleri

¹⁶⁹ Fant, 1987: 128.

¹⁷⁰ *Dokimeion Die Werkstatt der repräsentativen Kleinasiatischen sarkophage.*

¹⁷¹ Waelkens-Paepe-Moens, 1988: 90.

sonucunda, büyük boyutlu heykellerden bazılarının ve frizlerden birinin de Dokimeion mermerinden yapıldığı belirlenmiştir¹⁷². Dokimeion'dan yüzlerce km. uzakta olmasına rağmen, büyük boyutlu blokların Halikarnassos'a kadar taşınmış olması şaşırtıcıdır. Bu durum, Roma Dönemi'nde daha yaygın olarak kullanıldığını düşündüğümüz nehir yollarının, belki de bu M.Ö. 4. yüzyıldan itibaren aktif bir şekilde kullanılmış olduğu fikrini doğurmaktadır. Bununla birlikte, dönemlerinin ünlü heykeltıraşları ve mimarları tarafından, böyle büyük ve önemli bir yapıda kullanılmak üzere tercih edilmiş olması, Dokimeion mermerinin tanındığının ve belki de ticari ürün olarak kendine bir pazar bulduğunun göstergesi olabilir.

3.3.1.1.4. Roma İmparatorluk Dönemi'nde kullanımı

Roma'da *pavonazetto* kullanımından ilk kez Tibullus (ölümü M.Ö. 19) bahsetmektedir¹⁷³. Roma'da kesin olarak kullanıldığı bilinen en erken tarihli yapı, M.Ö. 2 yılında adanmış olan Augustus Forum'ndadır. Buradaki Mars Ultor Tapınağı'nın döşemelerinde¹⁷⁴ kullanılmış olan *pavonazetto*, en geç Augustus Dönemi'nde Roma'ya Dokimeion'dan mermer getirildiğinin kanıtıdır.

Strabon, Dokimeion mermer ocağından önceleri küçük çapta taşlar çıkarıldığını, fakat kendi döneminde, Romalılar'ın aşırı istekleri üzerine büyük yekpare sütunlar çıkarılmaya başlandığını belirtir¹⁷⁵. Romalılar öncesinde, Dokimeion mermer ocaklarından az miktarda mermer çıkarılmış olması, Romalılar'ın Dokimeion mermerlerine daha fazla ilgi göstermeleri ilginç bir gelişmedir. Bunun sebebini Dokimeion ocağından çıkan mermerlerin kalitesinde aramak tek başına açıklayıcı olmayabilir. Roma, İmparatorluğun her bölgesindeki doğal kaynakları öncelikle kendisi için toplamaktaydı. Bir başka deyişle, birçok ürün için birden fazla kaynağa sahipti. J. B. Ward-Perkins, Augustus Dönemi'nde Phrygia mermerlerinin imparatorluğun diğer bölgelerindeki mermerlerle birlikte Roma'ya taşındığını söylemektedir¹⁷⁶.

İtalya ve Anadolu dışında, Dokimeion mermerinin Mısır gibi ülkelere de pazarlandığı, buralarda ele geçen lahitlerden bilinmektedir. Burada üzerinde durmak

¹⁷² Walker ve Matthews, 1988: 117-125; Walkens-Paepe-Moens 1988, 90.

¹⁷³ Fant, 1989: 7.

¹⁷⁴ Fant, 1989: 7.

¹⁷⁵ Strabon: XII.8.14.

¹⁷⁶ Ward Perkins ve Dodge, 1992: 23.

istediğimiz konu, mermerlerin bu bölgelere nakliyesinde hangi yolun izlenmiş olabileceğidir. Ward Perkins, Pamphylia’da Dokimeion mermerinden lahit yapan bir atölye olabileceğini ileri sürmüştür¹⁷⁷. G. Koch, mermerin Pamphylia üzerinden (Attaleia veya Perge) ihraç edilmiş olabileceğini düşünmektedir.

İmparator Diocletian’ın M.S. 301’de çıkardığı fiyat kanununda sıralanan mermerler arasında en pahalı olan Dokimeion mermerinin (*lithos Dokimenos*) fiyatı, bir ayak için 200 denarius olarak verilmiştir¹⁷⁸.

3.3.1.4.1. Ocakların mülkiyeti

Dokimeion mermer ocakları, Roma İmparatorluğu sınırları içindeki diğer önemli ocaklar gibi, imparatorluğun mülkiyetindeydi¹⁷⁹. Dokimeion mermer ocaklarında bulunan bloklar üzerinde yapılan epigrafik araştırmalar, ocağın en geç Augustus Dönemi’nde veya Tiberius Dönemi’nin ilk yıllarında Roma İmparatorluğu’nun kontrolüne geçtiğini göstermiştir¹⁸⁰. Bir başka deyişle, Dokimeion mermer ocağı, doğrudan İmparatorluk merkezine bağlı, yönetimi ve denetimi İmparatorluk merkezi tarafından yapılan bir işletmeydi. Yazıtlar üzerinde görülen isimler ile antik kaynakların aktardığı bilgilere göre, Synnada’da *Procurator Phrygiae* ve Dokimeion’da (en geç M.S. 2. yüzyılda) *procurator marmorum* bulunmaktaydı¹⁸¹. Mermer ocaklarının resmî olarak atanmış memurlar (İmparatorluk köleleri veya azat edilmişler) tarafından yönetildiği ve bu memurların İmparatora karşı sorumlu oldukları bilinmektedir¹⁸². İmparatorluğa bağlı yöneticiler, Dokimeion’da ihracata yönelik olarak da çalışan büyük bir heykeltıraşlık atölyesini de yönetmişlerdir¹⁸³. Bu atölyenin yönetiminin nasıl olduğu tam olarak anlaşılamamıştır¹⁸⁴.

Augustus Dönemi’nde, Roma’nın imarı için yeni mermer ocaklarının açıldığı, eski ocakların tekrar kullanılmaya başlandığı belirlenmiştir¹⁸⁵. Suetonius, M.S. 17 yılında İmparator Tiberius’un Roma Dünyası’nın başlıca *metalla*’larını (maden

¹⁷⁷ Ward Perkins-Dodge, 1992: 33

¹⁷⁸ Fant, 1989: 10; Fant, 1985: 655.

¹⁷⁹ Koch, 2001: 172; Ward Perkins-Dodge, 24; Waelkens, 1986: 665.

¹⁸⁰ Fant, 1989: 7; Fant, 1985: 655, 660;

¹⁸¹ Fant, 1989: 9; Fant, 1987: 129.

¹⁸² Ward Perkins-Dodge, 1992: 25.

¹⁸³ Fant, 1989: 3.

¹⁸⁴ Koch, 2001: 172.

¹⁸⁵ Ward Perkins-Dodge, 1992: 21-22.

ocağı) üzerine aldığı söylemiştir¹⁸⁶. M.S. 1. yüzyılın ortasında, büyük taş ocaklarının kesinlikle imparatorluk veya eyalet kontrolünde olduğu; çoğu bölgesel çalışan diğer ocakların birçoğunun ve ihracat da yapan bazılarının kent yönetimine veya özel mülkiyete bırakıldığı belirlenmiştir¹⁸⁷. Fant, Chemtou mermer ocaklarını örnek göstererek, mermer ocaklarının Roma İmparatorluğu'nun yönetimine nasıl geçmiş olabileceğini; bir kez İmparatorluk yönetimine giren mermer ocaklarından bireylerin kendi adlarına mülkiyet hakkı kazanma şanslarının olmadığını belirtmektedir¹⁸⁸. M.S. 1. yüzyıl boyunca, İmparatorluğun kontrolündeki mermer ve diğer taş ocaklarından çıkarılan blokların, İmparatorluk tarafından yürütülen imar programlarında kullanılmak üzere doğrudan Roma'ya gönderildiği, M.S. 2. yüzyılın başından itibaren bunların diğer yerlerdeki kentlere ve bireylere açılmış olduğu belirtilmiştir¹⁸⁹. Dokimeion mermerinin de, diğer mermer ocakları gibi, M.S. 64 yılında Roma'da meydana gelen yangından sonra kentin yeniden imarı sırasındaki yoğun talebe ve özellikle M.S. 92 yılından sonra İtalya'da bina sayısının ve mermer talebinin oldukça artması üzerine Roma'ya büyük miktarlarda mermer göndermiş olduğu düşünülmektedir¹⁹⁰.

3.3.1.4.2. Ticareti

Dokimeion'da mermer ocaklarını yöneten bir yöneticinin bulunması, mermerin bir ticarî mal olup olmadığını belirsizleştirmektedir. Dokimeion mermer ocağı, devlet malı olduğuna göre, en azından M.S. 1. yüzyıl boyunca, mermerin bir ticarî mal olduğunu söylemek güçtür. Roma, imar faaliyetlerinde zaten kendisine ait olan ocaklardan çıkarılan mermerleri kullandığına göre, bunların ihraç edildiklerini söylemek akla yatkın gözükmemektedir. Burada yapılan işlem, mermerin nakledilmesi olarak adlandırılmalıdır. Dolayısıyla, bu yüzyıl boyunca mermer ticarî bir mal olmadığı, mermer ticareti yapan kişilerin varlığından söz etmenin de pek mümkün olmadığı söylenebilir. İç pazarın taleplerinin ise, İmparatorluk imar programını engellemeden stoklardan karşılanmış veya bir süreliğine ertelenmiş olduğu düşünülmektedir¹⁹¹. Bu durumda da, bireysel talepler ya kısmen karşılanmış,

¹⁸⁶ Ward Perkins-Dodge, 1992: 24; Ward-Perkins, 1980: 24.

¹⁸⁷ Ward Perkins-Dodge, 1992: 24.

¹⁸⁸ Fant, 1989: 9.

¹⁸⁹ Ward Perkins-Dodge, 1992: 31.

¹⁹⁰ Fant, 1989: 9.

¹⁹¹ Waelkens, 1985: 641-642.

ya da geri çevrilmiş olmalıdır. Sonuçta, M.S. 1. yüzyıl boyunca iç pazarın payı düşük kalmış olabilir.

Buna karşın, yukarıda da belirtildiği gibi, M.S. 2. yüzyılda ocakların yönetiminde devletin etkisi azalmış ve mermer kısmen de olsa ticarî ürün konumuna sahip olmuştur. Domitian (M.S. 81-96) ve Traian (M.S. 98-117) dönemlerinde, sistematik olarak düzenlenmiş İmparatorluk mermer ocaklarının yeniden organize edildiği, M.S. 2. yüzyıldan itibaren bu ocakların eyalet şehirlerinde çok geniş bir pazar buldukları belirlenmiş; kamusal cömertliklerin zengin vatandaşın kabul edilmiş yükümlülüklerinden biri haline geldiği anlaşılmıştır¹⁹². Buna göre, İmparatorluğa bağlı mermer ocaklarının, ancak M.S. 2. yüzyılda ticarete başladığı; Dokimeion'da da mermerin ancak bu yüzyıldan sonra ticari ürün olarak nitelendirilebileceği söylenebilir. Buna rağmen, M.S. 2. yüzyıl boyunca İmparatorluk tarafından gerçekleştirilen imar faaliyetlerinde (örneğin Roma'daki Pantheon'da ve Lepcis Magna'da) kullanılan mermerlerin, yine devlet malı olarak getirildiği söylenebilir. Yukarıda da belirttiğimiz gibi, M.S. 2. yüzyılda Dokimeion mermer ocağından sorumlu bir *procurator* bulunmaktaydı. Bununla birlikte, lahitler gibi heykeltıraşlık eserleri şahıslara satılmıştı. Buna göre mermer ocağının ve heykeltıraşlık atölyelerinin özerk bir statüye kavuştuğu, hem resmî hem de ticarî bir işletme olduğu düşünülebilir.

Dokimeion'da bol miktarda lâhit üretimine ancak M.S. 2. yüzyılın başlarında geçildiği anlaşılmıştır¹⁹³. Bu üretimin de Roma'dan sonra, M.S. 140 civarında başladığı belirlenmiştir¹⁹⁴. Bu yüzyıl boyunca Dokimeion'un Attika lahitlerinden daha fazla üretildiği, fakat M.S. 200 yılı dolaylarında Attika lahitlerinin artmaya başladığı, Dokimeion'un ise Anadolu dışındaki yörelere ihracatının durma noktasına gelecek kadar azaldığı bilinmektedir¹⁹⁵. Anadolu pazarına yönelik üretimin de M.S. 260–270 yıllarında bilinmeyen bir sebepten dolayı sona erdiği, bunun üzerine Dokimeionlu sanatçıların Roma'ya giderek oradaki atölyelerde çalıştıkları anlaşılmıştır¹⁹⁶. Bu durum, Dokimeion mermerinin ve mamullerinin, M.S. 3.

¹⁹² Waelkens vd., 1988: 109.

¹⁹³ Koch, 2001: 14.

¹⁹⁴ Koch, 2001: 83.

¹⁹⁵ Koch, 2001: 83, 138, 173.

¹⁹⁶ Waelkens, 1982: 128; Koch, 2001: 109-111, 163.

yüzyılın başlarından itibaren, ticarî ürün özelliğini korumakla birlikte, pazar payının büyük ölçüde Anadolu ile sınırlı kaldığını göstermektedir.

M. Waelkens, Dokimeion gibi denizde uzakta yer alan İmparatorluk ocaklarının ve atölyelerinin, Prokonnessos gibi neredeyse doğrudan gemiler üzerine yükleme yapabilen ocaklarla hiçbir zaman rekabet edememiş olmasını, karayoluyla taşımanın maliyeti sayesinde açığa kavuştuğunu belirtir. Buna göre, bu atölyelerin gösterişli, tamamen bitirilmiş eserleri çok zenginler için üretmekte uzmanlaşmış göründüklerini söyler¹⁹⁷. Bu görüşü ticarî açıdan Dokimeion mermerinden yapılan heykeltıraşlık eserlerinin Anadolu dışına çok sayıda pazarlanamamış olmasıyla da ilişkilendirebiliriz. Özellikle lahit ve heykel gibi heykeltıraşlık eserlerinin, karayoluyla nakliye masraflarıyla birlikte, ancak çok zengin insanlar tarafından alınabilecek kadar pahalı bir ürün konumunda olması, pazar payının az olduğunu işaret eder. Doğal olarak Dokimeion mermeri bölgenin ticarî ürün çeşitleri arasında, kalitesi ve nakliye masraflarının fazlalığı nedeniyle çok değerli ve pahalı bir ticarî mal olarak karşımıza çıkar.

3.3.1.4.3. Kullanıldığı bölgeler

Dokimeion ocaklarından çıkarılan mermerler, mimari ve heykeltıraşlık alanlarında birçok eserin yapımında kullanılmışlardır. Mimaride zemin döşemesi, sütun, geison, postament gibi elemanların yapımında kullanıldıkları belirlenmiştir. Heykeltıraşlıkta ise, başta lâhitler olmak üzere, heykellerde ve kabartmalarda kullanıldığı bilinmektedir. Bunlar arasında, en çok Asia tipi lahitlerde kullanıldığı belirlenmiştir. Bu lahitler, Dokimeion mermerinin başlıca ihracat gruplarından birini oluşturmaktadır¹⁹⁸. Ayrıca masalar, çeşme havuzları, havan ve kâse gibi iç mimari elemanları yapıldığı ve ihraç edildiği de bilinmektedir¹⁹⁹. İhracat, Akdeniz çevresinde çok geniş bir alana yayılmıştır.

Roma'da *pavonazetto*'nun bilinen en erken tarihli kullanıldığı yapı, Augustus Forumu'ndaki Mars Ultor Tapınağı'dır (**Res. 34-35**). Forum, M.Ö. 2 yılında inşa edilmeye başlanmış, *pavonazetto* ise tapınağın döşemelerinde kullanılmıştır²⁰⁰. Bundan başka, Basilica Aemilia'nın sütunlarında (bugün görülebilenler *africano*

¹⁹⁷ Waelkens vd., 1988: 114.

¹⁹⁸ Koch, 2001: 3-5, 83, 163, 172.

¹⁹⁹ Ward Perkins-Dodge, 1992: 31-32.

²⁰⁰ Fant, 1989: 7; Blake, 1947: 60.

isimli mermerdendir) *pavonazetto* kullanılmıştır²⁰¹. Bu sütunlar, olasılıkla yapının M.S. 14 yılında geçirdiği yangın sonrasındaki onarımda veya M.S. 22 yılındaki yenilemede eklendikleri düşünülmektedir²⁰². Ayrıca Concord Tapınağı'nda ve Horti Lamiani'de kullanıldığı da bilinmektedir²⁰³. Kullanıldığı diğer bir yer ise Basilica Julia'nın döşemeleridir²⁰⁴. Bunların dışında Domus Flavia, Domus Domitiana ve Sublaquea'daki (Subico) Nero'nun Villası'nda da kullanılmıştır²⁰⁵. Kullanıldığı yapılar arasında, en dikkat çekici olanı Pantheon'dur (**Res. 36-38**).²⁰⁶ Burada, nişleri çevreleyen sütunlarda ve pilasterlerde kullanılmak üzere Hadrian tarafından seçilmiş olduğu bilinmektedir²⁰⁷. Bunun dışında, Palatine Tepesi'ndeki Apollo Tapınağı'nı çevreleyen Danaid Portikosu'nun sütunlarında ve kaidelerinde kullanıldığı belirlenmiştir²⁰⁸. Ayrıca, Vatikan Müzesi'nde üzerinde stok numaraları bulunan bloklar vardır²⁰⁹. Ostia ve Portus²¹⁰ limanlarında, olasılıkla kullanılmak üzere Roma'ya götürülmeyi bekleyen mimari bloklar bulunmuştur²¹¹. Bundan başka, Traian Forumu'ndaki heykellerden ve büstlerden bazılarının da Dokimeion mermerinden yapıldığı anlaşılmıştır²¹². Yine Traian Forumu'nun zemininde ve Villa di Annia Regilla'nın zemininde kullanılmıştır²¹³. Bunların dışında, Isola Sacra mezarlığında bulunan bir girlandlı lahit vardır²¹⁴.

Roma dışında, İtalya'da başka bölgelerde de Dokimeion mermeri kullanılmıştır. Ancona'da bir lahit²¹⁵; Punta Scifo batığında²¹⁶ ele geçen masalar ile ayakları, çeşme havuzları, havanlar ve kâseler Dokimeion mermerinden yapılmıştır.

Ayrıca Suriye, Filistin, Arabistan, Moesia Inferior (Balkanlar'da bir Roma eyaleti), Rodos, Girit ve Dalmaçya'da ağırlıklı olarak M.S. ikinci yüzyıl yapımı

²⁰¹ Ward Perkins-Dodge, 1992: 23-24; Blake, 1947: 59.

²⁰² Fant, 1989: 8.

²⁰³ Blake, 1947: 57, 60.

²⁰⁴ Fant, 1989: 8.

²⁰⁵ Blake, 1959: 41, 119, 121.

²⁰⁶ Fant, 1989: 7. Blake, 1973: 46.

²⁰⁷ Fant, 1984: 171.

²⁰⁸ Quenemoen, 2006: 229-250.

²⁰⁹ Fant, 1989: 251.

²¹⁰ Fant, 1987: 129.

²¹¹ Fant, 1989: 18.

²¹² Waelkens, 1985: 643-648.

²¹³ Blake, 1973: 14, 101.

²¹⁴ Ward Perkins-Dodge, 1992: 40.

²¹⁵ Koch, 2001: 178.

²¹⁶ Ward Perkins-Dodge, 1992: 32.

lahitler veya parçaları bulunmuştur²¹⁷. Libya'daki Tripolitania'da (Lepcis Manga) mimari bloklar ve yazıtlı bloklar bulunmuştur²¹⁸.

Anadolu'da da birçok bölgede Dokimeion mermerinden yapılmış lahitler bulunmuştur. Epigrafik kanıtlara göre, Hierapolis nekropolünde Dokimeion mermerinden yapılmış lahitler bulunmaktadır²¹⁹. Ayrıca, Hierapolis'te bulunan bir yazıttan, tiyatrodaki Dokimeion mermeri kullanıldığı anlaşılmıştır²²⁰.

3.3.1.4.4. Stoklandığı merkezler

Mermer ocaktan çıkarıldıktan sonra, gemilere yüklenmek veya iç piyasada satılmak veya kullanılmak üzere bazı merkezlerde stoklanırdı. Başta, Dokimeion'un kendisi stok merkezlerinden biriydi. Bacakale ocağı çevresinde bulunan bloklar üzerinde yer alan yazıtlarda görülen konsül isimlerinin (**Res. 39-41**) tarihleri arasında 25 yıla kadar ulaşan farklar olduğu belirlenmiştir²²¹. Bu durum, blokların ocaktaki bir alanda, muhtemel talepleri karşılamak üzere stoklandığını, bazılarının 25 yıla kadar ulaşan zaman dilimi içinde kullanılmadıklarını ve birkaç kez stok kontrol numarası verilerek, kullanılmaya hazır halde bekletilmek üzere kaydedildiklerinin kanıtıdır.

Apameia'nın da bir başka stoklama merkezi olduğu düşünülebilir. Apameia, Batı Anadolu ticaret yollarının önemli bir kavşak noktasında yer alıyordu ve yukarıda da söylediğimiz gibi bir "ticaret ambarı" konumundaydı. Burada bulunması muhtemel mermer stoğu, hem bölgenin ihtiyaçlarını karşılayabilir, hem de bölge dışına ihracatta talep edildiği lokalizasyona daha kısa sürede nakledilme kolaylığı sağlayabilirdi.

Güneybatıda, Laodikeia'nın da bir stok merkezi olması muhtemeldir. Laodikeia da önemli bir kavşak noktasına kurulmuştu ve hemen kuzeyinde yer aldığı belirlenen göl sayesinde, mermerin bir su taşıtına yüklenmesi mümkündü. Böylece, mermer Lykos Irmağı'ndan Büyük Menderes'e aktarılabilir ve kolaylıkla bir liman kentine (büyük olasılıkla Miletos) taşınabilirdi. Bununla birlikte, Laodikeia ve

²¹⁷ Koch, 2001: 172. 555 7010074

²¹⁸ Ward-Perkins, 1951: 89-104.

²¹⁹ Ward-Perkins, 1980: 36; Waelkens, 1982: 106; D'Anria, 2003: 15.

²²⁰ Ward-Perkins, 1980: 36; D'Andria, 2001: 111.

²²¹ Fant, 1984: 173-178.

Hierapolis'teki yapılarda ve muhtemelen bu iki kentten birindeki bir atölyede üretilen heykeltıraşlık eserlerinde kullanılmak üzere stoklanmış olması mümkündür.

Batıda Ephesos, idarî ve ticarî statüsü nedeniyle sadece mermerin değil, Anadolu'dan ihraç edilmiş birçok ürünün de stoklandığı bir merkez olmalıydı. Bu ürünler arasında Dokimeion mermerinin de bulunduğu düşünülebilir. Böylece, hem Ephesos'un kendisi dâhil olmak üzere Ionia kentlerindeki talebi karşılamak, hem de başta Roma olmak üzere dış piyasaya ihraç edilmek üzere stoklandığı söylenebilir.

Kuzeyde ise, Nikomedia'nın önemli bir mermer stoklama merkezi olduğu, Ward-Perkins tarafından ileri sürülmüştür. Marmara Denizi kıyısındaki Nikomedia, Bithynia Bölgesi mermerlerinin ve özellikle Karadeniz Havzası'na gönderilecek ürünlerin de gemilere yüklendiği merkezdi. Ward-Perkins, Dokimeion mermerinin Sangarios (Sakarya) Nehri üzerinden taşınarak Nikomedia'ya getirildiğini ve burada gemilere yüklendiğini savunmuştur²²². Dokimeion mermerinden yapılmış lahitlerin, Balkanlar'da (Moesia Inferior) bulunmuş oldukları düşünüldüğünde, kuzeyde bir yükleme merkezinin bulunması gerekliydi. Bu merkezin de Nikomedia olması kabul edilebilir bir düşüncedir.

Güneyde bir yükleme merkezinin bulunduğunu söyleyebilmek için, buraya tamamen karayoluyla taşınmış olduğunu göz önünde bulundurmak gerekir. Pamphylia'da mermer ocağı bulunmadığı ve mermerin Dokimeion'dan geldiği bilinmektedir. Fakat sadece Pamphylia'da kullanılmak üzere mi taşındığı, yoksa Attaleia veya Perge'den gemilere yüklenerek Suriye'ye, Mısır'a ve Kuzey Afrika'ya gönderildiği kesin değildir. Bu bölgelere ihracatın, Attaleia ve Perge'ye oranla nakliyesi daha kolay ve ucuz olan güneybatıdaki Miletos limanından yapılmış olması da mümkündür. Buna karşın, Pamphylia'da Dokimeion mermeri kullanarak lahit üreten bir atölye bulunduğu düşünülmektedir²²³. Bu düşünce, bir teori olmakla birlikte, Pamphylia'daki bir atölyede üretilmiş olan lahitlerin ve diğer mermer ürünlerinin hem bölge içine pazarlanmış, hem de Attaleia veya Perge limanından ihraç edilmiş oldukları düşünülebilir. Yine de, Dokimeion mermerinden yapılmış ürünler, Pamphylia atölyesinden bağımsız olarak bu bölgelere ihraç edilmiş olabilir.

²²² Ward-Perkins, günümüzde Sangarios'un Gordion'un kuzey ucunda bir dereден biraz büyük olduğunu; fakat antik çağlarda şimdikinden daha geniş ve daha düzenli olduğunu savunmuştur. Ward-Perkins, 1980: 28.

²²³ Ward-Perkins, 1980: 33; Waelkens, 1982: 128.

Her koşulda, üç limanın da Doğu Akdeniz ve Kuzey Afrika'ya ihracatta yükleme merkezi olmaları mümkündür.

Roma, en büyük mermer stok merkezi olarak önemli bir yer alır. Burada, İmparatorluğa bağlı bütün ocaklardan getirilen blokların, çeşitli amaçlar doğrultusunda kullanılmak üzere Tiber Nehri kenarında yer alan *Via Marmorata*'da (**Res. 42**) depolandığı belirlenmiştir. Roma, özellikle M.S. 1. yüzyıldaki imar faaliyetlerinde, mermer ihtiyacını bu alanda depoladığı mermerlerden karşılamış olmalıdır. Burada yapılan kazılarda, Dokimeion'dan getirilen mermerler de bulunmuştur. Dokimeion mermerinin, diğer bölgelerden getirilen mermerlerin lahit yapımı ve heykeltıraşlık için de kullanılmış olmasına karşın, Roma'da en çok kullanıldığı alanın mimari olduğu; yapıların sütunlarında ve döşemelerinde tercih edildiği dikkati çekmektedir. Büyük olasılıkla da, özellikle yapılarda kullanılmak üzere stoklandığı söylenebilir.

Bununla birlikte, olasılıkla varış noktası Roma olan Punta Scifo batığında ele geçen bloklar dışındaki eserler, Dokimeion mermerinin mobilya ve diğer iç mimari elemanlarında da tercih edildiği söylenebilir.

3.3.1.1.5. Bizans Dönemi ve sonrasında kullanımı

N. Asgari'nin de belirttiği gibi²²⁴, Dokimeion ocaklarından en çok Roma ve Bizans dönemlerinde mermer çıkarılmıştır. Ocaklarda bulunan Hristiyan işaretleri, Bizans Dönemi'nde kullanıldığının göstergesidir²²⁵.

Ortaçağ'da da buradan çıkarılan mermerlerin Fransa'ya kadar gönderildiği bilinmektedir. Fransa'nın Arles kentindeki St. Trophime Manastırı'nın batı kapısında kullanılan mermer ve diğer taşlardan alınan örneklerle uygulanmış olan izotop analizleri, bazı mermer blokların Dokimeion kökenli olduğunu kanıtlamıştır²²⁶. Bu da M.S 14. yüzyılda, antik Dokimeion'daki ocaklardan çıkarılan mermerlerin, Marsilya limanına kadar taşındığı ve Fransa'daki yapılarda kullanıldığını göstermektedir.

²²⁴ Asgari, 1979: 452.

²²⁵ Ramsay, 1897: 745; Röder, 1971: 288-294.

²²⁶ Blanc, 1995: 62.

3.3.1.1.6. *Dokimeion mermerinin nakliyesi*

Dokimeion'un konumu nedeniyle, mermerin herhangi bir liman kentine ulaştırılabilmesi için, güzergâhın ilk bölümünde kara taşıtlarıyla nakledilmesi zorunluydu. Strabon, Dokimeion mermeri için "Gerçekten bu kadar ağır olan yükün denize taşınması güçtü, ölçüleri ve güzellikleri dikkati çeken bu sütun ve parçalar Roma'ya gönderilir." demektedir²²⁷. Tonlarca ağırlığı olan mermer blokların kara yoluyla taşınması çok zor ve uzun süren bir işlemdi. Vitruvius, Chersiphoron isimli bir kişinin, Ephesos'taki Diana tapınağına sütun gövdelerini nasıl taşıdığını anlatmıştır²²⁸. Vitruvius'un anlattıklarına dayanılarak, mermer taşınmasını gösteren çizimler yapılmıştır²²⁹ **(Res. 43)**.

Dokimeion mermerinin nasıl nakledildiği hakkında elimizdeki en güzel arkeolojik veri, bir mezar steli üzerinde yer alan kabartmadır **(Res. 44)**. Eser hâlen Afyonkarahisar Arkeoloji Müzesi'nde sergilenmektedir. Stel üzerinde üç adet kabartma alanı oluşturulmuştur. Üst kısımda bir sütunla bölünerek oluşturulan iki kabartma alanının sağındakinde bir erkek figürü, solundakinde ise bir kadın figürü yer almaktadır. Alt kısımda tek başına yer alan kabartma alanında, sağa doğru ilerleyen bir camız arabası ve arkasında iki figür görülmektedir **(Res. 45)**. Arabayı çeken camızın başı sağ tarafta kabartma alanını çevreleyen bordürün üzerine taşmış olup, baş cepheden verilmiştir. Camızın arkasında, kabartmanın ortasında, sadece bir tekeri görülebilen, üzerinde mermer bloğu yer alan yük arabası görülmektedir. Arabanın ve mermer bloğunun oranı küçüktür. Fakat bunun mermer bloğunun küçük olmasıyla değil, figürlerin yerleştirilmesiyle ilişkili olduğu düşünülebilir. Camızın başının çerçeve dışına taşmış olması da bunun göstergesi olmalıdır. Camızın koşum takımları ve arabanın camıza bağlanmasını sağlayan aksamalar gibi detaylar verilmemiştir. Bu stel, mermer bloğu nakleden bir aileyle ilgilidir.

Stel üzerindeki mermerin taşınmasını gösteren sahne, özellikle Dokimeion mermerinin yük arabasıyla taşınmasını göstermesi açısından dikkat çekicidir. Yukarıda da belirttiğimiz gibi, nakliyenin ilk bölümünün karayoluyla yapılması zorunluydu. Tek yöntem de yük arabalarıyla taşınmasıydı. Stel üzerindeki kabartma, mermer taşınmasında kullanılan yük arabasına bir model oluşturmaktadır. Bu

²²⁷ Strabon: XII.8.14

²²⁸ Vitruvius: X.II.11-14.

²²⁹ Langels, 1996: 203-204.

kabartmada, arabanın sadece bir yük hayvanı tarafından çekildiği görülmektedir. İki yük hayvanının çektiği yük arabalarının da bulunması gerekir. Arabaya koşulacak yük hayvanı sayısı, yükün ağırlığıyla orantılı olmalıdır. Ayrıca, yük kervanında olası bir aksaklığa karşı yedek yük hayvanının da bulunması gerekirdi. Yedekte tutulan yük hayvanı, çıkılması zor yerlerde arabanın çekilmesine destek olmak için kullanılmış veya diğer yük hayvanlarından birinin arabayı çekemeyecek hale gelmesi durumunda onun yerine koşulmuş olmalıydı. Bu şekilde götürülen tamamen veya kısmen işlenmiş lahit, mimari elemanlar gibi eserlerin kırılmaması için de tedbir alınması gerekliydi. En azından Bizans Dönemi'nde kırılmayı önlemek için işe yaramaz kumaşlardan dolgu ve tampon kullanılmış olduğu bilinmektedir²³⁰.

Karayoluyla taşıma, mesafeyle orantılı olarak ürünün fiyatını arttıran bir işlemdir. Mermerin nakliyesini gerçekleştiren kervanın konaklama ve yiyecek gibi giderlerinin de malın fiyatına dâhil edilmiş olduğu düşünülmelidir. Dolayısıyla mümkün olan en yakın yerden su taşıtlarına aktarılması, nakliye zamanını ve masrafını en aza indirirdi.

3.3.1.2. Yukarı Tembris Vadisi mermer ocakları

Dokimeion'un yaklaşık 50 km. kuzeybatısında, bugün Kütahya'nın Altıntaş ilçesi yakınlarında, Yukarı Tembris (Porsuk) Vadisi mermer ocakları yer alır (**Har. 6-7**). Ramsay, Çakırsaz'da gördüğü *pavonazetto* bloklarının Dokimeion'dan geldiğini söylemiştir. Fakat Cristopher Cox ve W. M. Calder Kurtköy'de (Altıntaş İlçesi) yeni bir yazıt ve antik bir ocak ile Çakırsaz'da başka bir antik ocak bulduklarında, bunların bu bölgeye ait oldukları anlaşılmıştır. J. C. Fant, Dokimeion ve Yukarı Tembris Vadisi'ndeki yazıtlı blokları sınıflandırmıştır²³¹.

Yukarı Tembris Vadisi'nde, Altıntaş (Kurtköy), Pınarbaşı, Çakırsaz ve Murathanlar bölgelerinde antik mermer ocakları bulunmaktadır²³². Bu ocaklarda, Dokimeion'daki mermer türlerinin neredeyse aynıları bulunmaktadır²³³. Yukarıda bahsedilen bloklar üzerindeki yazıtlarda, Dokimeion'dakilerle aynı karakterde kontrol numaraları ve konsül isimlerinin yer alması, Yukarı Tembris Vadisi ocaklarının Dokimeion'a bağlı bir ocak olarak işletildiği düşüncesini ortaya

²³⁰ Waelkens, 1982: 125.

²³¹ Fant, 1989: 17.

²³² Waelkens, 1986, 665; Waelkens vd., 1987: 114.

²³³ Waelkens vd., 1987: 114.

koymuştur²³⁴. Bununla birlikte, Traian Forumu'nda yer alan Dacialı Mahkûmlar heykelleri stilinde bir heykele ait torso, neredeyse tamamlanmış olarak bulunmuştur²³⁵. Phrygia mermeri kullanılarak yapılan diğerleri gibi bu heykelin de Traian Forumu için yapıldığı anlaşılmıştır.

Yukarı Tembris Vadisi ocaklarının Klâsik Dönem'de kullanıldığı düşünülmektedir²³⁶. Roma Dönemi'nde Domitian'ın imparatorluk yıllarından itibaren Dokimeion ocağı ile birlikte sistemli bir numaralandırma yapıldığı belirlenmiştir²³⁷.

Ayrıca, antik çağda kullanılan *marmor phrygium* teriminin, sadece Dokimeion mermeri için değil, Yukarı Tembris Vadisi ocaklarının da dâhil olduğu alandan çıkarılan tüm mermerler için kullanılmış olabileceği düşünülebilir. Bu ocaklardan çıkarılan mermerlerin, birbirinin neredeyse aynı özelliklere sahip olmaları, Yukarı Tembris Vadisi'ndeki ocaklardan çıkarılan mermerlerin de *marmor synnadicum* ismiyle veya daha genel bir tanım olan *marmor phrygium* ile anılmış olmasına yol açmış olabilir. Dokimeion'da bulunduğu bilinen *procurator marmorum* ise, Dokimeion'daki ocaklara birlikte Phrygia bölgesinde imparatorluğa ait tüm mermer ocaklarının yöneticisi olabilirdi. Buna göre, Yukarı Tembris Vadisi ocaklarının Dokimeion'a bağlı olarak işletilmiş olduğu görüşü neredeyse kesinlik kazanmaktadır.

3.3.1.3. Thiunta (Gözler) mermer ocağı

Thiunta (veya Thiounta) Hierapolis'in kuzeyinde, bugünkü Gözler Kasabası yakınlarında yer alır (**Har. 2, 6**). Buradaki mermer ocağının, özellikle Roma Dönemi'nde kullanıldığı bilinmektedir. Bu ocaktan çıkarılan mermerlerin, Hierapolis veya yakınlarındaki bir atölyede lahit yapımında kullanıldığı, epigrafik kanıtlarla belirlenmiştir²³⁸. Bizans Dönemi'nde *Thiounta'nın Sandıkları* olarak adlandırılan lâhitler, Constantinopolis'e buradan götürülmüştür²³⁹.

²³⁴ Waelkens, 1986: 665; Fant, 1987: 128.

²³⁵ Waelkens vd., 1987: 115; Waelkens vd., 1988: 108.

²³⁶ Waelkens, 1986: 665.

²³⁷ Waelkens, vd., 1987: 114.

²³⁸ Ward-Perkins, 1980: 36; Waelkens, 1982: 106; Waelkens, vd., 1987: 117.

²³⁹ Ramsay, 1960:

3.3.2. Tekstil

Phrygia Bölgesi, Phryg Dönemi'nde Gordion'da üretilen dokumalarıyla, Roma Dönemi'nde ise Lykos Vadisi'ndeki kentlerde üretilen tekstil ürünleriyle büyük bir ün kazanmıştı. Farklı dönemlerde ve farklı bölgelerde gerçekleştirilmiş olmalarına rağmen, tekstil üretimi bölgenin ticarî faaliyetleri arasında büyük bir paya sahipti²⁴⁰.

Yukarıda da bahsettiğimiz gibi, Gordion'da ele geçen tekstil üretiminde kullanılan aletler, tümülüslerde bulunan keten ve yünden kumaş kalıntıları, burada bir tekstil atölyesinin bulunduğunu göstermiştir²⁴¹. Antik çağda Phryg dokumalarının oldukça ünlü olduğu bilinmektedir²⁴². Tekstil üretiminin, madeni ürünler ile birlikte, Gordion merkezli Phryg endüstrisinin başlıca dallarından biri olduğunu söyleyebiliriz. Antik çağda Phryg madeni eserlerinin yayılım alanından yola çıkarak, Phryg dokumalarının da geniş bir alana ihraç edildiği düşünülebilir.

Klasik Dönem'den itibaren, Kolossai Bölge'nin tekstil ihracatında önemli bir yer edinmiştir. Güney Ticaret Yolu üzerindeki konumu sayesinde, bölgenin ticaret merkezlerinden biri haline gelmiştir.

Hellenistik Dönem'den itibaren Laodikeia ve Hierapolis, ürettikleri yünlüler ve dokumalar sayesinde zenginleşmiş ve büyümüşlerdir. Özellikle Laodikeia'da üretilen yünlüler Antik Çağ'da büyük ün kazanmıştır. Bu yünlüler, Roma dâhil olmak üzere, Akdeniz Havzası'nın büyük bölümüne ihraç edilmiştir.

3.3.3. Tuz

Herodotos, Kserkses'in Phrygia kenti Anaua'nın ve tuz çıkarılan bir gölün yanından geçtiğini söyler²⁴³. Her ne kadar, bu bölgede tuz ticareti yapıldığına dair elimizde başka bilgi olmasa da, Herodotos'un burada Acıgöl'den (Anaua Gölü) tuz çıkarıldığını bildirmesi, Acıgöl'ün M.Ö. 5. yüzyılın başlarından beri tuz elde etmek amacı ile kullanıldığını ortaya koyar. Antik çağda tuz, yemeklerde kullanılmasının yanı sıra, kuru gıdaların ve özellikle kurutulmuş etlerin pazarlanmasında önemli bir üründü. Tuz, kolay elde edilmesine karşın, her yerde bulunmayan bir maddeydi.

²⁴⁰ Burke, 1998: 176.

²⁴¹ Conka, 2006: 56-57.

²⁴² Sevin, 2001: 212.

²⁴³ Herodotos: VII.30.

Anadolu ise, Tuz Gölü ve Acıgöl gibi iki büyük tuz kaynağına sahipti. Tuz Gölü'nün Phrygia Bölgesi'nin doğu sınırında olduğu, Acıgöl'ün tamamen Phrygia Bölgesi'nde yer aldığı göz önünde tutulduğunda, Bölge'nin bu kaynaklardan elde edilen tuzun pazarlanmasında önemli bir pay elde etmiş olduğu varsayımını yapabiliriz. Özellikle Anaua, bir Phrygia kenti olarak, tuzun üretimini fiilen gerçekleştirmiş olmalıydı. Bu konuda, M.Ö. 5. yüzyılda bölgenin önemli bir ticari merkezi konumundaki Kelainai'nin, bu ürünün de pazarlanmasını üstlendiği görüşünü sunmak istiyoruz. Bu görüşümüze dayanak noktası olarak, Kelainai'nin statüsünü ve pazarlamada sahip olduğu etkinliği gösterebiliriz. Nakliyeciler ticaret yaptığını düşündüğümüz Kelainaili tüccarlar, çevreden tedarik ettikleri ürünleri Ephesos Limanı'na götürürlerken, Anaua'dan da tuz almış olabilirler.

Bölgenin ticarî faaliyetleri açısından, tuzun çok önemli bir ürün olduğunu söylemek zordur. Tuz, günümüzde olduğu gibi, antik çağlarda her bölgeden elde edilmeyen bir ürün olmasına karşın, bölgenin ekonomisine çok büyük katkılar sağlamadığı söylenebilir. Buna karşın, Anaua kentinin ekonomisinde önemli bir yere sahip olduğu düşünülebilir. Bunun da kentin geçimini sağlayacak düzeyde kaldığı; bir ihraç ürünü olarak kentin gelişmesine katkıda bulunduğu varsayılabilir.

BULGULAR

Çalışmamızda, Dokimeion'dan çıkarılan mermerin fiilen Synnada üzerinden ihraç edilip edilmediğini; eğer Synnada'ya götürüldüyse hangi güzergâhın kullanıldığını belirlemek için, Dokimeion ve Synnada'yı gezdik. Uydu fotoğrafları ve haritalar üzerinde yaptığımız incelemeler sonucunda, ihraç edilecek ürünlerin tümünün Synnada'ya nakledilmemiş olduğunu, Synnada'ya nakledilenlerin ise modern yoldan daha farklı bir güzergâh izlediğini belirledik (**Har. 4-5**). Synnada'ya getirilen blokların da, kentin güneyinden geçen Güney Karayolu üzerinden Batı'daki limanlara nakledildiğini tespit ettik.

Araştırmamızda, Dokimeion mermerinin Roma Dönemi'nden önce de kullanıldığını ve ticarî bir mal olarak pazarlanmış olabileceğini gösteren bulgular elde edilmiştir. Bu bulgular, en yoğun kullanımı Roma Dönemi'nde gerçekleştirilen Dokimeion mermerinin bilinen ticari geçmişini daha erken tarihlere taşıyabilecek nitelikte olmaları bakımından, çalışmamız açısından da önemlidir.

Dokimeion mermerinin sadece Ephesos Limanı'ndan ihraç edilmediğini gösteren kanıtlar toplanmıştır. Bununla birlikte, Büyük Menderes ve Sakarya nehirlerinin, özellikle mermer taşımacılığında kullanıldığını gösteren kanıtlar da toplanmıştır. Bu kanıtlar, Bölge'nin ticaret güzergâhları konusu açısından önemlidir.

Diğer önemli bulgularımız ise, antik yazarların kentler hakkında anlattıklarıdır. Apameia, Kolossai, Ladoikeia gibi bölgenin büyük ve zengin kentlerinden bahseden antik yazarların verdikleri bilgiler, Phrygia Bölgesi'nin kara ticareti hakkında önemli veriler ve ipuçları sağlamaları açısından önemlidir. Bu bilgiler, çalışmamızdaki konulara da dayanak noktası oluşturmuşlardır.

TARTIŞMA

Çalışmamızın öncelikli tartışma konusu, Phrygia Bölgesi'nden çıkarılan mermerlerin, ticari bir mal olarak Bölge ekonomisindeki yeridir. Yukarıda da belirttiğimiz gibi, Dokimeion ve ona bağlı mermer ocakları, en azından M.S. 1. yüzyıl boyunca İmparatorluk malıydı. Dolayısıyla, bu yüzyıl boyunca mermeri bir ticari mal olarak nitelendirmek mümkün gözükmemektedir. Bu yüzyılda ticari bir mal olarak da kullanıldığının söylenebilmesi için, bireylere ait yapılar, heykeller ya da steller üzerinde araştırmalar yapılarak, bunların geliş yerlerinin belirlenmesi gereklidir. Burada, İmparatorluk sınırları içindeki tüm mermer ocaklarının da İmparatorluk malı olduğu ve aynı uygulamanın hepsi için geçerli olduğu, sadece orta ve düşük kalitedeki ocakların bireylere veya kent yönetimlerine bırakıldığını belirtmek gereklidir.

Bir diğer önemli tartışma konusu, Büyük Menderes ve Sakarya nehirlerinin, mermer taşımacılığında kullanılıp kullanılmadığıdır. Bu konu, daha önce de belirttiğimiz gibi, bazı araştırmacıların katılmadığı ve halen de görüş ayrılıklarının bulunduğu bir konudur. Bu tartışmanın en önemli nedeni, her iki nehrinde binlerce yıllık süreç içinde yataklarında meydana getirdikleri büyük değişiklikler sonucunda, Dokimeion mermerinin yoğun bir şekilde ihraç edildiği dönemde taşımacılık için uygun olduklarının belirlenememiş olmasıdır. Buna karşın, daha önce de değindiğimiz gibi, Ward-Perkins'in Sakarya Nehri için ortaya koyduğu kanıtlar ve bizim de Büyük Menderes için önerdiğimiz görüşler doğrultusunda, her iki nehrin de başta mermer olmak üzere ticari taşımacılıkta kullanılmış olduğu tartışması yeni bir boyut kazanacak gibi görünmektedir.

SONUÇ

Çalışmamızda elde ettiğimiz başlıca sonuç, Anadolu’da kara yoluyla yapılan ticari faaliyetler içinde, Phrygia Bölgesi’nin elinde bulundurduğu konumdur. Yukarıda da bahsettiğimiz gibi, antik çağlarda ticaretin büyük bölümü deniz yoluyla yapılıyordu. Bu tür ticarete de başlangıçta Fenikelilerin, sonrasında ise M.Ö. 9. yüzyılda yoğun bir şekilde kolonileşme hareketleri yürüten Yunanlıların üstünlüğü vardı. Fakat karayoluyla yapılan ticaretin, deniz ticaretinin arka planını oluşturması; iç bölgelerde yer alan kaynakların koloni kentleri üzerinden merkez kente ulaştırılması ve merkez kentlerdeki ürünlerin de aynı şekilde iç bölgelere ulaştırılması açısından önemlidir. M.Ö. 8. yüzyılın ortalarında Orta Anadolu’nun hâkimiyetini ellerinde bulduran Phrygler de, kara ticaretini kontrol ederek Anadolu ticaretinde oldukça etkin bir rol üstlenmiş olmalıdırlar. Kimmer saldırıları sonucunda Phryg Devleti yıkılmış olmasına ve Orta Anadolu’nun hâkimiyetinin Lydialılar’ın eline geçmesine karşın, Bölge halkının kara ticaretindeki etkinliği sürmüştür. Pers Dönemi’nde yeniden düzenlenen Kral Yolu’nun Gordion kazılarında ortaya çıkarılan bölümü, bu etkinliğin sürdüğünün göstergesidir. Yine Gordion’da ortaya çıkarılan dokuma ve maden atölyeleri, Phrygia Bölgesi’nin ticari ürün çeşitliliğini ve kara ticaretindeki etkinliğini ortaya koyan veriler sağlamıştır.

Pers Dönemi’nden itibaren, başta Apameia ve Kolossai olmak üzere, Phrygia Bölgesi kentlerinin Anadolu ticaretinde üstün oldukları dikkat çekicidir. Özellikle, Strabon tarafından Ephesos’tan sonra en büyük ticaret merkezi ve “ambar” olarak anılan Apameia, Phrygia Bölgesi’nin Anadolu ticaretinde elde ettiği payı koruduğunu gösterir. Kolossai, bu dönemden başlayan ve bölge ekonomisinde önemli bir yere sahip olan tekstil ticareti ile Lykos Vadisi kentlerinde günümüze kadar gelen binlerce yıllık bir geleneğe öncülük etmiştir. Başta Laodikeia olmak üzere, Hellenistik Dönem’de kurulan ve bu geleneği Kolossai’dan devralan Lykos Vadisi kentleri de oldukça zenginleşerek bölge ticaretinde üstün bir konuma sahip olmuşlardır. Laodikeia, Hierapolis ve Kolossai’nin mirasçısı olan modern Denizli İli, bu geleneğin ve zenginliğin günümüzde de devam ettiğini gösterir.

Sonuç olarak, Phryg Dönemi'nden itibaren, Anadolu'da kara yoluyla yapılan ticari faaliyetlerin, büyük ölçüde Phrygia Bölgesi kentleri tarafından temsil edildiğini söyleyebiliriz.

Çalışmamızda elde ettiğimiz bir diğer sonuç ise, konumuz kapsamında ağırlıklı olarak yer verdiğimiz mermer ticaretiyle ilgilidir. Mermer, günümüze kadar ulaşabilen ve birçok alanda kullanılan bir malzeme olması dolayısıyla, antik çağ ticareti hakkında daha detaylı bilgi elde edilebilecek önemli bir üründür. Son 25–30 yıl içinde, bazı yapılardan alınan örneklerin izotop analizleri yapılarak, mermerin çıkarıldığı ocağı belirleme çalışmaları yapılmıştır. Fakat bu çalışmalar oldukça sınırlı kalmıştır. Bu türdeki çalışmaların geliştirilmesi ve yaygınlaştırılması, Dokimeion mermerinin Roma Dönemi öncesinde kullanımının hangi ölçüde olduğunu ve ticarî açıdan ne kadar geniş bir pazar bulduğunu ortaya çıkaracak bilgiler sağlayabilecektir. Bu konuda, öncelikle kazısı uzun yıllardır süren Ephesos, Miletos, Priene, Magnesia, Smyrna gibi, geçmişleri Arkaik Dönem'e veya daha öncesine kadar uzanan liman kentlerinde detaylı araştırmalar yapıldığı takdirde, oldukça önemli veriler elde edilebileceği düşüncesindeyiz. Ele aldığımız Phrygia Bölgesi'nde kazısı uzun yıllardır devam eden Hierapolis ise, yayınlanmış buluntuları sayesinde oldukça yararlı bilgiler sağlamıştır. Henüz dördünü yılını dolduran Laodikeia kazılarında bu yönde araştırmalar yapıldığında, en az Hierapolis'inkiler kadar önemli bulgulara ulaşılabileceği kanısındayız. Halen kazıları devam eden bu kentlerde yapılacak araştırmalardan elde edilen veriler bir araya getirilirdiğinde, hem Dokimeion merkezli mermer ticaretinin geçmişinin ortaya çıkarılması, hem de mermerin bölge ekonomisindeki payının belirlenmesi açısından önemli bir veri tabanı oluşturulabileceği düşüncesindeyiz. Bu sayede, gelecekte uzun süreli bilimsel kazılar yapılacağını umduğumuz Kolossai, Apameia, Synnada ve Dokimeion gibi Phrygia'nın önemli kentlerinden elde edilecek verilerle uyum sağlayacak sonuçlara ulaşılabileceği kanısındayız. Böylece, hem Anadolu'daki ticaret yolları konusunda, hem de Phrygia Bölgesi kentleri tarafından temsil edilen kara ticaretinin boyutları ve bölge ekonomisine katkıları hakkında yeni sonuçlar elde edilebileceği görüşündeyiz.

Tezimizde bir araya getirdiğimiz veriler ve kanıtlar sonucunda, Phrygia Bölgesi'nde üretilen malların ve özellikle mermerin sadece Ephesos limanından ihraç edilmediği anlaşılmaktadır. Persler'in idari amaçla düzenlediği Kral Yolu'nun, daha

çok ticari amaçla kullanıldığı ve Phrygia Bölgesi kentlerinin bundan sonuna kadar yararlandığı görülmektedir. Ayrıca, Kral Yolu'nun yegâne ticaret güzergâhı olmadığı anlaşılmaktadır. Ephesos, Smyrna, Miletos, Nikomedia ve Attaleia limanları, malların gönderileceği bölgelere göre tercih edilen yükleme noktaları olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla bu kentlere ulaşan yolların, Phrygialı tüccarların sıklıkla kullandığı önemli ticaret yolları olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Buna göre; Nikomedia'ya giden yolu “*Karadeniz Ticaret Yolu*”, Ephesos'a giden yolu “*Güney Karayolu*” ve Attaleia'ya giden yolu da “*Akdeniz Ticaret Yolu*” olarak adlandırmak mümkündür. Çalışmamızda mermer ihracatını dikkate alarak yaptığımız bu nitelimenin, başta tekstil olmak üzere Phrygia Bölgesi'nin birçok ihraç ürünü için de geçerli olduğu sonucuna ulaşılabilir.

Çalışmamızda elde ettiğimiz bir diğer önemli sonuç ise, Phrygia Bölgesi'nde nehir yolu taşımacılığı ile ilgilidir. Her ne kadar bu konuda görüş ayrılıkları olsa da, özellikle Dokimeion mermerinin taşınmasında Büyük Menderes ve Sakarya nehirlerinin düşünülenden daha yoğun olarak kullanıldığı düşüncesindeyiz. Bu konuda, Ward-Perkins²⁴⁴ Sakarya Nehri'nin Dokimeion mermerini Nikomedia'ya taşınmasında kullanıldığını ispatlamış; Yukarı Menderes Havzası'nda da bir ihracat noktasının olduğunu savunmuştur. Biz de Ward-Perkins ile görüş birliği içinde, Laodikeia'nın Yukarı Menderes Havzası'ndaki ihracat ve yükleme noktası olduğunu savunmaktayız. Bu konuda en önemli dayanak noktamız, yukarıda da belirttiğimiz gibi, Hierapolis'te bulunan ve Lykos Vadisi'nde bir gölün varlığını ispatlayan yazıttır. Bu gölün su taşıtlarına yükleme yapmak için elverişli bir yer sağladığı görüşündeyiz. Tony Kozelj²⁴⁵ tarafından Thasos'ta mermerin gemilere yüklenmesini gösteren modeldeki sistemin (**Res. 46**), Laodikeia gibi önemli ticaret merkezlerinde mermer dışındaki ürünler için de uygulanabileceği; dolayısıyla Büyük Menderes ve kolları üzerinde Dokimeion mermerinin su taşıtlarına yüklenebileceği en uygun noktanın da burası olduğu düşüncesindeyiz.

²⁴⁴ Ward-Perkins, 1980: 28-30.

²⁴⁵ Kozelj, 1988:

KAYNAKLAR

- Akdeniz, Engin (1999). *Büyük Menderes Havzası'nın Demir Çağı Öncesi Kültürleri*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İzmir.
- Akurgal, Ekrem (2000). *Anadolu Kültür Tarihi*, Tübitak Yayınları, Ankara.
- Aktüre, Sevgi (2003). *Anadolu'da Demir Çağı Kentleri*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Ankara.
- Alpözen T. Oğuz ve Berkaya, Bahadır ve Özdaş, A. Harun (1995). *Bodrum Sualtı Arkeoloji Müzesi Ticari Amphoraları Eski Çağda Akdeniz Ticareti*, Bodrum Sualtı Arkeoloji Müzesi Yayınları, Bodrum.
- Alpözen, T. Oğuz (1997). Batık Kazı ve Araştırmalarına Göre Anadolu'da Deniz Ticareti, *Palmet I*, s. 89-103.
- Asgari, Nuşin (1979). *Anadolu'da Antik Mermer Ocakları*, VIII. Türk Tarih Kongresi Kongreye Sunulan Bildiriler, I. Cilt, s. 451-456, Ankara.
- Bilgi, Önder (1997). Klâsik Çağ Öncesinde Anadolu'da Ticaret, *Palmet I*, s. 1-36.
- Bingöl, Orhan (2004). *Arkeolojik Mimari'de Taş*, Homer Kitabevi, İstanbul.
- Blake, Marion Elizabeth (1947). *Ancient Roman Construction in Italy from the Prehistoric Period to Augustus*, Washington, D.C.
- Blake, Marion Elizabeth (1959). *Roman Construction in Italy From Tiberius Through the Flavians*, Washington, D.C.
- Blake, Marion Elizabeth (1973). *Roman Construction in Italy From Nerva Through the Antonines*, Washinton, D.C.

- Blanc, Annie (1995). *Marbles and decorative stones used in French medieval monuments*, The Study of Marble and Other Stones Used in Antiquity (Eds. Yannis Maniatis, Norman Herz, Yannis Basaiakos). s. 57-63, London.
- Burke, Richard Brendan (1998). *From Minos to Midas: The Organization of the Textile Production in the Aegean and in Anatolia*, University of California, Los Angeles, (Yayınlanmamış doktora tezi).
- Casson, Lionel (2002). *Antik Çağda Denizcilik ve Gemiler*, Çeviren: Gürkan Ergin, Homer Kitabevi, İstanbul.
- Charlesworth, M. P. (1926). *Trade Routes and Commerce of the Roman Empire*, London.
- Chevallier, Raymond (1976). *Roman Roads*, University Of California Press, Berkeley and Los Angeles.
- Conka, Sevil, (2006). Metal Ticaret, *Arkeoatlas*, Sayı 5, s. 56-57.
- D'Andria, Francesco (2001). *Hierapolis of Phrygia: its evolution in Hellenistic and Roman times*, Urbanism in Western Asia Minor New Studies on Aphrodisias, Ephesos, Hierapolis, Pergamon, Perge and Xanthos, Ed. David Parrish, JRA Supplementary Series Number 45, Portsmouth, s. 97-115.
- D'Andria, Francesco (2003). *Hierapolis (Pamukkale)*. *Arkeoloji Rehberi*, İstanbul.
- D'Andria, Francesco; *Hierapolis 2003*, 26. KST 2. cilt, Ankara, 2005, s. 147-156.
- Doğar, Ersin (1992). *Antik Çağda Amphralar*, Sergi Yayınevi, İzmir
- Donbaz, Veysel (1997). Eski Anadolu Koloni Çağında Anadolu'da Ticaret Hayatı, *Palmet I*, s. 57-71.
- Dönmez-Öztürk, Filiz (2006). *Roma Çağı Küçükasya Kentleri Arasında Homonia Anlaşmaları*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- Duman, Bahadır ve Konakçı, Erim (2006). *Arkeolojik ve Yazılı Kaynaklar Işığında Kolossai*, Denizli Sempozyumu'na Sunulan Bildiriler, 6-8 Eylül 2006, Denizli (Baskıda).

- Engelmann H. Ve Knibbe, D. (1989). Das Zollgesetz der Provinz Asia Eine neue Inschrift aus Ephesos, *Epigraphica Anatolica*, 14.
- Fant, Clayton (1984). *Seven Unedited Quarry Inscriptions from Docimium (İscehisar, Turkey)*. ZPE, Vol. 54, s. 171-182, Bonn.
- Fant, Clayton (1985). *Four Unfinished Sarcophagus Lids in the Quarries at Docimium and the Imperial Quarry Sysyem in Phrygia*, AJA 89, s. 655-672.
- Fant, Clayton (1987). *Three Seasons of Epigraphical Survey at the Roman Imperial Quarries at Docimium (Iscehisar)*. 1983-85, IV. AST, Ankara, 26-30 Mayıs 1986, s. 127-132.
- Fant, Clayton (1989). *Cavum Antrum Phrygiae The Organization of the Roman Imperial Marble Quarries in Phrygia*, BAR International Series 482.
- Ferrero, Daria di Bernardi (1993). Hierapolis, *Arslantepe, Hierapolis Kyme Türkiye'deki İtalyan Kazıları*, Venedik, s.70-118.
- Fiandra, Enrica; *Mühürler, Kil Mühür Baskıları*, Arkeoatlas, Sayı 2, 2003, s. 32-35.
- Frangipane, Marcella; *Doğu Anadolu Son Kalkolitik Çağ*, Arkeoatlas, Sayı 2, 2003, s. 12-28.
- French, David H.; *Roma Yolları ve Mil Taşları*, II. AST, İzmir 16-20 Nisan 1984, Ankara, 1985, s. 123-130.
- Greaves, Alan M. (2003). *Miletos Bir Tarih*, Çeviren: Hüseyin Çınar Öztürk, İstanbul.
- Head, Barclay V, (1906). *BMC The Greek Coins of Phrygia*, London.
- Head, Barclay V, (1977). *A Manual of Greek Numismatic*, London.
- Herodotos. *Herodotos Tarihi (Historia)*. Çeviren: Müntekim Ökmen, Homer kitabevi, İstanbul,1991
- Jones, Arnold Hugh Martin (1974). *The Roman Economy Studies in Ancient Economic and Administrative History*, Oxford.

- Kapoor, L. D. (1995). *Opium Poppy: Botany, Chemistry and Pharmacology*, Food Products Press, Binghamton, NY.
- Koch, Guntram (2001). *Roma İmparatorluk Dönemi Lahitleri*, Çeviren: Z. Zühre İlkelen, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- Koželj, Tony (1988). *Thasos, Ancient Marble Quarrying and Trade*, Ed. J. Clayton Fant, BAR International Series 453, s. 1-80.
- Ksenophon. *Anabasis Onbinlerin Dönüşü*, Türkçesi: Tanju Gökçöl, İstanbul, 1998.
- Langels J. G (1996). *Eski Yunan ve Roma'da Mühendislik*, Çeviren: Barış Bıçakçı, Tübitak Yayınları, Ankara.
- Lochin, (1990). Catherine; "Hypnos/Somnus", LIMC V/1, s. 591-609.
- Loon, Maurits van (1977). The Place of Urartu in First-Millennium Trade, *Trade in the Ancient Near East*, Editör: J. D. Hawkins, London.
- Magie, David, (1950). *Roman Rule in Asia Minor*, Princeton University Press, Princeton, New Jersey.
- Meijer, Fik ve Nijf, Onno Van, (1992). *Trade Transport and Society in The Ancient World*, London.
- MTA, (1966). *Türkiye Mermer Envanteri*, Ankara, s. 50-57.
- Muhly, J. D., *Tin Trade Routes of the Bronze Age New evidence and new techniques aid in the study of metal sources of the ancient world*, American Scientist Vol. 61, July-August 1973, s. 404-413.
- Özdoğan, Mehmet (2002). Çanak Çömleksiz Neolitik Çağ, *Arkeoatlas*, Sayı 1, s. 66-83.
- Özgüç, Tahsin (2004). *Assur Ticaret Kolonileri Kültepe-Kaniş*, Arkeoatlas, Sayı 3, s. 10-17.
- Özgüç, Tahsin (2005). *Kültepe Kaniş/Neša*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

- Quenemoen, Caroline K., *The Portico of the Danaids: A New Reconstruction*, "AJA 110, No:2 (April 2006). s. 229-250.
- Ramsay, W. M (1895). *The Cities and Bishoprics of Phrygia*, Vol. I, Oxford.
- Ramsay, W. M (1897). *The Cities and Bishoprics of Phrygia*, Vol. II, Oxford.
- Ramsay, W. M. (1960). *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, Çeviren: Mihri Pektaş, Milli Eğitim Yayınları, İstanbul.
- Röder, Josef (1971). *Marmor Phrygium Die antiken marmorbrüche von İscehisar in Westanatolien*, JdI 86, s. 253-312.
- Rumscheid, Frank; *Küçük Asya'nın Pompeisi Priene Rehberi*, Çeviren: Selma Bulgurlu, Ege Yayınları, İstanbul, 2000, s. 1-2.
- Sevin, Veli (2001). *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Strabon, *Antik Anadolu Coğrafyası (Geographika: XII-XIII-XIV)*. Çeviren: Prof. Dr. Adnan Pekman, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2000.
- Sumner, Judith (2000). *The Natural History of Medical Plants*, Portland ve Cambridge.
- Şimşek, Celal (1999). Antik Dönemde Çürüksu (Lycos) Vadisi'nde Kültürel ve Ekonomik Yaşam, *Arkeoloji ve Sanat*, Sayı 92, s. 2-8.
- Şimşek, Celal (2002). Kolossai, *Arkeoloji ve Sanat*, Sayı 107, s. 3-17.
- Şimşek, Celal (2004). *Tarihçe*, <http://www.pau.edu.tr/laodikeia/tarihce.htm>
- Şimşek, Celal (2005). 2003 Yılı Laodikeia Antik Kenti Kazısı, 26. *KST*, 1. Cilt, s. 419-434.
- Şimşek, Celal (2006). 2004 Yılı Laodikeia Antik Kenti Kazısı, 27. *KST*, 1. Cilt, s. 305-320.

- Şimşek, Celal ve Ceylan, Ali (2003). Laodikeia’da Tespit Edilen Bir Deprem, *Archivum Anaticum Anadolu Arşivleri*, Cilt: VI, Sayı: 1, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Eskiçağ Dilleri ve Kültürleri Yayını, Ankara.
- Topbaş, Ahmet (1991). *Dinar (Apameia). Kurtarma Kazısı*, I. Müze Kurtarma Kazıları Semineri, Ankara, s. 309-328.
- Vitruvius, *Mimarlık Üzerine On Kitap (De Architectura)*. Çeviren: Suna Güven, Şevki Vanlı Mimarlık Vakfı Yayınları, İstanbul, 1993.
- Waelkens Marc ve. Paepe, P, ve Moens, L, (1988). *Patterns of Extraction and Production in the White Marble Quarries of the Mediterranean: History, Present Problems and Prospects*, Ancient Marble Quarrying and Trade, Ed. J. Clayton Fant, BAR International Series 453, s. 81-116.
- Waelkens, Marc (1982). *Dokimeion Die Werkstatt der repräsentativen Kleinasiatischen sarkophage*, Archäologische Forschungen Band 11, Berlin.
- Waelkens, Marc (1985). From A Phrygian Quarry: The Provenance of the Statues of the Dacian Prisoners in Trajan’s Forum at Rome, *AJA* 89, 641-653.
- Waelkens, Marc (1986). Marmi e sarcophagi frigi, *Annali della scuola normale Superiore di Pisa*, Serie III Vol. XVI, 3, Pisa, 661-678.
- Waelkens, Marc (1987). Survey in the White Quarries of Anatolia, *IV. AST*, Ankara, 26-30 Mayıs 1986, s. 113-126.
- Walker, Susan ve Matthews Keith, (1988). Recent Work in Stable Isotope Analysis of White Marble at the British Museum, *Ancient Marble Quarrying and Trade*, Editör: J. Clayton Fant, BAR International Series 453, s. 117-125
- Ward Perkins- J. Bryan; Dodge, Hazel, (1992). *Marble in Antiquity Collected Papers of J. B. Ward-Perkins*, Archaeological Monographs of the British School at Rome No. 6, London.

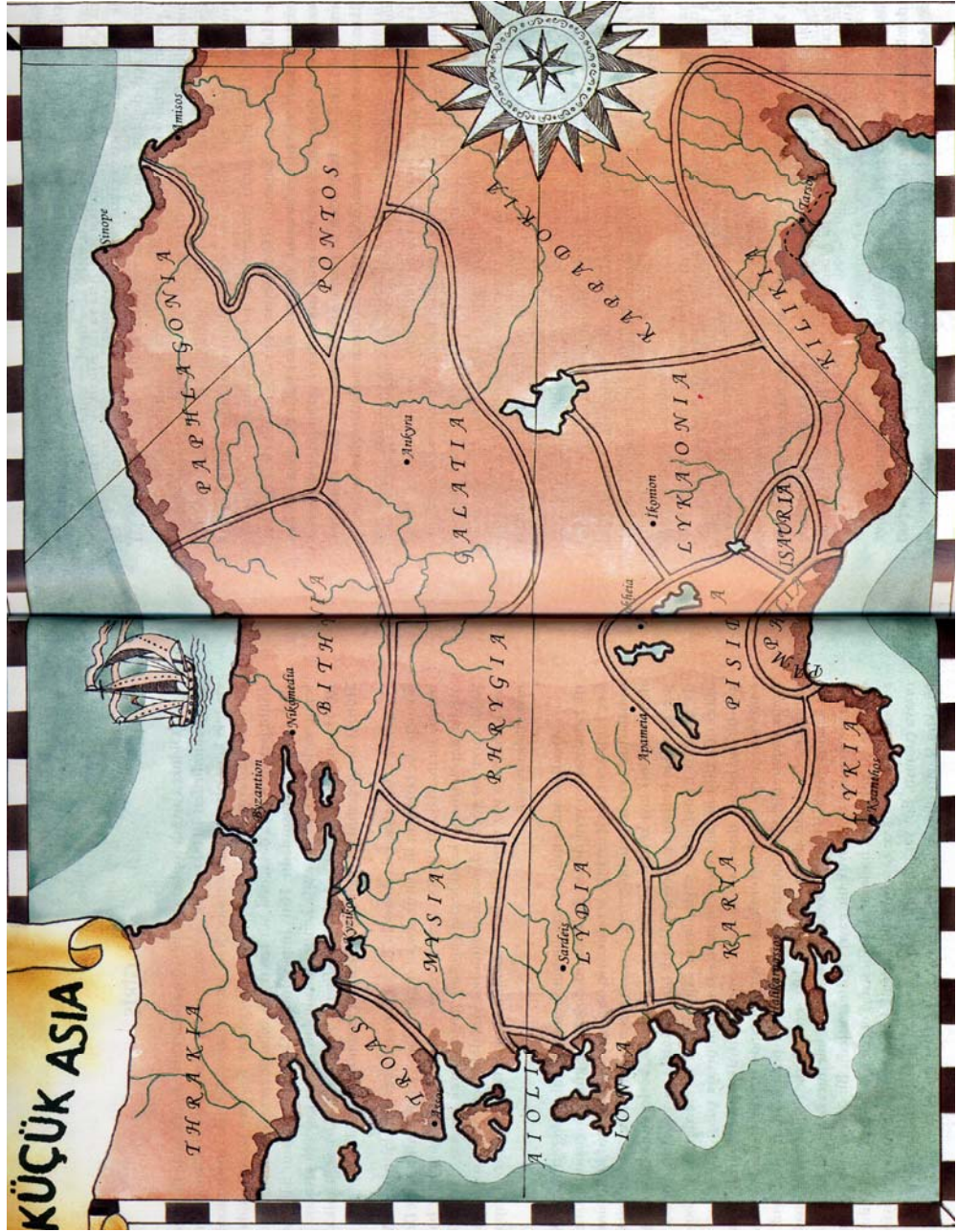
Ward-Perkins, J. Bryan, (1951). *Tripolitania and the Marble Trade*, *JRS* 41, 1951, s. 89-104.

Ward-Perkins, J. Bryan, (1980). *Nicomedia and the Marble Trade*, *BSR* 48, s. 23-69.

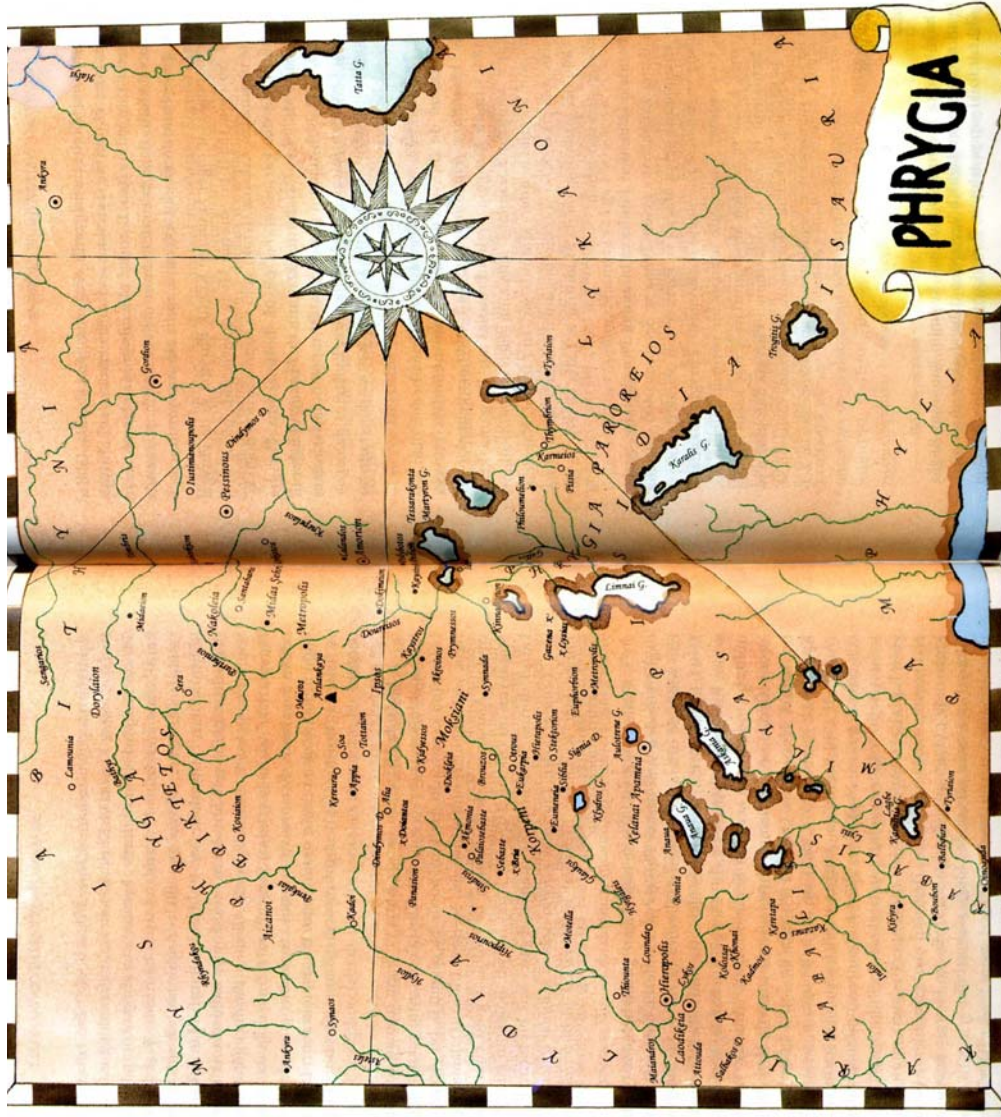
Yıldız, Haşim (1999). *Denizli Müzesi Müdürlüğü Lykos Vadisi Çalışmaları*, IX. Müze Kurtarma Kazıları Semineri, Ankara, s. 247-249.

Young, Rodney S. (1963). *Gordion on the Royal Road*, *American Philosophical Sociend*, Volume 107, Number 4, s. 348-364

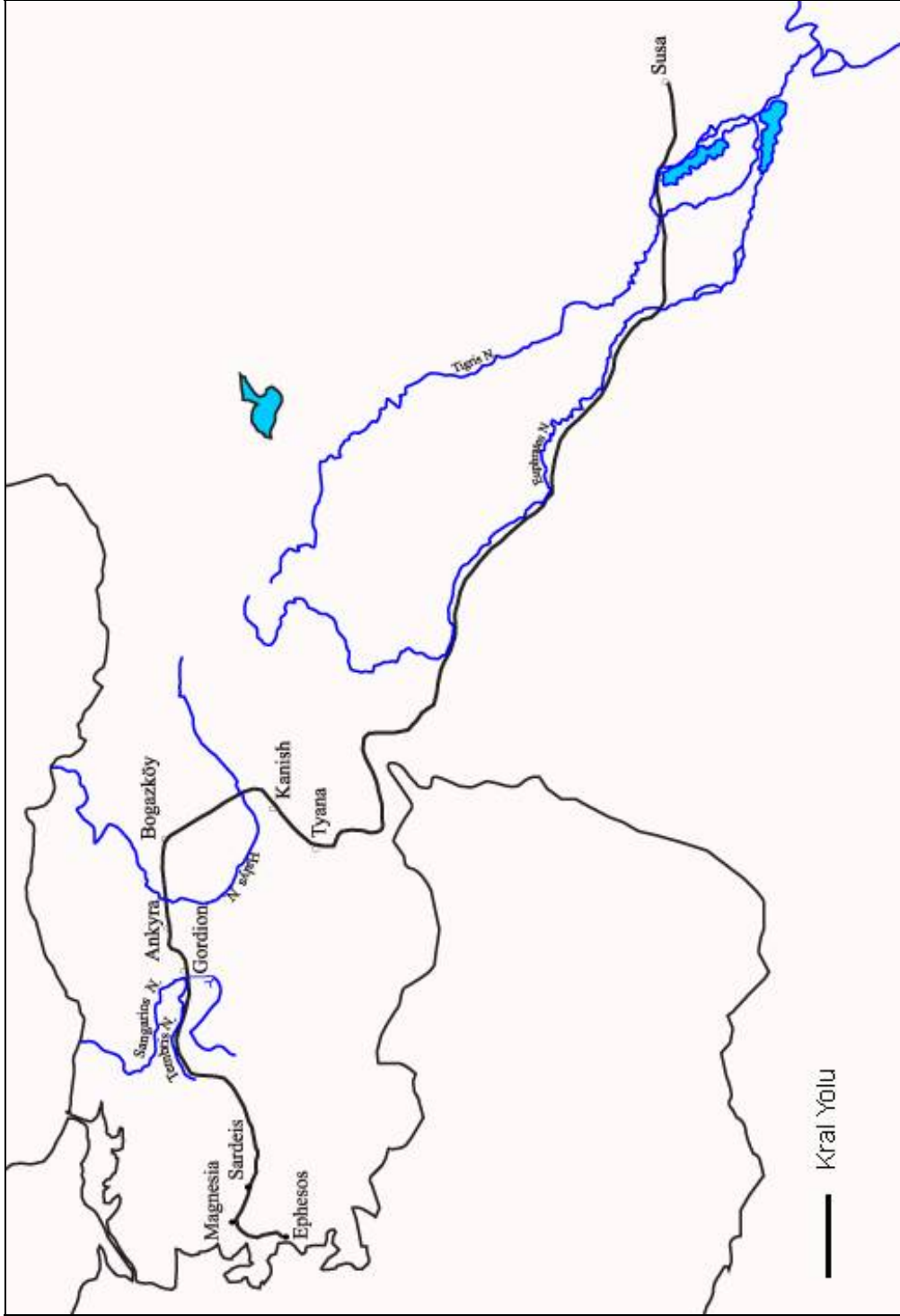
HARİTALAR

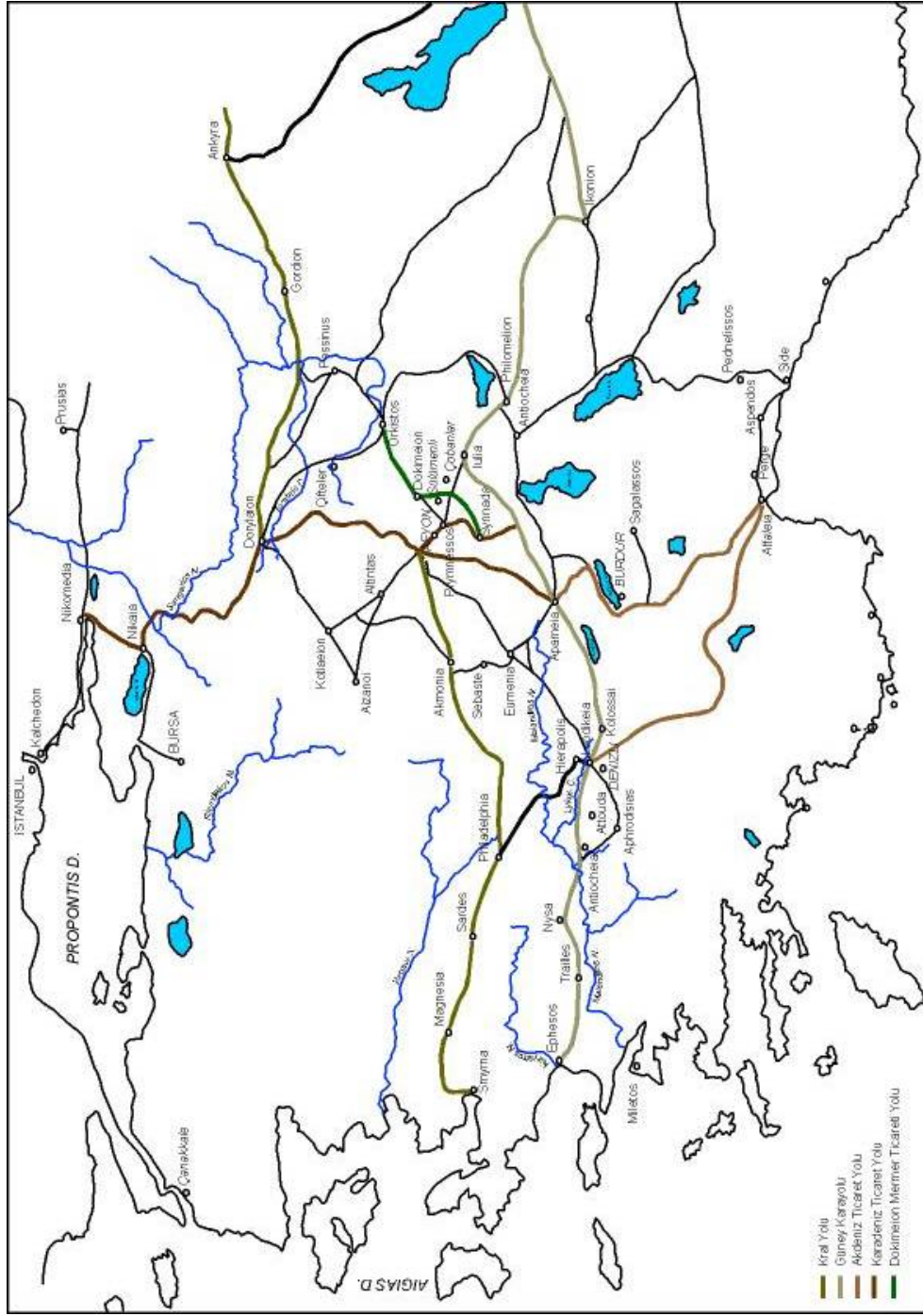
Harita 1. Küçük Asya'nın bölgeleri.

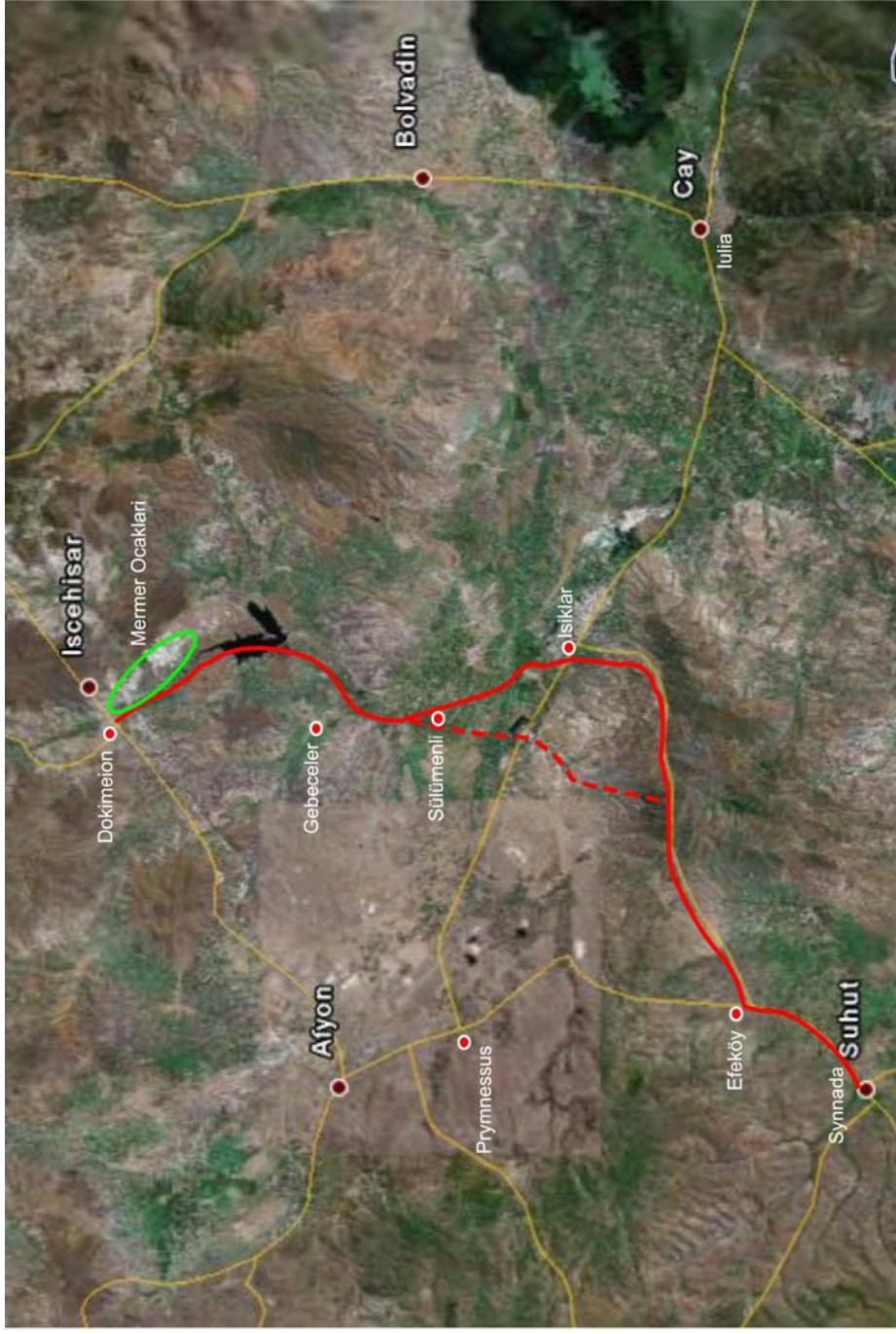
Harita 2. Phrygia Bölgesi.

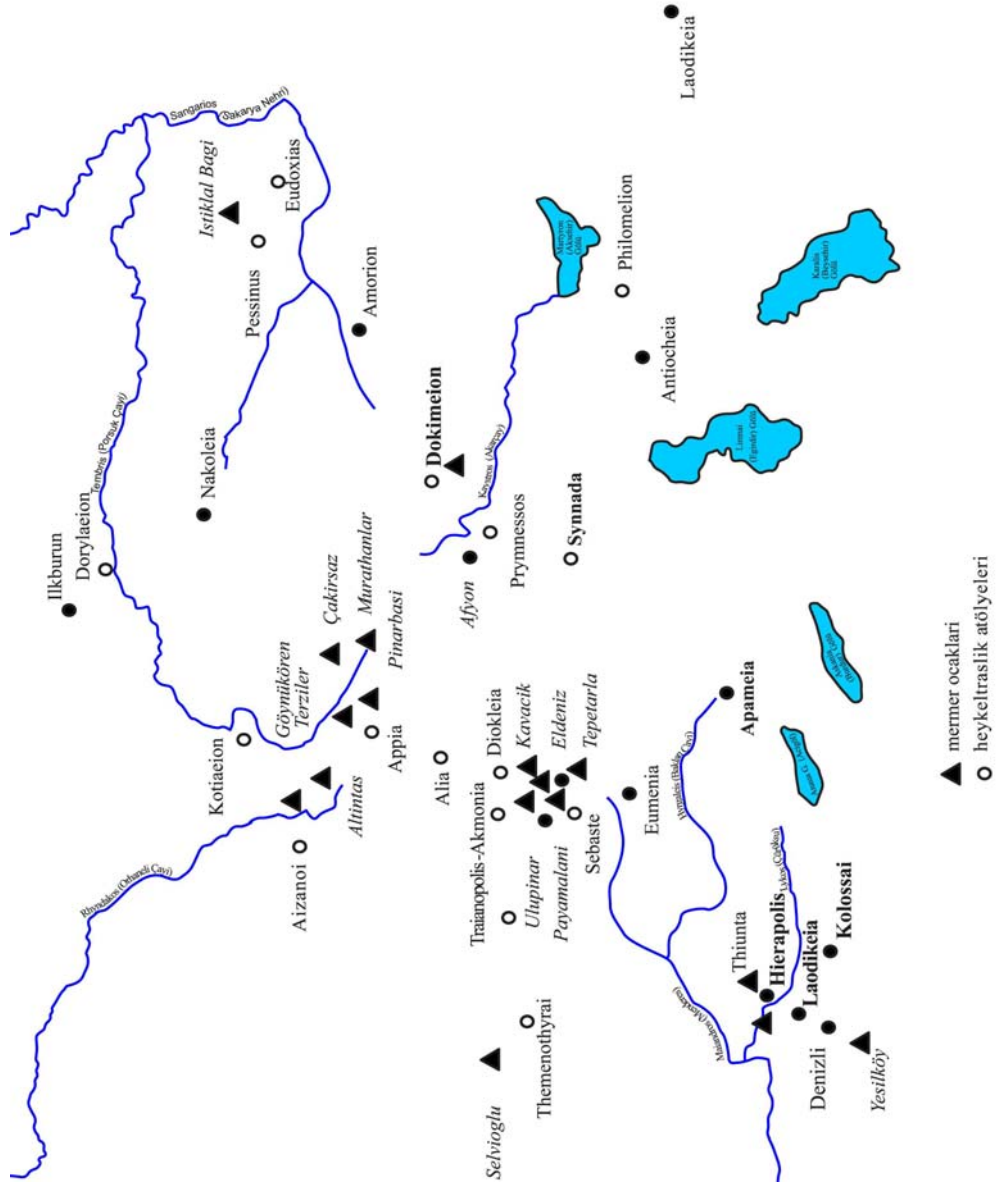
Harita 3. Kral Yolu

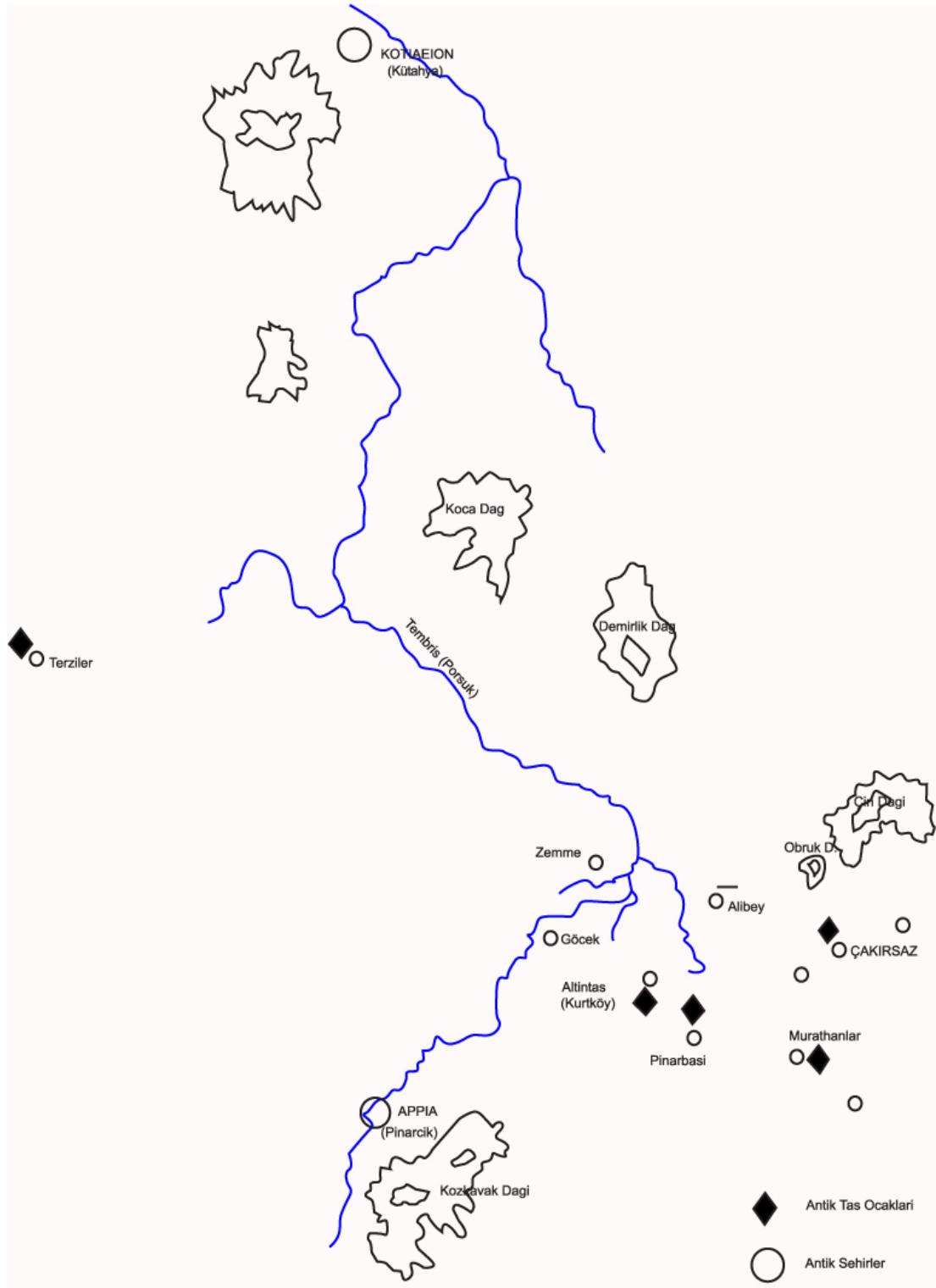
Harita 4. Anadolu'daki başlıca ticaret yolları

Harita 5. Dokimeion Mermer Ticareti Yolu

Harita 6. Phrygia Bölgesi mermer ocakları.

Harita 7. Yukarı Tembris (Porsuk) Vadisi mermer ocakları.

RESİMLER

Resim 1. Dinar. Tiyatro'nun bulunduğu tepeden Dinar Ovası'nın görünümü.

Resim 2. Dinar. Tepe üzerindeki tiyatronun görünümü.

Resim 3. Dinar. Nymphaeum olması muhtemel yapıya ait kalıntı.

Resim 4. Dinar. Odeon veya benzer bir yapıya ait mermer oturma sıraları.

Resim 5. Synnada. Önde antik bloklar; arkada höyük.

Resim 6. Synnada. Önde antik duvar, arkada höyük.

Resim 7. Synnada. Höyüğün üzerine çıkan yol kenarına sıralanmış mermer eserler ve parçaları.

Resim 8. Synnada. Osmanlı Dönemine ait bir çeşmede devşirme olarak kullanılan antik bloklar.

Resim 9. Synnada. Kral Yolu'yla birleşen yol üzerindeki Roma Dönemi köprüsü.

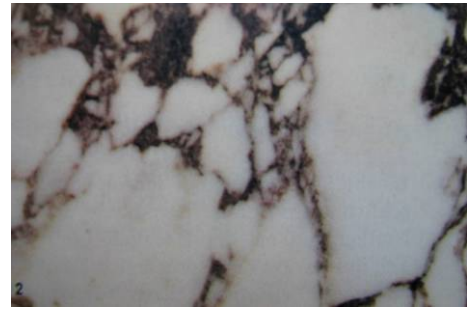
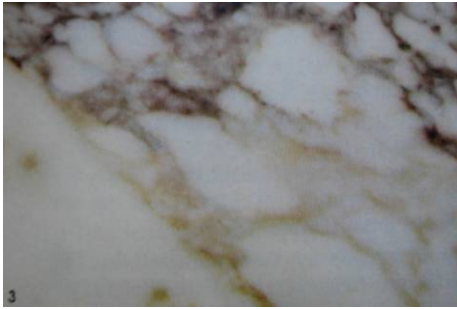
Resim 10. Synnada. Iulia'ya (Çay) giden yol üzerindeki köprü.

Resim 11. Synnada sikkesi.

Resim 12. Synnada sikkesi.

Resim 13. Pavonazzetto.

Resim 14. "Afyon Beyaz".

Resim 15. "Afyon Şeker".

Resim 16. Bacakale, Dokimeion. Alimoğlu Mermer A.Ş.ye ait ocak.

Resim 17. Bacakale, Dokimeion. Alimoğlu Mermer A.Ş.ye ait ocak ve antik sütün parçaları.

Resim 18. Alimoğlu A.Ş.ne ait ocak içinde yazıtlı bloklar.

Resim 19. Alimoğlu A.Ş.ne ait ocak içinde yazıtlı blok.

Resim 20. Bacakale. Önde antik blok arkada ocak duvarı.

Resim 21. Mimari eleman yapmak üzere kesilmiş blok.

Resim 22. Bacakale. Ocak duvarı üzerinde, toprak altında kalmış Sütun taşı parçası.

Resim 23. Alimoğlu Mermer A.Ş. ocağının girişinde, üzerinde stok numarası görülen sütun taşı parçası.

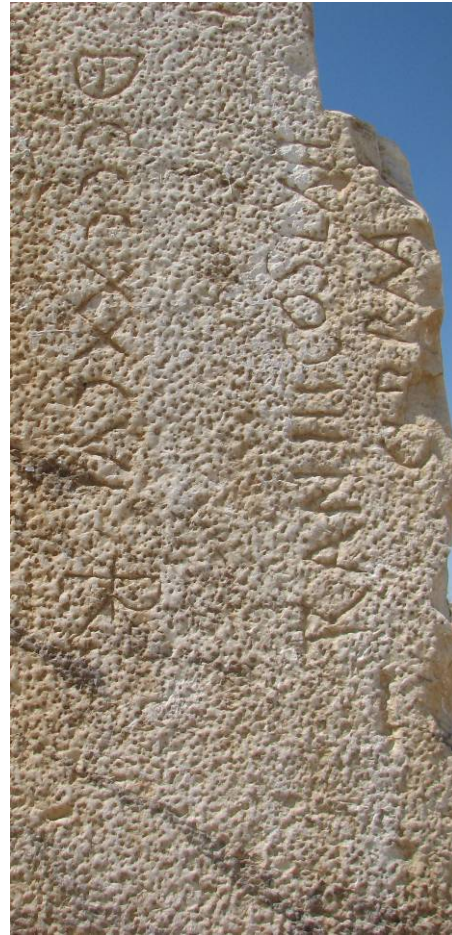
Resim 24. İsehisar, Afyon Caddesi. Caddenin ortasındaki kaldırıma yerleştirilmiş sütun taslağı parçası

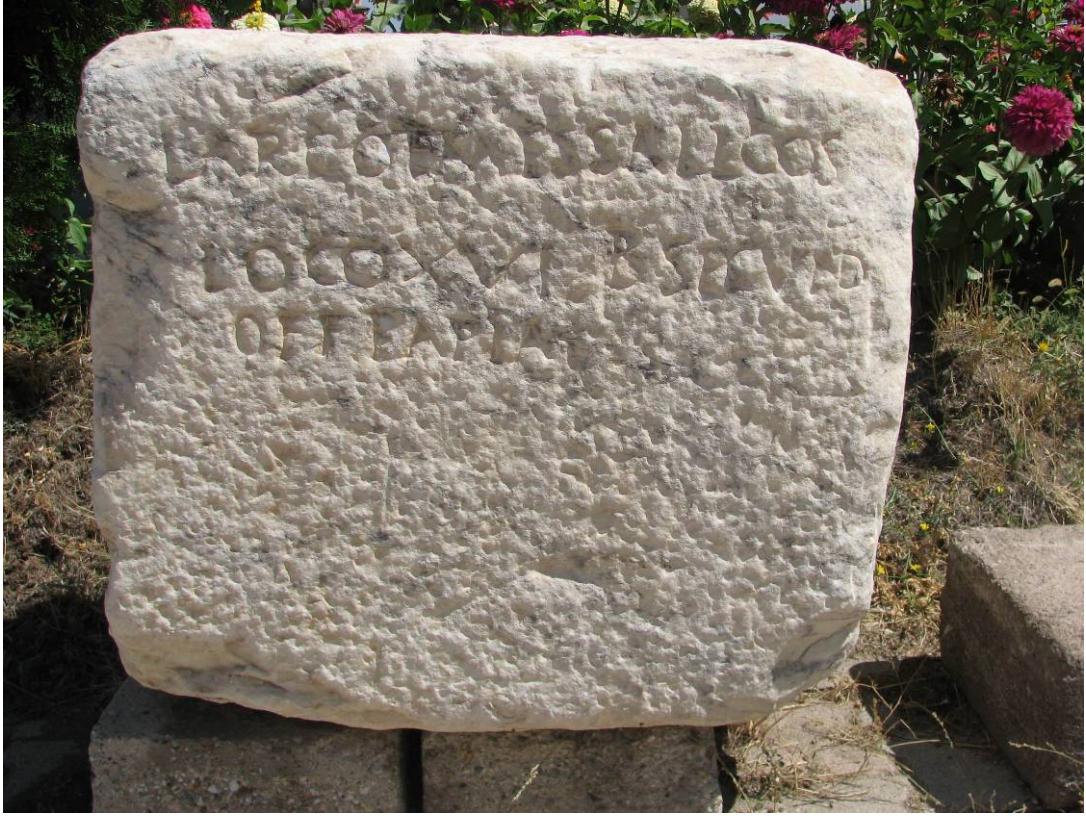
Resim 25. İsehisar, Afyon Caddesi. Tamamen işlenmiş postament.

Resim 26. İsehisar, Atatürk Parkı. Stok numarası bloklar üzerine yerleştirilmiş arşitrav-friz bloğu.

Resim 27. İsehisar, Atatürk parkı. Stok numarası yazıtlı, yaklaşık 3 m. yüksekliğindeki blok ve detayı.

Resim 28. Afyonkarahisar Müzesi. Bahçede yer alan yazıtlı blok.

Resim 29. Afyonkarahisar Müzesi. Bahçede yer alan sütun taslakları.

Resim 31. Afyonkarahisar Müzesi. Bahçede yer alan lahit taslağı.

Resim 31. Afyonkarahisar Müzesi. Bahçede yer alan 3 sütun yapmak üzere yontulmuş blok.

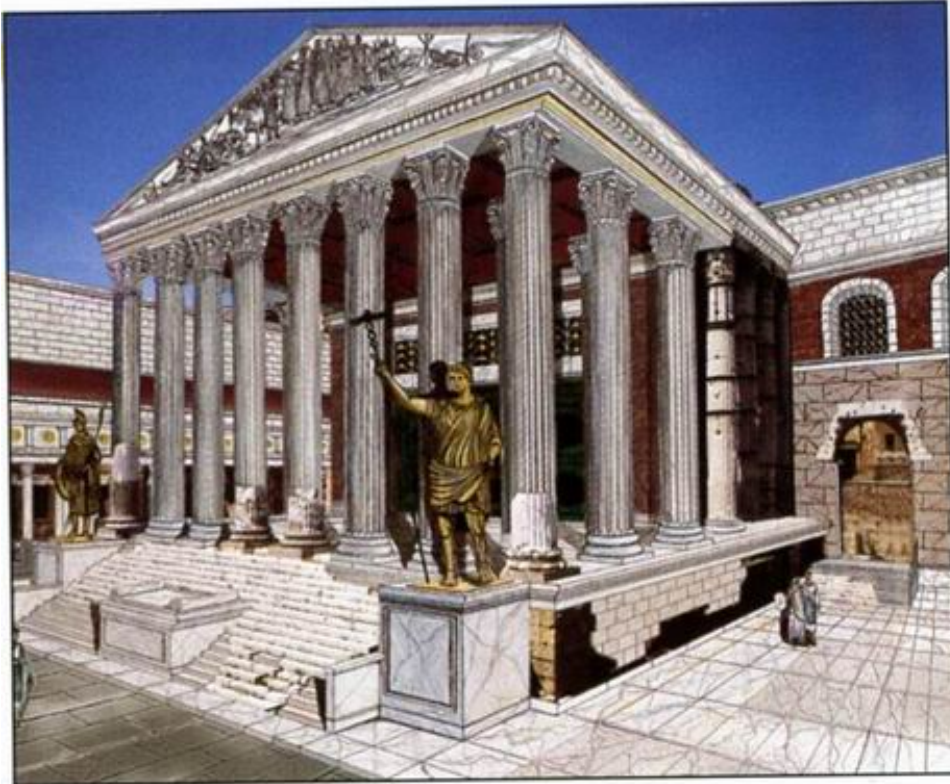
Resim 32. Resim 27'deki bloğun detayı.

Resim 33. Afyonkarahisar Müzesi. Dokimeion seksiyonunda sergilenen heykel taslakları ve steller.

Resim 34. Roma. Mars Ultor Tapınağı'nın bugünkü durumu.

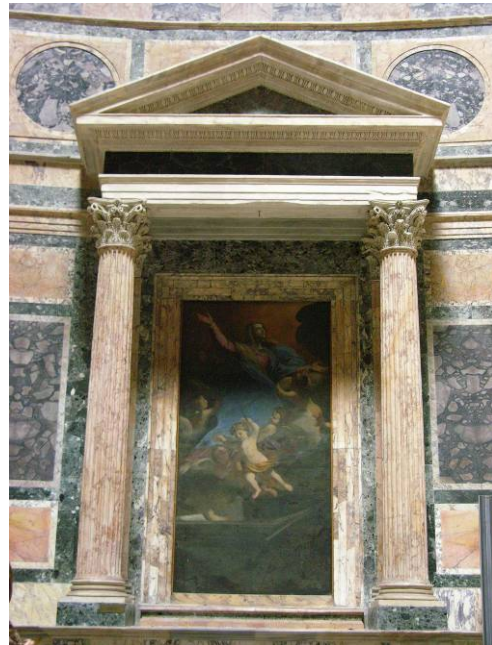
Resim 35. Roma. Ultor Tapınağı'nın rekonstrüksiyonu.

Resim 36. Roma. Pantheon.

Resim 37. Pantheon. İçerden görünüm.

Resim 38. Pantheon. *Pavonazetto* kullanılan nişlerden biri.

Resim 39. İsehisar, Atatürk Parkı. Üzerinde farklı zamanlarda yazılmış konsül isimleri ve ocak işaretleri bulunan blok.

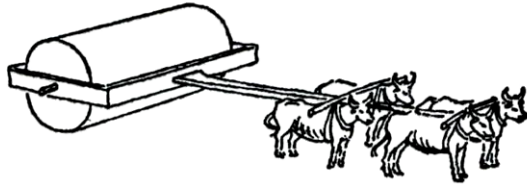
Resim 40. Dokimeion, Bacakale. Üzerinde farklı zamanlarda yazılmış konsül isimleri ve ocak işaretleri bulunan blok.

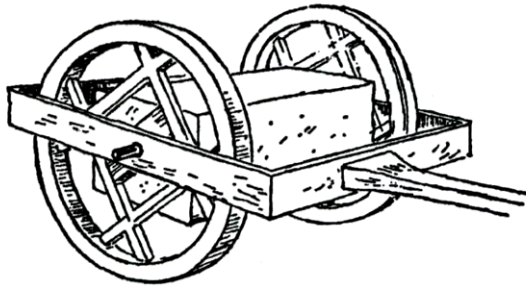
Resim 41. Afyonkarahisar Müzesi. Üzerinde farklı zamanlarda yazılmış konsül isimleri ve ocak işaretleri bulunan blok.

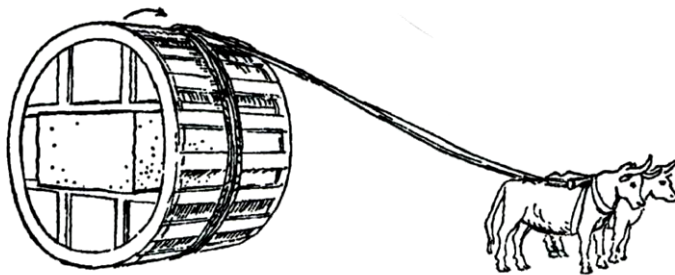
Resim 42. Via Marmorata'yı gösteren Roma planı.

(a)

(b)

(c)

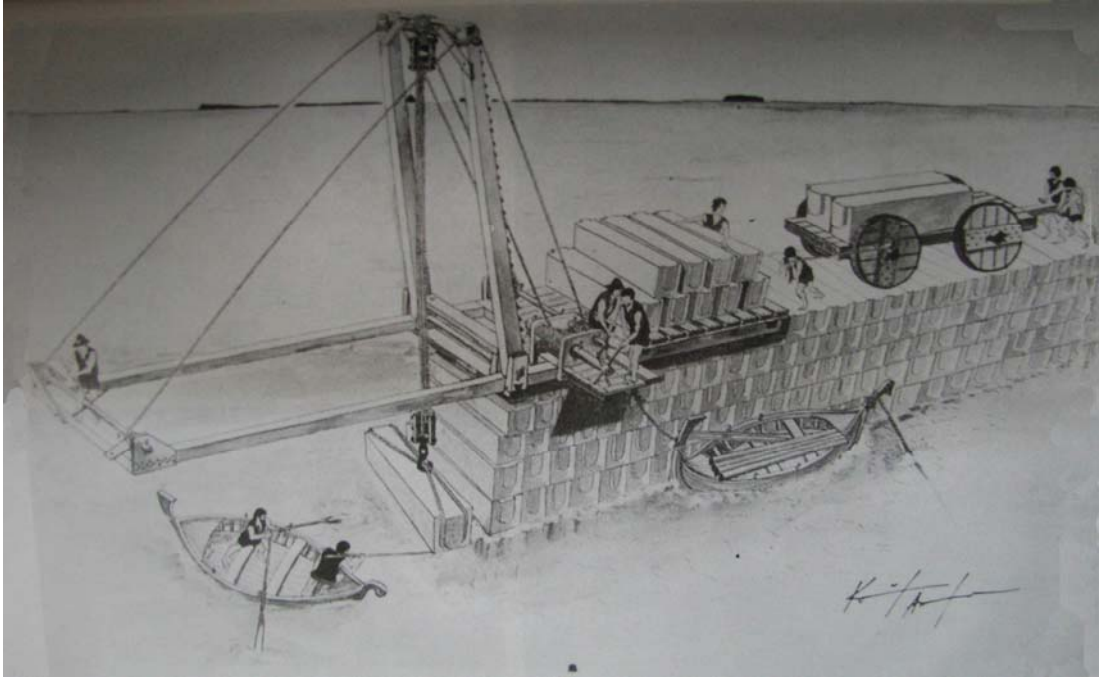
Resim 43. Vitruvius'un anlatımına göre mermerin taşınmasını gösteren çizim.

Resim 44. Afyonkarahisar Müzesi. Mermerin yük arabası ile taşınmasını betimleyen mezar steli.

Resim 45. Resim 40'tan detay.

Resim 46. Thasos Limanı'nda mermeri gemilere yükleme mekanizmasını gösteren tasvir.

ÖZGEÇMİŞ VE ESERLER LİSTESİ

ÖZGEÇMİŞ

Adı Soyadı : Sedat AKYOL

Doğum Tarihi : 29.12.1976

Unvanı : Arş.Gör.

Öğrenim Durumu :

Derece	Alan	Üniversite	Yıl
Lisans	Arkeoloji	Selçuk Üniversitesi	1998
Y. Lisans	Klasik Arkeoloji	Pamukkale Üniversitesi ve Università degli Studi di Lecce, İtalya (Erasmus Öğrencisi, 2005)	2003-2006

Görevler :

Görev Unvanı	Görev Yeri	Yıl
Arş. Gör.	Arkeoloji Bölümü, Fen-Edebiyat Fakültesi, Pamukkale Üniversitesi (2002'den itibaren)	2002-

Projelerde Yaptığı Görevler :

a) Kazılar:

Kelenderis Antik Kenti Kazısı, Prof.Dr. Levent ZOROĞLU, **Öğrenci ve Heyet Üyesi**, 1998-2003

Laodikeia kazısı projesi, Pamukkale Üniversitesi, Araştırma Fonu Başkanlığı, Kabul no: 2000FEF02/KAAD001, **Heyet Üyesi**, 2003 (devam ediyor).

b) Yüzey Araştırması :

Adada Antik Kenti Yüzey Araştırması, Yrd. Doç. Dr. Mustafa BÜYÜKKOLANCI, **Heyet Üyesi**, 2003-2006